

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav translatologie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Markéta Zemenová

NÁSTIN PŘEKLADATELSKÝCH POSTUPŮ A METOD V OBDOBÍ RANÉHO NOVOVĚKU V KONTAKTU NĚMECKO-ČESKÉM

A STUDY ON THE TECHNIQUES AND METHODS IN GERMAN-CZECH
TRANSLATIONS AT THE TIME OF THE RENAISSANCE AND THE REFORMATION

Praha 2011

vedoucí práce: PhDr. Bc. Tomáš Svoboda, Ph.D.

Chtěla bych na tomto místě velmi poděkovat panu prof. PhDr. Václavu Bokovi, CSc. za odborné konzultace v oblasti germanistiky, paní Mgr. Aleně Andrlové-Fidlerové, Ph.D. a panu Mgr. Františku Martínkovi za odborné konzultace v oblasti bohemistiky, panu prof. PhDr. Jiřímu Stromšíkovi, CSc., paní PhDr. Anežce Baďurové, panu doc. PhDr. Petru Voitovi, CSc. a panu doc. PhDr. Jaroslavu Kolárovi, CSc. za pomoc při výběru primární literatury a při práci se starými tisky, paní Mgr. Janě Brckové-Růžičkové a panu Janu Pišnovi za poskytnutí cenných literárních pramenů, panu Mgr. Janu Andrlovi, panu Ing. Jiřímu Žůrkovi a panu PhDr. Petru Nejedlému za umožnění přístupu k důležitým internetovým databázím. Také děkuji vedoucímu své práce panu PhDr. Bc. Tomáši Svobodovi, Ph.D., paní PhDr. Zuzaně Jettmarové, M.Sc., Ph.D. a paní doc. PhDr. Gabriele Veselé, CSc. za odborné konzultace v oboru translatologie.

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury.“

V Praze dne 2. 5. 2011

Markéta Zemenová

Anotace

Diplomová práce je příspěvkem k výzkumu v oboru dějin překladu. Zabývá se překladatelskými postupy a metodami užívanými v době raného novověku v rámci německo-českého meziliterárního transferu. Jejím předmětem je základní kvalitativní výzkum textového materiálu z 16. století a počátku 17. století, konkrétně analýza tří německých předloh a jejich dobových českých překladů. Výsledky provedené analýzy mají přispět k rozšíření a konkretizaci dosavadních poznatků o raně novověkém překladu a ke zmapování hlavních problémů spojených s translatologickým výzkumem starých tisků. Dochází k závěru, že dominantním rysem překladové činnosti v předmětném období bylo užívání různých, mnohdy protichůdných metod, že překladatelé zpravidla nepostupovali podle určité jasně vymezené a konzistentní překladatelské strategie a že v daném období pravděpodobně neexistovala žádná závazná a obecně platná překladová norma.

Abstract

The thesis is a contribution to the field of Translation Studies focusing on Translation History. It is concerned with the techniques and methods used in German-Czech translations at the time of the Renaissance and the Reformation. Three selected German texts from the 16th and early 17th century and their first translations into Czech were analysed in this work in order to revise and further extend the current research findings on translations of the period and to provide an overview of the main problems connected with investigation of old prints. Based on our original analysis we conclude that the translation techniques and methods used in the time of the Renaissance and the Reformation were very diverse and often mutually contradictory. No evidence of consistent translation strategies or any universal translation norm was found within the scope of our analysis.

Obsah

1	ÚVOD	8
2	ČESKO-NĚMECKÝ LITERÁRNÍ KONTAKT V 16. STOLETÍ	12
2.1	Charakteristika předmětného období	12
2.1.1	Raně novověká literatura v českém a německém prostředí	12
2.1.2	Česká a německá raně novověká literatura v evropském kontextu	13
2.2	Kontakt české a německé literatury	14
2.2.1	Recepce německé literární tvorby v českém prostředí	15
2.2.2	Překlady z němčiny do češtiny vydané na našem území v době raně novověké	17
2.2.3	Recepce české literární tvorby v německém prostředí	17
3	DOSAVADNÍ VÝZKUM STAVU PŘEKladu Z NĚMČINY DO ČEŠTINY V OBDOBÍ RANÉHO NOVOVĚKU	18
3.1	Analyzovaný textový materiál	20
3.1.1	Jazyk analyzovaného textového materiálu	21
3.1.2	Žánrové zařazení analyzovaného textového materiálu	21
3.2	Problematika práce se starými tisky	23
3.2.1	Stav tisků a popis jazykového materiálu	23
3.2.2	Překladový pár, „originál“ a jeho reedice	24
3.2.3	Konkrétní řešení absence překladového páru	24
3.2.4	Raná reediční praxe a její vliv na translatologický výzkum starých tisků ..	25
3.3	Možnosti a hranice translatologického výzkumu raně novověkých textů	27
4	ROZBORY TEXTOVÉHO MATERIÁLU	29
4.1	Knížka lidového čtení o Enšpíglovi	30

4.1.1	Německý text – celková charakteristika	31
4.1.2	Český překlad – celková charakteristika	32
4.1.2.1	Základní přístup k předloze	33
4.1.2.2	Výrazné odchylky od předlohy	37
4.1.2.3	Práce se specifickými prvky výchozího textu	41
4.1.3	Shrnutí	43
4.2	Knižka lidového čtení o Faustovi	45
4.2.1	Německý text – obecná charakteristika	46
4.2.2	Český překlad – celková charakteristika	46
4.2.2.1	Základní překladatelské postupy, celková strategie	47
4.2.2.2	Specifika překladatelova rukopisu	54
4.2.2.3	Problematická místa překladu	56
4.2.3	Shrnutí	59
4.3	Lutherovo Kázání vojenské	61
4.3.1	Německý text – obecná charakteristika	62
4.3.2	Český překlad – celková charakteristika	63
4.3.2.1	Základní přístup k předloze	64
4.3.2.2	Chyby a výrazné odchylky od předlohy	67
4.3.3	Shrnutí	69
5	ZÁVĚR	71
5.1	Celkový charakter raně novověkého překladu	72
5.1.1	Charakter dobového překladu z hlediska dichotomie volnosti a doslovnosti	73
5.1.2	Charakter dobového překladu z hlediska překladatelské strategie	73

5.2	Norma raně novověkého překladu	74
5.2.1	Dosavadní pojetí překladové normy	74
5.2.2	Použitelnost pojmu překladové normy v předmětném období	75
5.2.3	Absence překladové normy v předmětném období	75
5.3	Výhled do budoucna	76
6	RESUMÉ	77
7	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	80
8	SEZNAM POUŽÍVANÝCH ZKRATEK	88
9	SEZNAM PŘÍLOH	89

1 ÚVOD

Tato diplomová práce je příspěvkem k výzkumu v oblasti dějin překladu – konkrétně překladu z němčiny do češtiny. Zaměřuje se na dobu raného novověku. Vznikla na základě zjištění, že navzdory intenzivnímu prohloubení poznatků o vývoji českého překladu, k němuž za poslední dobu došlo, stále ještě nejsou dostatečně prozkoumána některá – zejména starší – období překladové tvorby na našem území.

Na tuto skutečnost poukázal již Jiří Levý ve svém *Umění překladu*. Pohlíží zde na překlad mj. jako na problém literárněhistorický a konstatuje, že česká translatologie postrádá souhrnné práce o vývoji překladové praxe (srov. Levý 1998:197n). Od doby, kdy Levý svou monografii napsal (1. vyd. 1963), se situace značně změnila – v rámci oboru dějin českého překladu vznikla řada dalších studií a monografií. Co se týče soustavných vývojových pojednání o překladu na našem území, máme dnes k dispozici tyto publikace:

Hrala, Milan (ed.). 2002. *Kapitoly z dějin českého překladu*. Praha : Karolinum.

Hrala, Milan (ed.). 2003. *Český překlad 1945–2003: sborník příspěvků ze symposia, které se konalo v Ústavu translatologie FFUK v rámci výzkumného záměru Srovnávací poetika v multikulturním světě v Praze 11. 9. 2003*. Praha : FF UK.

Hrala, Milan (ed.). 2005. *Český překlad II (1945–2003): sborník příspěvků z kolokvia, které se konalo v Ústavu translatologie FFUK v rámci výzkumného záměru Základy moderního světa v zrcadle literatury a filozofie v Praze 8. 4. 2005*. Praha : FF UK.

Ilek, B. 1982. *Minulost a současnost českého překladu*. In *Překlad v Československu*. Praha : Videopress. 1982.

Kufnerová, Z; **Osers**, E. 2001. heslo „Czech tradition“. In Baker, M. (ed.). 2001. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London : Routledge.

Levý, J. 1957. *České teorie překladu*. Praha : Ivo Železný.

Svoboda, Tomáš. 2004. *Barokní normy překladu se zřetelem k česko-německým literárním kontaktům*. Disertační práce v oboru dějin překladu. Praha : FF UK.

Vízdalová, I. 1999. *Dějiny překladu z německy psaných literatur od počátku 19. století do roku 1918*. In *Tvar* 10, 1999.

Nicméně všechny tyto studie se zaměřují spíše na překlad novodobý – nejlépe je zmapováno období národního obrození a éra poválečná (po r. 1945), nejdále do minulosti pak sahá disertační práce T. Svobody o barokní překladové normě. Starší epochy doposud

z translatologického hlediska dostatečně zmapovány nejsou. Podíváme-li se např. na vývoj překladu v době, která baroku bezprostředně předcházela, tedy v době renesance, nalezneme o něm výpovědi spíše obecného rázu: u Levého a Hraly se dočteme o převážně parafrazujícím a interpretačním charakteru humanistického a renesančního překladu, doloženém většinou na ukázkách převodu z latiny (srov. Hrala 2002:18–19; Levý 1957a:24n), ve výše uvedeném Ilkově příspěvku k dějinám českého překladu a v *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (heslo „Czech Tradition“) pak získáme pouze informace o tom, z jakých žánrů a jazyků tehdejší literární transfer probíhal. Samotný způsob překladu blíže popsán není.

Naše další rešerše¹ sekundární literatury ukázaly, že k danému tématu (tedy raně novověkému překladu z němčiny do češtiny) neexistují ani žádné dílčí empirické studie, články či diplomové nebo disertační práce.

Tuto skutečnost potvrzuje také např. Mirjam Bohatcová, badatelka v oblasti dějin českého knihtisku, historička a bibliografka. Ve své německé stati „Das Verhältnis der tschechischen und fremdsprachigen Drucke in Böhmen und Mähren vom 15. Jahrhundert bis zum Jahre 1621“ píše:

„Die Übersetzungsarten des 16. Jahrhunderts, die sich allerdings seit dem Vordringen der humanistischen philologischen Methode bis zu deren Einbürgerung und Anwendung in der 2. Hälfte des Jahrhunderts wesentlich veränderten haben (...), sind jedoch bisher ein zu wenig erforschtes Feld.“ (Bohatcová 1988:112)

Je paradoxní, že translatologie dosud hlouběji nezdokumentovala vývoj překladu právě v období, které je jinak (např. z hlediska literární historie, výtvarného umění apod.) popsáno velmi zevrubně. Přístup k překladu přitom v této době prošel řadou významných změn (srov. Hrala 2002:17n) a je škoda, že obecné, teoretické teze o něm nejsou dostatečně podloženy empirickými studiemi.

¹ Rešerše jsme prováděli v následujících katalozích:

Centrální katalog UK, <http://ckis.cuni.cz/>; Knihovna UTRL, <http://www.ff.cuni.cz/FF-585.html>; Centrální knihovna FF MU Brno, <http://knihovna.phil.muni.cz/>; <http://aleph.muni.cz/>, <http://www.proquest.com/en-US/products/default.shtml>; Ústřední katalog Univerzity Palackého v Olomouci, <http://library.upol.cz/>; Katalog Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, <http://minas.jcu.cz/>; Katalog Knihovny Národního muzea <http://www.nm.cz/katalogy.php>; Centrální katalog NK ČR, <http://aleph.nkp.cz/>; Bibliografická databáze českých a slovenských prací z oboru translatologie. ed. Z. Jettmarová a kol. Praha : FF UK 1995; Knihovna Ústavu pro českou literaturu AVČR, <http://www.ucl.cas.cz/cs/knihovna/elektronicky-katalog>; Katalog BITRA, <https://aplicacionesua.cpd.ua.es/>; Katalog European Society for Translation Studies, <http://www.est-translationstudies.org/>; V katalogu NK ČR jsme našli jeden článek věnovaný překladu knížky lidového čtení o Faustovi („Faustiana aus Böhmen“ z r. 1898 od E. W. Krause). Dále jsme našli pouze bohemistické nebo germanistické práce vztahující se k předmětnému období, nikoli však příslušné práce translatologické.

Rozhodli jsme se proto přispět k výzkumu v oblasti dějin překladu tím, že navážeme na stávající studie a prohloubíme poznatky o způsobu a významu překládání z němčiny do češtiny v době raného novověku. Naším cílem je zmapovat česko-německý literární kontakt v daném období, zhodnotit význam překladů z němčiny pro ranou českou literaturu a blíže nastínit dobová překladová specifika a překladatelské postupy. Chceme tak chronologicky (ve smyslu dále do minulosti) přímo navázat na práci T. Svobody o barokní překladové normě a také na základě translatologické analýzy dobového textového materiálu konkretizovat některá obecná tvrzení uvedená v Hralově sborníku *Kapitoly z dějin českého překladu* (2002) a v Levého *Českých teoriích překladu* (1957a).

První část naší práce je věnována popisu česko-německého literárního kontaktu v době raného novověku. Obsahuje i pracovní bibliografii dobových překladů z němčiny do češtiny. Druhá část shrnuje dosavadní poznatky o způsobu překládání v předmětném období a popisuje texty, jejichž následná analýza má tyto poznatky rozšířit. Věnuje se též problémům spojeným s výzkumem starší literatury obecně. Jádrem naší práce je pak samotná analýza vybraných českých překladů, pořízených primárně z němčiny, a jejich srovnání s originály. To má demonstrovat překladatelské metody a postupy typické pro zkoumané období. Vzhledem k šíři a rozmanitosti renesanční literatury a obtížné dostupnosti dobového textového materiálu jsme se museli omezit jen na několik konkrétních děl z úžeji definovaného časového rozmezí. Zaměřili jsme se na překlady, které vznikly v 16. a částečně i na počátku 17. století, a pro rozbor jsme si zvolili tři díla různých žánrů – konkrétně jde o dvě knížky lidového čtení a jedno Lutherovo kázání. Tyto texty jsou blíže popsány ve 3. a 4. kapitole této práce. Závěr naší studie představuje translatologické vyhodnocení provedené analýzy.

Z hlediska metodologie vycházíme zejména z práce B. Hocheľa „Metodologické problémy výskumu dějin prekladu“ (Hocheľ 1984) a článku M. Hraly „Dějiny prekladu jako vědní disciplína“ (Hrala 1984). Předkládáme zde synchronní² kontrastivní studii založenou na základním kvalitativním výzkumu textového materiálu z 16. století. Snažíme se především o deskripci prekladových jevů, eventuálně o jejich explanaci. Uplatňujeme hlavně retrospektivní metodu výzkumu – sledujeme vztah prekladu k originálu, ale snažíme se aplikovat i metodu prospektivní a popsat práci prekladatele s ohledem na recipienta. Snažíme

² Vzhledem k tomu, že píšeme práci v oboru dějin prekladu, měli bychom spíše hovořit o jejím diachronním charakteru, nikoli synchronním. Tímto termínem se zde snažíme vyjádřit skutečnost, že analyzované texty (německý originál i český preklad) pocházejí z téhož období. Nezabýváme se tedy popisem několika časově od sebe vzdálených prekladů jednoho díla, nýbrž vždy prekladem, který vznikl ve stejné dějinné epoše jako jeho předloha.

se též popsat vývojovou hodnotu překladu v rámci starší české literatury. Při analýze uplatňujeme rekognoskativní analytický model – na základě rozboru konkrétního překladového textu rekonstruujeme jednotlivé metody a postupy překladatelského procesu. Sledujeme přitom zejména markantní textové jevy, které tento proces výstižně ilustrují.

Tato diplomová práce si vzhledem ke svému rozsahu nemůže klást za cíl vyvodit z provedené analýzy komplexní závěry – například abstrahovat celkovou překladatelskou normu platnou v daném období a dané kulturní oblasti. Jejím primárním záměrem je popsat specifika a význam raně novověkých překladů v německo-českém literárním kontextu. Je pojata jako dílčí sonda do problematiky raně novověkého překladu. Jejím hlavním přínosem pro obor translatologie je, že popisuje problémy spojené s translatologickým výzkumem starých tisků a praktickou ukázkou dobového způsobu překládání a jeho analýzou doplňuje teoretické teze o raně novověkém překladu a vytváří základnu pro eventuální další empirické studie o starší překladové literatuře na našem území.

2 ČESKO-NĚMECKÝ LITERÁRNÍ KONTAKT V 16. STOLETÍ

Neklademe si na tomto místě za cíl podat podrobný výklad o stavu obou literatur v daném období – domníváme se, že tak bylo již dostatečně učiněno v řadě literárněhistorických prací. Jde nám zde pouze o stručný přehled stavu a vztahu české a německé literatury.

2.1 Charakteristika předmětného období

Jak jsme již uvedli, je předmětem našeho zájmu především literatura 16. a počátku 17. století. Z této doby pocházejí všechny tři zkoumané německé texty a jejich české překlady. Zvolené časové rozmezí lze zařadit do epochy označované nejčastěji jako období „renesance, reformace a humanismu“³ (Novák 1994), období „rozmachu kultury měšťanstva“ (Tichá 1984; Hrabák 1976) nebo v německé literatuře jako „Zeitalter der frühbürgerlichen Revolution“⁴ (Böttcher, Geerdts 1981) či jednoduše jako „Humanismus und Renaissance“ (Müller 1996). Domníváme se, že vzhledem k mnohosti vlivů, jež tuto epochu utvářely, a rozmanitosti jejich specifických rysů bude nejlépe nazývat ji co nejobecněji – pro účely této práce tedy pro literaturu zkoumaného období volíme označení „raně novověká“.⁵

2.1.1 *Raně novověká literatura v českém a německém prostředí*

V době raného novověku bylo kulturní i politické dění v českých a německých zemích úzce provázané a také vývoj literatury zde byl velmi podobný:

Středověký obraz obou kultur byl již ve 14. století v náznaku ovlivněn renesancí. Černý⁶ tuto dobu označuje za jakési „protorenesanční“ období. (Černý 1998:111n) Tento náznak se však vlivem pozdějších náboženských reformních hnutí nemohl rozvinout do plnosti. V dalším

³ Toto období se nejčastěji ohraničuje 70. léty 15. století a 20. léty 17. století. Je však možné je vymezit i poněkud širěji – raný kontakt s renesanční kulturou zažívalo české prostředí již v době lucemburské (2. polovina 14. století), tam tedy lze vnímat úplné počátky renesančně-humanistického období u nás. Také závěr tohoto období a jeho přechod do baroka je možné chápat volněji – za určité přechodové období se někdy označují léta 1580–1659 (Svoboda 2004:17).

⁴ Prvopočátek renesančně-humanistické epochy se i v německém prostředí klade již do 2. poloviny 14. století, nicméně za skutečný nástup tohoto (později převážně reformního) období německých dějin se označuje rok 1456, za jeho doznív pak zpravidla léta 1570 až 1601 (Svoboda 2004:14; Böttcher, Geerdts 1981).

⁵ „Raným novověkem“ zde rozumíme období vymezené léty 1501 až 1621, a to především v návaznosti na pojetí M. Bohatcové (Bohatcová 1988), jejíž stati se blíže dotkneme v kapitole 2.2.1.2. Z hlediska dějin překladu považujeme toto časové ohraničení za smysluplné – nenalezli jsme žádné překlady z němčiny do češtiny doložené před rokem 1500 (Knihopis ani Bohatcová žádné neuvádějí) a u překladů pořizovaných po roce 1621, tedy v době intenzivní rekatolizace, pak již očekáváme výrazné rysy literární tvorby barokní. Jsme si však zároveň vědomi i různých jiných opodstatněných způsobů datace raně novověkého období a své vymezení nechápeme nikterak absolutně.

⁶ Většina informací uvedených v této kapitole je převzata (byť ne vždy formou explicitní citace) z díla V. Černého *Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti*. Díl 2. Podzim středověku a renesance. Jinočany : H&H 1998.

vývoji přetrvávala v obou kulturách převážně náboženská a nauková literatura (legendy, kázání, exempla, alegorie a německý „špruch“), která pak zejména vlivem působení jezuitského řádu nabyla silně moralizujícího charakteru. Postupně doznívala dvorská lyrika a Meistersang a od přelomu 14. a 15. století pronikalo do literatury vedle dramatických forem (jezuitské latinské a světské satirické drama) stále více epických a prozaických útvarů – zejména cestopisů, německých „švanků“ a tzv. kronik a historií (pozdějších knížek lidového čtení), satirických textů, bajek a lidových písní, tedy veskrze zábavné literatury pro měšťanskou vrstvu.

Celkový charakter literární tvorby v době raného novověku určovala především reformace.⁷ Ta ovlivnila literaturu zejména z hlediska její funkce, kterou se stala protikatolická agitace a šíření reformních myšlenek, a z hlediska jejího zaměření – vedla ke koncentraci literárního života na vnitrostátní problémy, k jeho konzervatismu a uzavřenosti. Žánrové spektrum pak reformace obohatila o krátké prozaické útvary jako kázání, traktáty nebo dialogy. Dalším určujícím faktorem byla pro českou i německou literární tvorbu humanistická snaha o rozšíření vzdělanosti mezi nižší vrstvy společnosti (především měšťanstvo), která způsobila postupnou laicizaci literatury a posílení její účelovosti, jejího didaktického a moralistního rázu.

2.1.2 Česká a německá raně novověká literatura v evropském kontextu

Rozměru a kvalit italské a francouzské renesance naše ani německá literatura nikdy nedosáhla. Přijmeme-li tvrzení, že renesance chce „*pojmout člověka jako přírodní mechanismus, ducha jako úkaz hmoty, nechat rozplynout se jako pouhé iluzi skutečnost hříchu a suspendovat mravnost z její povahy nadlidského zákona*“ (Černý 1998:202), dospějeme k závěru, že česká ani německá literární tvorba nemůže být označována za tvorbu renesanční, neboť výše uvedené charakteristice ve své podstatě neodpovídá.

Řada literárních historiků hodnotí stav slovesného umění 16. století na našem a německém území vzhledem k rozmachu literatury v ostatních evropských kulturách relativně pejorativně. Černý o Německu tvrdí, že zde „*byla renesance suplována humanismem, a ten ještě napůl konfiskován reformací, renesanční povídky se zde tedy dařit nemohlo*“ (Černý 1998:261).

⁷ Jak známo, probíhala reformace v Čechách i v Německu jindy a jiným způsobem. V Čechách to bylo husitství, jehož počátek lze datovat již od 90. let 14. století (nejčastěji je datován od r. 1419) a konec dle různých historiků léty 1436, 1479 či 1485. Pozdější německá luteránská reformace pak probíhala od r. 1517 do vyhlášení augsburského míru v r. 1555. V obou případech měla reformace za následek celkové zpomalení rozvoje země a její uzavření vůči vnějším kulturním vlivům.

Německou lyrickou tvorbu pak ve srovnání s lyrikou francouzskou a italskou hodnotí takto: „Vedle vši této renesanční nádhery tratí se jako šedivý vrabec hlavní představitel opěšalé narativní epiky německé, pověstný „*Volksdichter*“ a norimberský švec, (...) Hans Sachs.“ (tamtéž) Česká literatura bývá dokonce hodnocena jako zaostalá i vůči literatuře německé. Kraus popisuje tvorbu 16. století u nás takto: „Po skvělém rozmachu německého ducha (...) přichází století tak jalové, že není tomu příkladu. Zpěv tehdejších nositelů tradice minnesangu ovšem zhrubělé, který se rozléhal po Německu a dal mu básníka, jakým byl Hans Sachs, v českých zemích dlouho se neozýval.“ (Kraus 1933:300)

V českém a německém slovesném umění doby reformace a humanismu tedy z celoevropského hlediska nelze spatřovat příliš velký přínos. Je však třeba si povšimnout jeho významu lokálního:

Tzv. národní humanismus, který v obou zemích souvisel se zvýšeným zájmem o národní jazyk, kulturu a historiografii a projevoval se důrazem na „*překladatelství, studium národních řečí a normativní gramatismus jejich, vlasteneckou obranu jejich hodnoty, uvedení rodného moderního jazyka do výrazu nejodbornějšího, vyhrazeného dotud latině (...)*“ (Černý 1998:221), měl za následek intenzivní rozvoj českého i německého jazyka. Překladatelská činnost, která byla motorem a oporou této formy humanismu, vedla k obohacování obou literatur o nové žánry a útvary. Jejím hlavním přínosem byl vznik reformních překladů bible (vrcholem biblických překladů v českých zemích byl překlad Kralické bible, jež byla vydávána od roku 1564, na německém území pak Lutherův překlad bible z roku 1522/1534) a celkové zintenzivnění kulturního transferu – do Čech a Německa pronikaly látky z románských i orientálních literatur, ale především se obě tyto sousední země velmi významně obohacovaly navzájem (srov. Kolár 1960:41n).

2.2 Kontakt české a německé literatury

Pokoušíme-li se popsat vzájemnou literární recepci obou sousedních národů v 16. století, narážíme na problém absence jejích dobových dokladů (v raném novověku pochopitelně ještě neexistovaly např. recenze, novinové články či odborné stati, které by reflektovaly tehdejší literární tvorbu). Musíme se tedy opírat o novodobé prameny – ty však danou problematiku nepojímají v celé její šíři – a o bibliografické soupisy německé a české tvorby na našem území.

2.2.1 *Recepce německé literární tvorby v českém prostředí*

Zmapování recepce německé literární tvorby šestnáctého století v naší kultuře vyžaduje, abychom zjistili, které žánry k nám v daném období ze sousedního německého území pronikaly, kdo je četl a zda se jednotlivá díla překládala. Také je třeba si povšimnout německé literatury přímo na našem území vznikající a vydávané.

Pro dosažení těchto informací jsme použili následujících zdrojů:

Bohatcová, Mirjam. 1988. Das Verhältnis der tschechischen und fremdsprachigen Drucke in Böhmen und Mähren vom 15. Jahrhundert bis zum Jahre 1621. In *Gutenberg-Jahrbuch*. 1988, s. 108–116.

Bohatcová, Mirjam. 2005. *Obečné dobré podle Melantricha a Veleslavínů*. Praha : Karolinum.

Böttcher, K., **Geerds**, H. J. 1981. *Kurze Geschichte der deutschen Literatur*. Berlin : Volk und Wissen.

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Praha 1925–1967.

Elektronická verze: www.knihopis.org

Kolár, Jaroslav. 1960. *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*. Praha : ČSAV.

Kraus, Arnošt. 1933. Německá literatura na půdě ČSR do roku 1848. In *Československá vlastivěda*. Sv. 7 – Písemnictví. Praha : Sfinx. 1993.

Novák, Arne. 1994. *Dějiny českého písemnictví*. 3. vyd. Praha : Brána.

Veselý, Jiří. 1995. Tschechen und Deutsche. Wechselseitige literarische Rezeption. In *Tschechen Slowaken und Deutsche*. Nachbarn in Europa. Bonn 1995, s. 135–153.

Wolkan, Rudolf. 1890. *Bibliographie der deutschen Literatur Böhmens im XVI. Jahrhunderte*. Prag : A. Haase.

Wolkan, Rudolf. 1925. *Geschichte der deutschen Literatur in Böhmen und in den Sudetenländern*. Augsburg : Johannes Stauda Verlag.

Uvedené publikace pojmají problematiku česko-německé literární recepce v zásadě ze dvou hledisek: Wolkan, Veselý a Kraus si všímají pouze té části německé literární tvorby, která vznikala přímo na našem území, a hodnotí její recepci českými čtenáři. O překladech těchto děl do češtiny se však dočteme jen velmi zřídka – Wolkanova bibliografie obsahuje pouze jeden záznam o překladu (Wolkan 1890:136). Komplexněji je pak tato problematika zpracována u Bohatcové a Kolára. Ti zohledňují jak německou tvorbu vznikající na našem území, tak recepci žánrů, které k nám pronikaly ze sousedních německy mluvících území, a věnují se také překladům z němčiny do češtiny (Kolár tak činí na příkladu německé zábavné prózy). Z informací, které zmíněné studie poskytují, lze učinit následující závěr:

V době humanismu docházelo v českých zemích k intenzivnímu rozvoji českého jazyka a ke zvýšené produkci česky psané literatury. Bohatcová konstatuje, že celá tiskařská produkce v Čechách byla na počátku 16. století dokonce téměř výhradně česká. Až od 40. let 16. století se začaly objevovat tisky latinské, od 50. let pak německé. Celkem u nás mezi lety 1501 a 1600 vyšlo více než 4 400 tisků, z toho 2 800 českých, 1 400 latinských a asi 200 německých a jinojazyčných (srov. Bohatcová 1988:109–111).

Kontakt české kultury s německou literaturou byl obzvláště silný v západních Čechách, kde také nejčastěji probíhal tisk německých textů:

„Das lutherische Westgebiet Böhmens wurde freilich auch mit der auswärtigen deutschen Literatur versorgt.“ (Bohatcová 1988:109)

Z Wolkanovy bibliografie lze odvodit žánrové spektrum primárně německé literární produkce na našem území: jednoznačně převažuje literatura náboženská, zvláště kancionály, kázání a příležitostné modlitby. Zastoupena je také věcná a odborná literatura (např. výklady z oblasti metalurgie a lékařství), zprávy o významných událostech, satirické texty (tzv. Bauernspiele), německé konverzační příručky pro obchodní praxi a školní učebnice.

Wolkanův soupis zahrnuje tisky, které byly na našem území napsány nebo vytištěny v německém jazyce mezi lety 1500 a 1599. Mapuje tedy stejné období jako Bohatcová, nicméně rozchází se s ní v počtu zjištěných tisků (Wolkan uvádí celkem 401 položek – Bohatcová cca 200). Ani jeden z autorů přitom nerozlišuje, zda šlo o původní německou tvorbu, nebo o eventuelní překlady do němčiny.

Pro období humanismu byla příznačná také zvýšená migrace literatury, podpořená zejména šířením německého luteránství a také příchodem jezuitů do Čech (1556). Bohatcová charakterizuje situaci takto: *„Mezi cizinou a Čechami i Moravou proudila značná výměna odborné literatury, přinášena studenty i získaná výměnou mezi humanisty.“* (Bohatcová 2005:17n) Migrace literatury i rostoucí vrstva laických čtenářů (měšťanská třída) vytvářely předpoklad pro překladatelskou činnost. Bohatcová uvádí, že do roku 1621 vyšlo v českých tiskárnách celkem 670 děl zahraničních autorů, z nichž bylo přibližně 260 přeloženo z němčiny, 240 z latiny, asi 10 z polštiny a několik málo z italštiny, francouzštiny a řečtiny (srov. Bohatcová 2005:18). Hlavními zdrojovými jazyky pro humanistickou překladovou činnost byly tedy němčina a latina. Velké množství překladových exemplářů se bohužel nedochovalo.

Překladová díla vycházela zejména u tří nejvýznamnějších českých tiskařů – Melantricha, Veleslavína a Nigrina (srov. Bohatcová 1988:112). Výběr překladové literatury se řídil dvěma hlavními faktory: její náboženskou orientací a zaměřením domácího publika. Obsahem překladových tisků vydávaných na našem území v předbělohorské době byla tedy většinou témata odborná, náboženská a mravoučná. Objevovaly se i příklady rané publicistiky – jednotlivé zprávy o významných aktuálních událostech – a zábavná próza pro laické publikum.

2.2.2 Překlady z němčiny do češtiny vydané na našem území v době raně novověké

Nejkonkrétnější pohled na česko-německý literární kontakt v době raného novověku skýtá databáze Knihopisu,⁸ která podává přehled starých českých tisků vydaných na našem území v období přibližně od roku 1500 až do 18. století. Pro ilustraci jsme z této databáze excerpovali tisky, které u nás vyšly v předmětném období, tedy v 16. a na počátku 17. století jako překlady z němčiny. Jejich soupis uvádíme v přílohách této práce.⁹

2.2.3 Recepce české literární tvorby v německém prostředí

Bylo by zajímavé zaměřit se též na ohlas česky psané literatury u německých čtenářů. Česká primární i překladová literatura se v době renesance a humanismu kvůli domácí cenzuře často tiskla i v Německu, hlavně v Norimberku a Wittenbergu (např. Husova díla). Naše práce se však vzhledem ke svému celkovému zaměření a rozsahu nebude tímto pohledem na česko-německou literární recepci blíže zabývat.

⁸ *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*. Praha 1925–1967. Elektronická verze: www.knihopis.org

⁹ Příloha A, str. i–xii.

3 DOSAVADNÍ VÝZKUM STAVU PŘEKladU Z NĚMČINY DO ČEŠTINY V OBDOBÍ RANÉHO NOVOVĚKU

V úvodu naší práce jsme jmenovali a stručně okomentovali několik publikací týkajících se vývoje překladačnictví na našem území. V této kapitole budeme při bližším popisu dosavadních poznatků o způsobech překládání do českého jazyka během 16. století vycházet především ze dvou prací, a to z Hralova sborníku *Kapitoly z dějin českého překladačnictví* (Hrala 2002), konkrétně v úvodní kapitole Jindřicha Veselého „Český překlad od středověku do národního obrození“ (str. 14–23), a dále z Levého monografie *České teorie překladačnictví* (Levý 1957a:13–50). Koncentrujeme se na ně proto, že je v nich dané období zpracováno ve srovnání s ostatními výše uvedenými publikacemi nejpodrobněji.¹⁰

V obou pracích je období humanistického a renesančního¹¹ překladačnictví popisováno ve vztahu k období předchozímu. Ve středověku, době, v níž leží počátky samotného písemnictví i soustavné překladačnické činnosti, ještě nefungovaly mnohé literární kategorie, jaké známe dnes. V povědomí čtenářů například neexistovala distinkce „originál – překlad“, neexistovala kategorie původnosti, překladačnický byl vnímán jako autor nového svébytného díla. Neexistovala ani kategorie invariantu – předloha nebyla pro překladačnické formálně ani obsahově závazná a v překladačnictví se uplatňoval ve většině případů adaptační přístup.¹² V opozici k převážně (z dnešního hlediska) volnému překladačnictví stál překlad přísně doslovný, byl uplatňován například u kanonických textů, které se však překládaly jen velice zřídka (srov. Hrala 2002:12n).

Období raného novověku je pak pro překlad zlomové v tom, že vzniká kategorie autorství a původnosti a překlad začíná být důsledněji vnímán jako tvorba sekundární, přejatá (srov. Hrala 2002:16n). Navíc dochází k emancipaci národních jazyků a zintenzivnění překladačnické

¹⁰ Informace uvedené v této kapitole jsou proto převzaty (byť ne vždy formou explicitní citace) právě z těchto dvou prací (Hrala 2002, Levý 1957a).

¹¹ Humanismem zde nazýváme evropský myšlenkový proud především 15. a 16. století, který se vyznačoval silnou vazbou na antické (latinské) filosofické a literární vzory a celkovým důrazem na vzdělanost širokých vrstev společnosti. V českých a německých zemích byl poznamenán probíhající církevní reformací, literatura (původní i překladačnická) zde měla převážně didaktický a náboženský charakter (srov. Hrala 2002:20n; Galík 1994:59). Renesancí označujeme evropský umělecký a myšlenkový proud vyznačující se velkým rozmachem a žánrovou proměnou umělecké a literární tvorby, jejím obratem k antickým a světským tématům a také důrazem na tvůrčí svobodu a individualitu umělce. Na českém a německém území se tento proud vlivem reformace příliš neprojevil (srov. tamtéž).

¹² Adaptačním přístupem zde myslíme středověký způsob volného přepracování předlohy, při němž bylo pouze zhruba zachováno téma výchozího textu, docházelo k rozšiřování resp. krácení a reorganizaci textu i ke stylovým posunům (srov. Hrala 2002:114). Později můžeme pojem adaptace vnímat jako záměrné přizpůsobování předlohy dobovým potřebám cílové kultury. V době humanismu jím např. rozumíme celkovou laicizaci výchozího textu, motivovanou snahou o přiblížení jeho obsahu domácímu publiku, nebo rozšiřování předlohy prostřednictvím vysvětlivek (srov. Hrala 2002:18).

činnosti, a to i v případě kanonických textů a bible. Vedle požadavku na co nejpřesnější převod Písma se objevuje i názor, že překlad je zároveň výkladem výchozího textu, a kanonická díla přestávají být překládána striktně doslovně (srov. Hrala 2002:20). Mezi dvěma póly doslovného a adaptačního literárního transferu se etabluje překlad v dnešním slova smyslu, překlad věrný.¹³ Nicméně stále platí, že převažujícím postupem je adaptace. Ta vychází jednak z humanistických snah o přiblížení antických témat a latinské kultury laickému domácímu publiku (tedy o jejich vulgarizaci), jednak z renesančního požadavku tvůrčí imitace. Humanistům šlo zejména o překlad naučné literatury, adaptace spočívala ve zjednodušování textu a v doplňování vysvětlujících pasáží. Jádrem renesančního překladu pak tvořila literatura krásná, adaptace se projevovala zejména ve formálních úpravách textu (srov. Hrala 2002:17–19). Na německém a českém území převládal přístup humanistický.

Doklady o značné míře „volnosti“ překladu nalezneme nejen v Hralově a Levého pojednání, ale i u jiných autorů:

„Dlužno podotknout, že dnešní nezaujatý interpret u svěžího renesančního dílka, jehož zdroj mu nezůstal skryt, často jen stěží rozlišuje, zda by je sám označil spíše za ‚adaptační překlad‘ anebo za ‚původní domácí adaptaci‘.“ (Hrala 2002:19)

„Die ausgewählten ausländischen Werke wurden, besonders in den Anfangsetappen, häufig sehr frei übersetzt, die gewagteren humanistischen Texte (besonders die erotischen oder die mit unerwünschten Anschauungen...) wurden durch Auslassungen oder durch geglättete Formulierungen zurechtgemacht oder umgekehrt auch durch eigene Erfahrungen und Kenntnisse des Übersetzers ergänzt.“ (Bohatcová 1988:112)

V této práci bychom chtěli blíže prozkoumat distribuci a charakter výše zmíněných přístupů k překladu (doslovného a adaptačního) v textových ukázkách různých žánrů a konkretizovat, resp. relativizovat dosavadní poznatky prostřednictvím analýzy vybraného překladového materiálu.

¹³Věrným překladem zde rozumíme převod významu předlohy do cílového jazyka prostřednictvím jeho specifických, užitkových prostředků (srov. Hrala 2002:12n, 17n).

3.1 Analyzovaný textový materiál

Pro tento výzkum jsme zvolili texty dvou odlišných žánrů:

Ein kurtzweilig Lesen von Dill Ulenspiegel (1515), autor neznámý,
Historie o Tyll Eulenspiegelovi (1576 a později), překladatel neznámý,¹⁴

Historia von Doktor Johann Fausten (1587), autor neznámý,
Historie o životu Doktora Jana Fausta (1611), překlad Martin Carchesius¹⁵
(neboli Martin Kraus z Krausenthalu),

Martin Luther (1530, 1542). *Eine Heerpredigt wider den Türcken*,
Martin Luther. *Kázání vojenské* (1544), překlad Zikmund Vaníček Ziga.¹⁶

Jedná se o dvě knížky lidového čtení a jedno Lutherovo kázání. Snažili jsme se vybrat takové textové vzorky, které se v dané době často tiskly a měly dostatek recipientů. Zároveň jsme hledali žánry vzájemně odlišné, u nichž lze předpokládat rozdílné překladové postupy – např. u Lutherova kázání očekáváme vzhledem k autoritě pisatele větší závaznost výchozího textu, a tedy i jeho věrnější převod, naproti tomu v případě knížek lidového čtení, tedy lidové, primárně zábavné literatury, očekáváme volnější zacházení s předlohou. Jsme si vědomi toho, že knížky lidového čtení nejsou reprezentativním žánrem humanistické tvorby, nýbrž formou v té době okrajovou, která se stala typickou až v následující epoše. Rovněž Lutherovo Vojenské kázání nepovažujeme za stěžejní reformační spis, ale spíše za případový text reflektující tehdy aktuální politickou situaci. Náš výběr textového materiálu byl do značné míry omezen dostupností starých literárních pramenů, zejména oněch cizojazyčných. Avšak vzhledem k tomu, že jsme předmětem této práce učinili obecně překlad raně novověký, nikoli specificky humanistický nebo reformační, jsme toho názoru, že zvolené exempláře jsou pro účely naší analýzy dostačující a umožňují nám reaktivně dobře zmapovat typické rysy dobové překladatelské činnosti.

Bližší charakteristice a genezi jednotlivých textových exemplářů se budeme více věnovat ve čtvrté kapitole. Zde se zaměříme na jazykové a žánrové zařazení zkoumaných tisků.

¹⁴ Tyto texty dále pracovníě označujeme jako „Historie o Enšpíglovi“ nebo „knížka lidového čtení o Enšpíglovi“.

¹⁵ Tyto texty dále pracovníě označujeme jako „Historie o Faustovi“, „knížka lidového čtení o Faustovi“ nebo „Faustbuch“.

¹⁶ Tyto texty dále souhrnně označujeme pojmem „Vojenské kázání“ či „Lutherovo kázání“.

3.1.1 Jazyk analyzovaného textového materiálu

Analyzované německé tisky jsou psány ranou novou horní němčinou (Frühneuhochdeutsch 1350–1650) a tištěny frakturou, přičemž latinská slova jsou sázena antikvou. Jednotlivé texty vykazují určité jazykové zvláštnosti: například *Historie o Enšpíglovi*, sepsaná v horní němčině, obsahuje řadu nářečních prvků – stopy dolní němčiny, Plattdeutsch nebo saského dialektu (srov. Lindow 2001:292). *Historie o Faustovi* je pak specifická hojným výskytem latinsky psaných pasáží a mnohdy velmi složitou až barokní větnou stavbou. Vojenské kázání nese výrazné rysy luterské „Kanzelsprache“, o níž promluvíme později.¹⁷

Jazyk českých překladů spadá z hlediska doby jejich vzniku do tzv. humanistické češtiny (srov. Karlík 2002:78n). Nemůžeme však tvrdit, že plně odpovídá její charakteristice. Tvůrci překladu (pokud jsou známi) nepatřili k předním humanistickým lingvistům, nesnažili se tedy překladem formovat vznikající spisovný český jazyk, cíleně obohacovat českou slovní zásobu ani napodobovat větnou stavbu antické latiny, jež byla tehdy považována za dokonalou. Šlo jim primárně o převod dějového a ideového obsahu německých předloh řečí srozumitelnou domácímu publiku. Pro jazyk zkoumaných českých textů je typický především hojný výskyt germanismů, nezřídka také neologismů, a značná rozkolísanost bratrského pravopisu.¹⁸ Texty jsou tištěny frakturou stejně jako exempláře německé.

3.1.2 Žánrové zařazení analyzovaného textového materiálu

První dva uvedené tituly lze přiřadit k žánru tzv. knížek lidového čtení,¹⁹ tedy cyklům drobných zábavných próz, které se v našem prostředí vyskytovaly cca od poloviny 15. do konce 18. století, většinou pod příznačným názvem „Historie“ nebo „Kronika“. Zprvu se jednalo o přepracování starších starověkých a středověkých látek,²⁰ jejichž šířiteli i recipienty byla úzká vrstva vzdělaných čtenářů. Od 2. poloviny 16. století pak tyto látky postupně zlidověly a díky knihtisku se šířily do měšťanských a venkovských čtenářských vrstev. V této době také začínají do české literatury pronikat nová témata zábavné prózy ze zahraničí

¹⁷ Viz podkapitola 4.3.1 této práce. Bližší popis tohoto pojmu viz též Stolt 1985:243n.

¹⁸ Bratrský pravopis byl ortografický systém českého jazyka v době 16. a počátku 17. století. Tvořil určitou přechodovou fázi mezi pravopisem spřežkovým (užívaným od 14. století) a diakritickým (který zavedl Jan Hus v 15. století). Vyvíjel se především ve spisech vydávaných Jednotou bratrskou a podle toho získal své označení (srov. Karlík 2002).

¹⁹ Název „Volksbuch“ / „knížka lidového čtení“ se začal užívat až v průběhu 19. století (Görres 1807. Die teutschen Volksbücher; Máchal – zavedení pojmu „knížka lidového čtení“ ve stati Národopisného sborníku československého, č. 3, rok 1898). Takto zvaný žánr se ve své typické podobě ustálil až od poloviny 17. století. (Vše srov. Kolár 1960:3n.)

²⁰ Kompletní přehled tematických okruhů knížek lidového čtení viz Voit 2006:467n.

prostřednictvím překladů²¹ – jako příklad zde můžeme jmenovat již zmíněné Historie o Enšpíglovi a o Faustovi, které se k nám dostaly přímo z německé kulturní oblasti.

Ve své pozdější, laicizované podobě byly knížky lidového čtení literaturou „spotřební“, která se těšila velké čtenářské oblibě, tiskla se ve vysokých nákladech i častých reedicích, byla levná a nevalné kvality (srov. Kolár 2000:297). Lze ji považovat za prózu primárně zábavnou, ale od 16. století se při nových přepracováních i překladech těchto knížek kladl důraz také na výchovné a vzdělávací cíle (srov. Kolár 1960:18). Celkově šlo o žánr velmi rozšířený, a to jak v německém, tak českém prostředí. Míra popularity jednotlivých knížek se však v obou kulturách lišila.

Třetí rozebíraný text, Lutherovo Kázání vojenské proti Turkům, je jedním z více než 2 000 homiletických textů, jež po sobě autor zanechal.²² Jistě nepatří k autorovým nejvýznamnějším pracím, nicméně nejde ani o kázání zcela okrajové. Luther je poprvé sepsal a vydal v roce 1529 a reagoval jím na tureckou invazi do Vídně. Následně vyšlo ještě cca 20krát, doložena jsou vydání z let 1529, 1530, 1541 a 1542 (srov. Benzing; Claus 1989:315–318). Tisk z roku 1542 vyšel u příležitosti dobytí maďarské Budy Turky a byl tehdy vydán hned na třech místech – ve Wittenbergu, Augsburgu a Štrasburku. Lze tedy říci, že toto kázání provázelo turecké výpady do Evropy a objevovalo se zvláště ve chvílích, kdy ohrožení německého národa povážlivě zesílilo.

Mnohá Lutherova díla, nejen kázání, jsou translatologicky zajímavá, neboť se již za autorova života velmi intenzivně překládala do češtiny:²³

„Wohl in keine Sprache sind Doktor Martinus' Werke noch bei seinen Lebenszeiten so reichlich übersetzt worden als ins Tschechische. Vom Jahre 1520 an regte sich das Interesse Tschechen durch Übersetzungen seiner Bücher...“ (Říčan 1998:282)

Říčan dokládá celkem 23 překladů luterských textů do češtiny, z toho čtyři z latinské předlohy a ostatní z předlohy německé. Shledává, že překladatelská činnost závisela na aktuální politické situaci a střídavě sílila a slábala. Nejvíce překladů pochází z let 1520–1523 a 1537–1549 (srov. Říčan 1998:296). Za první překlady jsou považována právě kázání: *Výklad*

²¹ Dostávaly se k nám látky nejen německé, ale především orientální a románské. Jejich transfer do české kultury však nejčastěji probíhal přes němčinu (srov. Kolár 1960:41n).

²² Mezi tato homiletika patří texty sepsané jak přímo Lutherem, tak některým z jeho posluchačů. Jako zapisovatel Lutherových kázání je znám zejména Georg Röser (srov. Luther 1955:338n).

²³ Intenzivní překládání Lutherových textů mělo dva veskrze protichůdné důvody: jedním byla ideová příbuznost a do jisté míry i návaznost husitské a německé reformace, a tedy přirozený zájem českého prostředí o Lutherovy postoje, druhým naopak skutečnost, že byla část české reformované církve naladěná protilutersky a její zájem o Lutherova díla byl motivován negativně, snahou o kritiku (srov. Říčan 1998:283n).

Otčenáše (česky 1519 nebo 1521), *O velebné svátosti svatého pravého těla Kristova* (česky 1520), *Kázání na Desatero* (česky 1521, ale dlouho považováno za vůbec první překlad).

Dříve než přistoupíme k analýze výše charakterizovaných textů, pokusíme se popsat problémy spojené s výzkumem starých tisků a určit možnosti a meze jejich translatologického rozboru.

3.2 Problematika práce se starými tisky

Při translatologickém výzkumu starých tisků narážíme na tři základní okruhy problémů:

- omezenou dostupnost a špatný stav starých tisků,
- stáří jazykového materiálu a jeho nedostatečné zpracování v sekundární literatuře a slovnících,
- absenci překladového páru.

3.2.1 Stav tisků a popis jazykového materiálu

Velkou překážkou translatologického bádání v oblasti raně novověké literatury je obtížná dostupnost textového materiálu. Dobové literární prameny se mnohdy do dnešních dnů vůbec nedochovaly nebo jsou ve velmi špatném stavu.²⁴ Často jsou také uskladněny pouze v zahraničních knihovnách nebo přešly do soukromého vlastnictví, a jsou tedy pro veřejnost nepřístupné.

Další problém rozboru starých tisků plyne ze samotné povahy zkoumaného jazykového materiálu – jeho značné odlišnosti od jazyka dnešního a také z jeho nedostatečného zpracování v odborné literatuře. V době raného novověku existovalo minimum sekundárních pramenů reflektujících tehdejší jazykový a stylistický úzus. Novodobá sekundární literatura a slovníky, byť kvalitní, již zpětně nemohou zachytit jazyk daného období dokonale. Z důvodu nedostatečné opory v sekundárních pramenech tedy nemůžeme uspokojivě analyzovat některé vztahy německých předloh a českých překladů. Je například velmi obtížné posuzovat určité aspekty stylové roviny zkoumaných textů, zejména práci překladatele s dobovými frazeologismy, které většinou nelze v dostupné literatuře dohledat a ověřit správnost a idiomatičnost jejich překladu.

²⁴ Srov. fotokopie v příloze G, str. xxxi.

Třetím, nejzávažnějším problémem translatologického výzkumu raně novověkých tisků je pak nejistota při hledání překladového páru.

3.2.2 *Překladový pár, „originál“ a jeho reedice*

Podstatnou součástí translatologického výzkumu je srovnání překladového, sekundárně vzniklého textu s jeho cizojazyčnou předlohou, tedy textem primárním – s originálem. Samotný pojem originality textu je však v době raného novověku záležitost velmi relativní. Tištěné texty, které se dnes označují za původní, nejstarší, originální, v sobě mnohdy slučovaly prvky více různých netištěných, mnohem starších a dnes již zaniklých pretextů. Vliv těchto pretextů byl pak vždy do určité míry patrný v jednotlivých vydáních textu tištěného.²⁵ Okolnost, že se skutečně původní prameny tištěných německých předloh dodnes nedochovaly či vůbec nejsou známy a že nám chybí informace o většině textů, které mohly mít vliv na práci českého překladatele, je pro translatologický výzkum značně nepříznivá.

Určení originálu, s nímž pracoval autor konkrétního českého překladu, je v případě raně novověkých literárních památek znesnadněno také tím, že překladatel často vycházel z několika tištěných předloh najednou, aniž by ve svém překladu uvedl bibliografické informace o zdrojových textech. Předlohu by bylo možné dohledat prostřednictvím srovnání překladu se všemi jeho potenciálními výchozími texty, ale ty se – jak jsme uvedli výše – mnohdy nedochovaly nebo je vzhledem k jejich špatnému stavu (neúplnosti) nelze spolehlivě identifikovat. Nalezení skutečného překladového páru je tedy v případě starších literárních památek velmi často nemožné. Aby bylo i přesto schůdné translatologickou analýzu provést, je třeba chybějící část překladového páru nahradit. Vhodná jsou k tomuto účelu dřívější či pozdější vydání nedostupného tisku, tedy jeho přetisky či reedice.

3.2.3 *Konkrétní řešení absence překladového páru*

Na reedice jsme se museli spolehnout i my v případě textů, jejichž rozbor je předmětem této studie. Dosud například nebyla zjištěna německá předloha *Historie o Enšpíglovi* a nezachovalo se ani první vydání jejího českého překladu. Pracovali jsme tedy s nejstarším

²⁵ Je tomu tak například u německé *Historie o Faustovi*, jejíž nejstarší dochovaný tisk z roku 1587 vycházel minimálně ze dvou dnes již nezachovaných manuskriptů – *Wolfenbüttler Handschrift* a *Hamburger Handschrift* (srov. Suchsland 1968:327–328).

dochovaným německým tiskem²⁶ (1515) a několika mladšími českými vydáními (1576, přelom 17. a 18. století).

Neznámá zůstává zatím i předloha českého překladu Historie o Faustovi. Pracujeme s její nejstarší dochovanou verzí z roku 1587. Český text se dochoval v původním exempláři z roku 1611 a z něj také v této práci čerpáme.

Překladový pár máme k dispozici pouze v případě Lutherova kázání. Pracujeme s jediným dochovaným českým překladem Vojenského kázání z roku 1544 a jeho (velmi pravděpodobnou)²⁷ předlohou z roku 1542.

3.2.4 Raná reediční praxe a její vliv na translatologický výzkum starých tisků

V raném novověku se běžně přetiskovala původní i překladová díla. Otázkou zůstává, do jaké míry se jednotlivé texty tímto procesem měnily a zda jsou přetisky vhodným materiálem pro translatologický rozbor.

Řada vědců, kteří se výzkumem starých tisků a vývojem knihtisku dlouhodobě zabývají, tvrdí, že při opakovaném vydávání knih docházelo jen k drobným strukturním změnám původního textu, nikoli k jejich podstatnému přepracování.²⁸ Tuto skutečnost dokládá J. Kolár ve své publikaci o české zábavné próze 16. století, kde píše, že se zkoumané skladby tiskly od 16. až do poloviny 18. století beze změn nebo jen s nepatrnými, nepodstatnými odchylkami vzniklými nepozorností tiskaře (srov. Kolár 1960:87n). V podobném duchu hovoří také autoři kritické edice Reclam o jednotlivých vydáních německé Historie o Enšpíglovi: „*Zwischen den verschiedenen Drucken der Zeit bestehen sprachlich kaum relevante Unterschiede.*“ (Lindow 2001:276).

²⁶ Z hlediska translatologické analýzy by bylo vhodnější srovnávat český překlad s některým jemu časově bližším německým vydáním. K volbě nejstaršího německého tisku z roku 1515 nás vedlo několik okolností: Na tento původní německý text se odvolává Knihopis (č. 2384) a chápe jej jako zdrojový pro všechny následující přetisky. Pouze dvě nejstarší verze tohoto tisku (z let 1515 a 1519) jsou zpracovány a vydány v moderní kritické edici (Lindow 2001). Ostatní, pozdější verze jsou zachovány jen v původní formě needitovaného starého tisku a jsou roztroušeny po různých německých knihovnách (jedná se o cca 10 tisků vydaných do konce 16. století – srov. Zíbrt 1926:10-15). U mladších přetisků navíc předpokládáme výskyt tiskařských zásahů a textových změn způsobených reedičním procesem. Pokud bychom je použili pro účely translatologické analýzy, museli bychom jejich znění srovnávat i s tiskem původním.

²⁷ Vědci se dosud shodli na tom, že překladatel Vojenského kázání s největší pravděpodobností vycházel z německé předlohy z roku 1542, tedy z poslední, v té době nejnovější edice tohoto spisu (srov. Říčan 1998:295). Nemůžeme však vyloučit, že překladatel čerpal z více zdrojů a použil i některé předchozí německé edice. Rovněž nevíme, ze kterého vydání z roku 1542 přesně vycházel – zda z wittenberského, augsburského či štrasburského.

²⁸ Svá tvrzení uvedená v této kapitole jsme konzultovali s předními českými badateli v oblasti starší literatury a knihtisku – prof. Václavem Bokem a doc. Petrem Voitem.

Výše zmíněná tvrzení jsme chtěli podpořit vlastními poznatky a provedli jsme srovnání dvou českých tisků knížky o Enšpíglovi (strahovského a muzejního zlomku), dále dvou německých, bezprostředně po sobě následujících vydání enšpíglovské knížky (z let 1515 a 1519) a také dvou německých vydání Lutherova Vojenského kázání (z let 1530 a 1542). Učinili jsme následující závěry:

Jednotlivé přetisky se od sebe v textu lišily minimálně. Výchozí text byl převzat a znovu otištěn bez vnitřních úprav. K posunům docházelo pouze na úrovni pravopisné, drobné lexikální odchylky se vyskytly jen zřídka – pravděpodobně vlivem tiskařských chyb (např. záměna slov harren – harzen, Ehre – Eher apod.). Volně se zacházelo s grafickou úpravou textu, jednotlivá vydání se lišila ve zdobnosti (obrazovém doprovodu a typu písma), ve vnitřním členění textu do odstavců a v užití interpunkčních znamének. Větší odchylky jsme zaznamenali na úrovni kompoziční. Text, který sloužil jako základ nového vydání, sice nebyl v reedičním procesu nikterak přepracován, ale byl nezřídka doplněn o nové kapitoly, někdy v něm byly oproti předchozímu vydání rozšířeny citace (např. biblických textů), nebo došlo naopak k vynechání některých jeho pasáží (např. z důvodů mravních). V jednotlivých tiscích knížek lidového čtení se setkáme i s odlišnou frazeologií. Tyto odchylky pravděpodobně pramení ze skutečnosti, že intenzivně a opakovaně produkováná zábavná próza nevycházela pouze v jedné, lineárně pokračující edici, nýbrž že se tato edice rozvětvila a vytvořila několik variant, vázaných zpravidla na místo vzniku (Voit 2011, ústní sdělení).²⁹

Na základě prostudované sekundární literatury i vlastního poznatku, že se přetiskované texty ve svém vlastním původním znění příliš nelišily, se domníváme, že je možné provést translatologickou analýzu za použití reedic (ať už se jedná o přetisky cizojazyčné předlohy, z níž překladatel čerpal, nebo původního znění českého překladu) a že tato analýza může přinést užitečné poznatky o dobovém způsobu překladu. Je však nutné připustit, že o původu některých odchylek zjištěných mezi výchozím a cílovým textem lze vyslovit pouze hypotetický soud.

²⁹ Informace o dobové tiskařské a ediční praxi, zde konkrétně o jejím možném vlivu na lexikální rovinu textů, jsme získali na základě osobní rozmluvy s doc. Petrem Voitem dne 24. února 2011.

3.3 Možnosti a hranice translatologického výzkumu raně novověkých textů

Výše v této kapitole jsme se snažili ukázat, že translatologický výzkum literatury 16. století naráží na určitá omezení a že není možné zkoumat všechny textové roviny stejnou měrou. Nyní se pokusíme tato omezení systematizovat a shrnout.

V zásadě lze říci, že hodnocení raně novověkého překladu je dobře proveditelné na vyšší, obecné úrovni, hůře pak na rovině nižší, v jednotlivostech. Můžeme např. posoudit, zda překladatel zachoval žánr a celkový styl předlohy, zda respektoval její estetické hodnoty a věrně převedl obsah. Zabýváme-li se však podrobnostmi na rovině lexikální, jsme ve svém soudu o správnosti překladu omezeni skutečností, že nepracujeme s touž předlohou, s níž pracoval překladatel. Obtížně se posuzují např. výpustky či doplnění částí textu oproti předloze. Také hodnocení překladu frazeologismů, o němž jsme již mluvili, je omezeno užitím odlišných idiomatických formulací v rámci jednotlivých edic starých tisků a také nedostatečným podchycením dobových frazeologismů v sekundárních pramenech.

Obdobně problematické jako posuzovat dílčí lexikální odchylky překladu od předlohy je též srovnávat gramatická či syntaktická specifika výchozího a překladového textu. Gramatické systémy obou jazyků byly v dané době ještě velmi rozkolísané,³⁰ realizace morfologických tvarů a pravopisných zásad v konkrétním textu podléhala do značné míry práci tiskaře.³¹ Je tedy zpravidla obtížné posoudit adekvátnost, uzuálnost, nebo dokonce správnost gramatických tvarů a konstrukcí užitých v překladu. Většinou také není možné ani smysluplné objasňovat posuny v syntaktické stavbě výchozího a cílového textu. Prostředky označování mezivětných vztahů byly v 16. století velmi sporé, omezovaly se v zásadě na tečky a virgule, které se pojímají spíše jako sémanticko-rétorické předěly než jako interpunkční znaménka v dnešním slova smyslu. Jejich kladení do textu bylo záležitostí velmi individuální, navíc rovněž mnohdy podléhalo práci tiskaře a jeho snaze o optimální rozložení textu na stránce.

Pragmatickou stránku překladu a jeho ukotvení v mimojazykových skutečnostech lze popsat relativně dobře, známe-li např. osobnost překladatele, máme-li k dispozici jeho předmluvu

³⁰ Svědčí o tom např. již rané gramatiky – první německá gramatika vyšla v roce 1531 (autorem byl Valentin Ickelsamer), první česká gramatika roku 1533 (tzv. Náměšťská gramatika autorů B. Optáta, P. Gzella a V. Philomatesa). O povaze a charakteru proměn, jimiž oba jazyky v 16. století procházely, se dočteme i v moderních historických mluvnicích (srov. např. Polenz 2000; Lamprecht 1986).

³¹ Tento poznatek byl potvrzen na základě rozmluvy s doc. Petrem Voitem dne 24. února 2011 i vlastní prací se starými tisky.

k překladu nebo informace o důvodu, době a místě vzniku překladového textu či o jeho adresátech. V případě starých tisků však mnohdy takové informace zcela postrádáme (u knížky lidového čtení o Enšpíglovi se např. nedochoval titulní list – chybí nám tedy údaje o místě vydání i jeho vrocení, navíc neznáme ani jméno překladatele) a musíme se omezit pouze na hypotetické závěry.

V následující kapitole tedy neprovedeme zcela komplexní translatologickou analýzu jednotlivých textů, ale budeme vždy postupovat v rámci daných možností a posuzovat jen ty textové roviny, které posoudit lze. Nebudeme ani postupovat podle současných analytických modelů,³² neboť řada faktorů, které tyto modely zohledňují, je pro rozbor starých tisků irelevantní.³³ U všech zkoumaných textů se zaměříme na porovnání obsahu německého a českého znění a na posouzení jejich estetických a stylových hodnot. Pokusíme se popsat celkový účinek a funkci výchozího i cílového textu, pojmenovat invariant překladu i jeho nejzávažnější odchylky od předlohy a poukázat na typické, frekvenčně významné rysy dobové překladové praxe i na translatologicky zajímavé jevy. Vyjdeme přitom z terminologie J. Levého (Levý 1998).

³² Máme na mysli především translatologický model K. Reißové (Reiß 1994).

³³ Z hlediska modelu K. Reißové můžeme v případě námi zkoumaných textů hodnotit kategorie literární (ekvivalenci výchozího a cílového textového typu), z jazykových kategorií se můžeme zabývat sémantickými a stylistickými instrukcemi předlohy a jejich zpracováním v překladu, nejsme však vždy schopni posoudit adekvátnost a správnost překladatelovy práce s instrukcemi lexikálními nebo gramatickými. Nejméně informací nám zkoumané texty (zvláště Historie o Enšpíglovi) poskytují, chceme-li se zaměřit na mimojazykové a pragmatické kategorie.

4 ROZBORY TEXTOVÉHO MATERIÁLU

Ukázky textového materiálu, který v této kapitole analyzujeme, jsou spolu s jeho autentickou obrazovou dokumentací zařazeny v přílohách této práce.³⁴ Pokud jsme měli k dispozici kvalitní kritickou edici starého tisku, použili jsme pro účely naší studie její znění a doplnili jsme ji fotokopii částí originálního dobového textu. Pokud jsme pracovali pouze s původním starým tiskem, provedli jsme jeho transkripci³⁵ a k ní opět přiložili barevné fotokopie částí dobového originálu.

Ilustrační příklady jednotlivých překladatelských řešení a postupů uvádíme vždy ve formě jednoduché tabulky. V případě ukázek z „Historie o Tyll Eilenspiglovi“ obsahuje tabulka následující informace:

německý výraz (H 26)	č. řádku	český výraz (Muz. H 24)	č. řádku
Ein Schilling nem ich dafür.	13	Jeden šilink za to vezmu.	12-13
Komentář			

- písmeno a číslo v závorce v levé části tabulky značí číslo kapitoly německého tisku (H 26 tedy znamená historie, kapitola č. 26);
- text, písmeno a číslo v závorce v pravé části tabulky značí tisk, z něhož byla vybrána česká ukázka: Muz. = muzejní zlomek (z Knihovny Národního muzea), Strah. = strahovský zlomek (z knihovny Královské kanonie premonstrátů na Strahově); Muz. H 24 tedy znamená, že uvedený úryvek je citován z historie / kapitoly č. 24 muzejního zlomku;
- č. řádku přesně určuje řádek / řádky dané historie, kde lze citovaný úryvek v příloze této práce dohledat;
- poslední řádek tabulky obsahuje komentář demonstrování překladového jevu;

V případě ukázek z „Historie o Janu Faustovi“ a z Lutherova kázání je tabulka následující:

německý výraz	str./ř.	český výraz	str./ř.
Komentář			

³⁴ Textové ukázky knížky lidového čtení o Enšpiglovi jsou v příloze C, str. xv–xxiv. Ukázka z knížky lidového čtení o Faustovi je v příloze D, str. xxv–xxvii. Vzhledem k rozsahu této práce nebylo možné umístit do příloh všechny analyzované úryvky. Přílohy obsahují pouze krátkou ilustrační ukázku, ostatní pasáže jsou přiloženy v elektronické podobě na CD. Jedná se o úryvky z Henningovy a Kolárovy edice (Henning 1963, Kolár 1989). Lutherovo Vojenské kázání je v příloze E, str. xxviii–xxix. I v tomto případě obsahuje pouze krátký úryvek, celé znění Lutherova kázání je přístupné na internetu (viz odkazy v seznamu literatury, str. 81). Autentické ukázky (oskenované části) původních starých tisků se nachází v příloze G, str. xxxi n.

³⁵ Informace o transkripčních pravidlech viz v příloze F, str. xxx.

- levá část tabulky obsahuje německý citovaný výraz, pravá část výraz český;
- zkratky str./ř. značí vždy číslo stránky (před lomítkem) a číslo řádků na této stránce (za lomítkem), odkud jsme úryvek citovali;
- poslední řádek tabulky obsahuje komentář demonstrování překládového jevu.

4.1 Knížka lidového čtení o Enšpíglovi

Jak jsme již naznačili v předchozí kapitole,³⁶ byla knížka lidového čtení o Enšpíglovi od počátku čtenářsky velmi oblíbená, vycházela ve velkých nákladech a byla i často přetiskována. Pro účely této práce jsme použili nejstarší dochovaný německý tisk vydaný v roce 1515 Johannem Grieningerem ve Štrasburku. Originál tohoto tisku je uložen v Britském muzeu v Londýně. Mohli jsme proto čerpat pouze z jeho kritického vydání – použili jsme nejnovější kritické vydání řady Reclam z roku 2001, kde je původní text reprodukován velmi přesně: *„Der Text ist möglichst wort- und lautgetreu wiedergegeben.“* (Lindow 2001:269) Je dokázáno, že tento tisk není prvním z řady všech enšpíglovských německých tisků, nicméně je nejstarším zcela zachovaným exemplářem a sloužil jako předloha pro překlady do několika světových jazyků (srov. Lindow 2001:281n).

Do jaké míry sloužil tento německý tisk jako předloha pro český překlad, je obtížné posoudit. V současnosti máme k dispozici celkem pět exemplářů české knížky o Enšpíglovi. Text z roku 1566, který je v soukromém vlastnictví, zlomek z roku 1576, velmi poškozený (celkem pouhé 4 listy),³⁷ a dále tři neúplné, ale relativně dobře zachované tisky, datované pouze přibližně do přelomu 17. a 18. století. Jejich srovnáním se zabývala česká lingvistka Jana Brcková-Růžičková. Shledala, že jsou si české tisky vzájemně velmi podobné, a vyslovila předpoklad, že jde o reedice jednoho a téhož českého překladu (srov. Brcková 2004:216). Zároveň s jistotou vyvrátila, že by předlohou tohoto překladu mohl být původní německý text z roku 1515, protože se od všech českých verzí výrazně liší rozsahem – má 96 kapitol, zatímco české tisky 102 (srov. Brcková 2001:445). Existuje několik hypotéz o možné německé předloze těchto českých tisků, nicméně skutečný originál zatím dohledán nebyl a

³⁶ Srov. bod 3.1.2 této práce.

³⁷ Viz příloha G, str. xxxi.

vzhledem k tomu, že existovalo tak velké množství verzí enšpíglovské knížky,³⁸ jejich kvalita byla nízká a většina z nich se nedochovala, patrně ani s určitostí nikdy dohledán nebude.

Vzdor těmto skutečnostem jsme se rozhodli porovnat nejstarší německý text s dostupnými českými tisky a pokusili se alespoň částečně o jejich translatologickou analýzu. Vycházíme z předpokladu, že se reedice jak německých, tak českých knih od sebe textově téměř nelišily, že jednotlivá vydání byla pouze rozšiřována či korigována, ale nešlo o nová zpracování či nově pořízené překlady.³⁹ Nejstarší zachovaný německý exemplář jsme si za pracovní materiál zvolili z toho důvodu, že byl jakožto jeden z vůbec prvních tisků enšpíglovské knížky základem jejích pozdějších německých vydání i překladů do jiných jazyků (srov. Zíbrt 1926:10–15, Lindow 2001:281n). Ze tří výše zmíněných relativně dobře zachovalých českých tisků pracujeme se zlomkem „muzejním“ (uloženým v Knihovně Národního muzea pod signaturou 27 E 24) a se zlomkem „strahovským“ (uloženým v knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově pod signaturou AA XV 37). Strahovský zlomek je považován za nejpůvodnější z těchto tří exemplářů (srov. Brcková 2001:446) a Zíbrt jej shledává v dané části doslovně shodným s fragmentem z roku 1576 (srov. Zíbrt 1926:30). Muzejní zlomek je textově velmi podobný strahovskému. Místy jsou v něm patrné zajímavé nábožensky motivované zásahy cenzora. Třetí tisk (uložený v Národní knihovně pod signaturou 54 S 206) je takřka shodný se strahovským zlomkem, nicméně je nekvalitní a obsahuje řadu tiskových chyb (srov. Brcková 2001:446 a 448), proto z něj v naší analýze nevycházíme.

4.1.1 Německý text – celková charakteristika

Německá knížka lidového čtení o Enšpíglovi je rozdělena do 96 (později více) kapitol, které jsou vždy typicky označeny číslem a dlouhým nadpisem. Ten funguje jako stručný úvod do děje celé kapitoly (např.: *„Die 6. Histori sagt, wie Ulenspiegel ein Brotbäcker betrog umb ein Sack vol Bretz zu Strasfurt in der Stat und bracht das seiner Muter heim“*). Každá tato historie je samostatným uzavřeným mikropříběhem, tzv. švankem (vypointovaným, satirickým, zábavně poučným příběhem). Knihu je možné pojímat nejen jako sbírku jednotlivých švanků, nýbrž i jako souvislý, kompozičně promyšlený literární útvar složený z volně provázaných epických celků. V sekundární literatuře je tato knížka někdy pojímána jako raný zárodek románu:

³⁸ Zíbrt uvádí od 16. do 19. století celkem 60 vydání (srov. Zíbrt 1926:10–15).

³⁹ Srov. bod 3.2.4 této práce.

„Betrachten wir das Volksbuch vom Eulenspiegel nicht vom einzelnen Schwank her, sondern als Gesamtwerk, so erkennen wir deutlich die Absicht des Verfassers, literarisch zu formen. Gattungsgeschichtlich wird uns eine interessante frühstufe des Prosaromans präsentiert.“ (Reclam 2001:290)

Toto tvrzení nám připadá snad až příliš silné. Je však pravda, že knížka postupně reflektuje celý osud hlavního hrdiny od jeho narození až po smrt a že jednotlivé příběhy jsou uskupeny do tematicky příbuzných celků (navazují na sebe např. děje odehrávající se na určitých místech nebo v určitém sociálním prostředí).

Enšpíglovská látka byla sebrána neznámým autorem. V úvahu přichází jistý Hermann Bote z Braunschweigu, ale jakékoli bližší informace o něm chybí (srov. Lindow 2001:292). Autor sepsal celou knihu v horní němčině, patrně jsou však ještě vlivy dolní němčiny – jazyka dvou předchozích verzí knihy – a různých lokálních nářečí (srov. tamtéž).

Autor nezanechal v textu mnoho stop. Kromě promyšlené kompozice celé knížky mu nelze přiřknout žádný výrazný tvůrčí postoj. Styl všech kapitol je vyrovnaný a zcela odpovídá danému žánru – švanku. Jeho základními rysy jsou obraznost, satirický humor, frekventovaný výskyt slovních hříček a frazeologismů a také vulgárních výrazů. Díky jednoduché syntaktické výstavbě a hojně zastoupené přímé řeči připomíná text namnoze projev mluvený.

4.1.2 Český překlad – celková charakteristika

Jak jsme již uvedli, jsou všechny nám dostupné české verze enšpíglovského příběhu poškozené a neúplné. To poněkud znesnadňuje hodnocení překladatelovy práce se strukturou výchozího díla. Některé kapitoly českého textu zcela chybí nebo jsou číslovány jinak než v německé verzi, většinou se ztratily úvodní a závěrečné listy, takže příběh hlavního hrdiny není úplný. Jistou shodu české a německé verze lze na úrovni kompozice vysledovat pouze v tom, že jsou k sobě kapitoly v obou případech řazeny podle míst, kde se Enšpígl vyskytoval, nebo podle typu postav, s nimiž se setkával. Komplexnější zhodnocení struktury a kompoziční propracovanosti překladu však není možné.

Z hlediska stylistického si německý i český text odpovídají. Překladatel správně vystihl a zachoval všechny důležité rysy předlohy a ponechal textu také jeho ústřední zábavnou funkci a satirický nádech. V tom spočívá hlavní přínos českého překladu enšpíglovských historek: překladatel jím na ranou českou literární scénu poprvé uvedl nejen postavičku Tilla Eulenspiegla, ale také specificky německou literární formu – švank.

Na práci překladatele (který stejně jako autor předlohy zůstává anonymní) lze demonstrovat některé zajímavé překladatelské postupy a celkový dobový přístup k výchozímu textu. V následujících kapitolách se pokusíme poukázat na výrazná specifika zkoumaného překladu i na jeho problematická místa.

4.1.2.1 Základní přístup k předloze

Badatelé, kteří se dosud překladem této knížky lidového čtení zabývali, jej hodnotí jako veskrze doslovný. Zíbrt říká, že „překlad staročeský věrně se shoduje co do řeči s kapitolkami německého vydání z roku 1515, místy doslova a otrocky“ (Zíbrt 1926:27). K podobnému závěru dochází i Brcková: „Diese Form (...) belegt die fast wortgetreue Arbeit der tschechischen Übersetzer mit den deutschen Vorlagen.“ (Brcková 2004:211) Náš rozbor tato stanoviska potvrzuje pouze částečně. V textu se nepochybně vyskytují místa přeložená velmi přesně, až doslovně. Doslovnost přitom zpravidla prozrazuje, že byl daný textový úsek problematický, překladatelsky obtížný – jedná se zejména o frazeologismy nebo nářeční prvky, jimž překladatel zřejmě zcela neporozuměl, a nebyl tedy s to je přeložit idiomaticky. Nelze však tvrdit, že by byl tento způsob překladu dodržen důsledně v celém textu.

německý výraz (H18)	č. řádku	český výraz (Strah. H18)	č. řádku
Und hielt sein Gaucklerei so lang, daz ein Hundt kam und nam ein Brot von dem Tisch und lieff damit den Thumhoff hinuff. Ulenspiegel lieff dem Hund nach. Dieweil kam ein Suw mit 10 junger Ferlin und stieß den Tisch umb. Und nam ein jetlich ein Brot in das Maul und lieff damit hinweg. Da ward Ulenspiegel lachen und sprach: „Nun sihe ich offenbar, das die Wort falsch seind, als man spricht: Wer Brot hab dem gibt man Brot. Und das ward mir genummen.“	14–26	tak dlouho kejklářství své provodil, až přišel pes a vzal mu z toho stolu chléb, a běžel s ním na thumb, když pak Eylenšpigl za psem běžel, přišla svině s desíti mladými prasátky, převrhla stůl, a pochytivše jedno každé prasátko chléb, utekli pryč. Eylenšpigl pak smál se tomu řka: Nu již zjevně to vidím, že ta slova falešná jsou, kdež v přísloví lidé říkají: Kdož chléb má, tomu chléb dávají, a mně chléb byl vzat.	13–22
<i>Příklad lexikálně velmi přesného překladu. Doslovný převod je neidiomatický ve chvíli, kdy překladatel používá německé slovo „thumb“ místo českého „dóm“. O tomto jevu ještě dále pojednáme (viz bod 4.1.2.3). Výrazně odlišná je zde syntaktická struktura obou textů, což pravděpodobně plyne jednak z proměny textu během reedičního procesu (viz výše, bod 3.3), jednak z odlišných specifik německé a české větné stavby – překladatel zde např. využívá typicky české přechodníkové vazby.</i>			

německý výraz (H26)	č. řádku	čs. výraz (Strah. H26, Muz. H24)	č. řádku
Da gieng ein Buer zu Acker, und Ulenspiegel het ein ander Pferd uberkommen und ein Sturtzkarch und fur zu dem Buren und fragt ihn,	7–25	Tehdy šel sedlák na pole, a Eylenšpigl koně jiného s károu dostav, jel k tomu sedláku, a optal se, číby to pole bylo? Řekl mu sedlák:	6–19

wes der Acker wär, den er zu Acker fur. Der Buer sprach: „Er ist mein und ich hab ihn ererbet.“ Da sprach Ulenspiegel, waz er ihm geben solt für den Schütken vol Erden von dem Acker. Der Buer sprach: „Ein Schilling nem ich dafür.“ Ulenspiegel gab ihm ein Schilling Pfening und warff den Karren vol Erden von dem Acker und kroch darein und fur für die Burg zu Zel für die Eller. Als nun der Hertzog kam reiten, da ward er Ulenspiegels gowar, das er uff dem Karn saß und saß in der Erden biß in die Schultern. Da sprach der Hertzog: „Ulenspiegel, ich het dir mein Land verboten, wan ich dich darin fünd, so wolt ich dich hencken lan.“		Jest mé dědičné. Dí jemu Eylenšpigl: Což mám dáti za plnou káru země z toho pole? Odpověděl sedlák: Jeden šilink za to vezmu. I dal mu Eylenšpigl šilink, to jest dvanáct peněz, a nakladl plnou káru té země, a vlezl do ní i jel tak před tvrz u Celly před Eller. Když pak kníže přijel, hned o Eylenšpiglovi zvěděl, žeby na káře v zemi až pod ramena seděl. I řekl kníže: Eylenšpigle, jáť jsem tobě zemi svou zapověděl, když tě v ní najdu, že tě dám voběsiti.	
<i>Tento úryvek je příkladem celkově velmi přesného překladu, místy až neuměle doslovného (užití prepozic „před tvrz u Celly před Eller“).⁴⁰ Postup doslovného převodu se zde mísí i s postupy odlišnými: překladatel např. vhodně vypouští z textu redundantní informace („čí by to pole bylo“ – „wes der Acker wär, den er zu Acker fur“; „jest mé dědičné“ – „er ist mein und ich hab ihn ererbet“; „plnou káru té země“ – „Karren vol Erden von dem Acker“; „seděl“ – „saß und saß“) nebo doplňuje vnitrotextovou vysvětlivku (dvanáct peněz). Nemůžeme tedy mluvit o důsledně doslovném překladu.</i>			

německý výraz (H 10)	č. řádku	český výraz (Muz. H 10)	č. řádku
mit dem Krut bint und henckt man an die Räuber und die sich on Hrrendienst uß dem Sattel ernären	17–19	nebo tou bylinou zloděje a lotry váží a věší, i ty, kteříž bez služby pánův svých sedlem se živí	14–16
<i>Doslovný překlad idiomatického přirovnání „sich ohne Herrendienst aus dem Sattel ernähren“. Tento frazeologismus v němčině znamenal „žít z loupeží, nepoctivě“ (Vom Sattel leben = vom Raub / vom Erbeuteten leben / vom Stattel / Stegreif leben – srov. Röhrich 1995, Band 4, s. 1282). Uvedený český frazeologismus se nám v dostupných zdrojích nepodařilo dohledat. Nelze tedy posoudit, zda je doslovný převod německého idiomu do češtiny správný a funkční či nikoli.</i>			

německý výraz (H 10)	č. řádku	český výraz (Muz. H 10)	č. řádku
Die 10. Historie sagt, wie Ulenspiegel ein Hoffjunger ward und ihn sein Junckher leerte, wa er fund das Krut Henep, so solt er darein scheissen. Da scheid er in Senep und meint, Henep und Senep wär ein	1–6	Historie 10. Kterak Eilenšpigl za dvorského služebníka se zjednal, a od pána svého naučen byl, na konopě kdežby koli bylť sráti, i nasral do hořčice, neb za to měl, že by konopě a hořčice jedna věc byla.	1–6

⁴⁰ Příklad doslovné práce s toponymy: Překladatel částečně počestňuje a skloňuje název města, zatímco název řeky (die Eller, dnešní řeka Aller protékající saským územím) ponechal v německém tvaru a nesklonuje ho. V tomto kontextu působí zvláštně také převod prepozice für (für, vor), která měla v dobovém pojetí ekvivalenty před, pro, za, nad, kvůli, dříve, naohře (srov. Boková 2003). Nabízelo by se tedy překlad bližší českému výrazovému úzu – např. „před tvrz u Celly nad Ellerou“.

Ding.			
Slova „Henep“ a „Senep“ jsou starou saskou variantou pro Hanf a Senf (srov. Lindow 2001:30, pozn. 2), v originálu slova fungují jako zvuková hříčka. Překladatel hříčku zcela ignoroval a překládal dvojici v celém textu doslovně jako „konopě – hořčice“. Text tak pozbyl své základní estetické hodnoty i významové pointy.			

německý výraz (H 20)	č. řádku	český výraz (Strah. H 20)	č. řádku
Du wilt den Tüffel holen! Gang an Galgen und hol Dieb harein.	47–49	Přineseš čerta, půjdeš na šibenici, a přineseš zloděje sem.	40–41
Německý frazém se interpretuje jako „Scher dich zum Teufel“ (srov. Lindow 2001:61, pozn. č. 8), tedy jako „Jdi k čertu“. Doslovný překlad německého idiomu je na tomto místě zavádějící, nefunkční.			

Vedle těchto doslovných řešení najdeme i pasáže přeložené slovy Levého „věrně“ (Levý 1998:112n), slovy Zíbrtovými „ne-otrocky“ (Zíbrt 1926:27). Máme na mysli místa, kde překladatel správně interpretoval smysl originálu a převedl jej idiomatickým českým obratem, kde prokázal svůj vlastní tvůrčí postoj k předloze a stylisticky ji vylepšil (jde např. o výpusky redundantních německých výrazů, jimiž překladatel cílový text odlehčil a zbavil zbytečné mnohomluvnosti). Chceme poukázat rovněž na překladatelovu práci s uvozovacími větami přímé řeči, jež je patrná průběžně v celém textu a dokazuje, že si překladatel byl v této souvislosti vědom lexikální výbavy českého jazyka a v plné míře ji využil.

Příklady vhodné interpretace lexikálních a gramatických významů a intertextuality:

německý výraz (H 18)	č. řádku	český výraz (Strah. H 18)	č. řádku
Wer Brot hat, dem gibt man Brot.	3–4	Kdo má chléb, tomu ho více dávají.	3–4
Příklad správné interpretace resp. odhalení intertextového odkazu. V německém originálu jde o odkaz na bibli – Mt. 13, 12: „Kdo má, tomu bude dáno a bude mít ještě víc.“ (srov. Lindow 2001:55, pozn. 1) V překladu je tato skutečnost zohledněna – český výraz je oproti originálu zpřesněn adverbem „více“.			

německý výraz (H10)	č. řádku	český výraz (Muz. H10)	č. řádku
Ich eniß sein nit.	55–56	Já ji nejídám.	44
V němčině je užita speciální forma záporu bez bližšího lexikálního významu (Suchsland 1968). Překladatel tuto gramatickou konstrukci vhodně interpretuje a překládá větou významově plně odpovídající kontextu.			

německý výraz (H85)	č. řádku	čs. výraz (Muz. H78, Strah. H84)	č. řádku
Ja, Wirtin, ich was nit wol zu pas.	33–34	chci paní hospodyně, ještě jsem se dobře nevyspal.	29–30
Zde je v originálu opět užita specifická německá gramatická konstrukce. Na základě zjištěných významů jejích jednotlivých složek a s ohledem na okolní významový kontext této věty se domníváme, že ji překladatel interpretoval a přeložil velmi správně, volně a idiomaticky. Slovo „was / waz / war“ znamenalo „war“, tedy minulý čas od „být“; slovo „pas / paß / bas / baß“ nese dnes význam „besser, mehr eher“, tedy „lépe, více, spíše, dříve“ (srov. Boková 2003).			

„Ja, Wirtin“ = „Chci paní hospodyně“ – překladatel zvolil rozšířenou, konkretizovanou odpověď na otázku hospodyně, zda by Enšpígl nechtěl vstávat, jde tedy o správný překlad podle smyslu kontextu.

německý výraz (H10)	č. řádku	český výraz (Muz. H10)	č. řádku
Der Hoffmann oder Juncker reit mit Ulenspiegel hin und har in vil Stät und half rouben, stelen und nemen	22–24	ten zeman nebo pán s Eulenspieglem sem i tam po mnohých městech jezdil, kterýž krásti, loupiti a bráti mu pomáhal.	17–20
<i>V německé větě je po celou dobu podmětem Hoffmann, výpověď tedy působí nelogicky, protože by v tom případě Hoffmann (zeman, pán) jezdil s Enšpíglem po okolí a „pomáhal krást...“ Překladatel větu vhodně interpretoval a konkretizoval / osvětlil její význam.</i>			

Vhodné výpustky redundantních výrazů a informací:

německý výraz (H26)	č. řádku	čs. výraz (Strah. H26, Muz. H24)	č. řádku
warff den Karren vol Erden von dem Acker	17–18	nakladl plnou káru té země	13
<i>Vhodné zjednodušení německého přívlastku výrazem zájmenným. Překladatel se tak vyhnul opakování spojení „země z toho pole“, které použil již v předchozí větě (ř. 11).</i>			

německý výraz (H26)	č. řádku	čs. výraz (Strah. H26, Muz. H24)	č. řádku
Als nun der Hertzog kam reiten, da ward er Ulenspiegels gowar, das er uff dem Karn saß und saß in der Erden biß an die Schultern.	19–22	Když pak kníže přijel, hned o Eulenspieglovi zvěděl, žeby na káře v zemi až pod ramena seděl.	15–17
<i>Překladatel zde opět nepostupoval doslovně, ale vhodným způsobem se vyhnul opakování slovesného výrazu v originálu.</i>			

německý výraz (H26)	č. řádku	čs. výraz (Strah. H26, Muz. H24)	č. řádku
Der Buer sprach: „Er ist mein und ich hab ihn ererbet.“	12	Řekl mu sedlák: Jest mé dědičné.	9
<i>Vhodná komprimace souvětí ve větu jednoduchou.</i>			

Práce s uvozovacími větami:

německý výraz	č. řádku	český výraz	č. řádku
sprach / sagt / fragt	průběžně v celém textu	řekl, dí, pravíc, odpověděl, optal se, ozval se	průběžně v celém textu
<i>Překladatel tvůrčím způsobem pracuje s uvozovacími větami. Nezůstává u konstantně se opakujících německých výrazů, nýbrž plně využívá možností českého jazyka a nahrazuje tyto výrazy různými ekvivalenty podle dobového českého úzu.</i>			

Lze konstatovat, že překladatel projevils poměrně konstantní snahu o zachování všech významových komponent textu, a to někdy i na úkor roviny estetické – například pokud doslovně překládá frazeologismy nebo ignoruje slovní hříčku, na níž se zakládá pointa příběhu. Pro překladatele tedy byla do značné míry závazná obsahová stránka předlohy. Musíme však též připustit, že doslovný převod nebyl převládajícím, nebo dokonce jediným způsobem překladatelovy práce. Najdeme i taková řešení, která odporují tezí o doslovném charakteru překladu enšpíglovské knížky a dokládají naopak schopnost překladatele interpretovat originál tvůrčím způsobem.

4.1.2.2 Výrazné odchylky od předlohy

Nápadnými odchylkami překladu od předlohy jsou výpustky delších textových úseků. Někdy se jedná o vynechání informace, která by byla pro české čtenáře irelevantní. Takový jev nepovažujeme za překladatelskou chybu. Často však narážíme na závažné odchylky (konkrétně výpustky částí výchozího textu), které mění či zkresluji význam předlohy. Jejich motivace je většinou zastřená, lze je tedy jen obtížně klasifikovat či odůvodnit. V úvahu připadá, že překladatel informaci vynechal z důvodu neporozumění či z nedbalosti, nelze však ani vyloučit, že k výpustce došlo již při přetisku německé předlohy, že tedy daná informace chyběla v samotném originálu, s nímž překladatel pracoval.

německý výraz (H10)	č. řádku	český výraz (Muz. H10)	č. řádku
Und bei dem Weg stund Hanff, daz heißt man im Land zu Sachsen, da Ulenspiegel her ist, Henep.	10–12	a při té cestě stáli konopě.	10
<i>Zde se jedná zřejmě o záměrnou výpustku vysvětlivky nářečního jevu, která byla pro českého čtenáře zbytečná. Domníváme se, že zde překladatel mohl přikročit ke kompenzaci a nahradit tuto část textu vnitrotextovou vysvětlivkou, která by českému čtenáři osvětlila jazykový vtíp obsažený v německé předloze (Henep – Senep, konopí – hořčice).</i>			

německý výraz (H10)	č. řádku	český výraz (Muz. H10)	č. řádku
da ist Senep (als uff die sachsische Sprach)	30–31	v němžto jest hořčice	24
<i>Opět jde o výpustku irelevantní německé jazykové vysvětlivky. Její přesný překlad by byl pro českého čtenáře bezvýznamný, vhodná by ale byla eventuální kompenzace jinou vysvětlivkou přibližující čtenářům slovní hříčku a pointu textu.</i>			

německý výraz (H10)	č. řádku	český výraz (Muz. H10)	č. řádku
Und da sprach sein Juncker, als ihm Ulenspiegel die Glen nachführt:	12–14	Tehdy pán jeho řekl mu:	10–11
<i>Zde došlo k výpustce celé vedlejší věty časové. Překladatelovu motivaci lze v tomto případě jen</i>			

odhadnout. Můžeme uvažovat o nepozornosti, neporozumění slovíčku Glen (z mhd. Glarin, Glen, tedy Lanze, kopi) nebo také o záměrné vypravěčské zkratce. Možná je i ta eventualita, že uvedený větný úsek chyběl už v předloze, s níž překladatel pracoval.

německý výraz (H10)	č. řádku	český výraz (Muz. H10)	č. řádku
von dem Bast, daz von dem Krut würt gespunnen	20–21	---	15
<i>Tato část věty je v překladu zcela vypuštěna. Pravděpodobným důvodem je opět nepozornost, neporozumění, nebo skutečnost, že překladatel vycházel z odlišného německého originálu.</i>			

německý výraz (H26)	č. řádku	český výraz (Muz.H24,Strah.H26)	č. řádku
ich setz in meinem Land, das ich gekoufft hab für einen Schilling Pfenning, Unnd koufft das umb einen Buren, der sagt mir, es wär sein Erbteil.	26–29	sedím v zemi své vlastní, kterouž jsem od sedláka koupil, a ten mi pravil, žeby ta byla dědičná jeho.	20–22
<i>Zde došlo k vynechání informace o finančním obnosu, jehož motivace není zřejmá.</i>			

německý výraz (H26)	č. řádku	český výraz (Muz.H24,Strah.H26)	č. řádku
Also kam Ulenspiegel entlich uß dem Karch unnd sprang uff das Pferd...	33–35	I vskočiv rychle Eylenspiigl na koně...	25–26
<i>Úplné vynechání první části souvětí lze opět odůvodnit jen hypoteticky – může jít o překladatelův záměr text zjednodušit (vyskočiv – z kontextu je zřejmé, odkud vyskočil), nebo o fakt, že uvedený větný úsek chyběl už v předloze, s níž překladatel pracoval.</i>			

německý výraz (H10)	č. řádku	český výraz (Muz. H10)	č. řádku
ein irden Haffen oder Düppen	29–30	hliněný hrnec	23
<i>V některých případech nalezneme také zjednodušení oproti originálu pouze na úrovni jednotlivých slov – zde jsou dvě slova originálu přeložena jedním, shrnujícím výrazem. Dochází k zobecnění významu. Německá slova znamenají: Haf, Hafen, Haffen = železný hrnec; Düppen (mhd.) = dřevěná nádoba (srov. Boková 2003).</i>			

Další typ výrazných odchylek od originálu najdeme v některých kapitolách muzejního zlomku. Jedná se o změny motivované nejspíše náboženskou ideologií a snahou o morální kultivaci a vzdělávání široké veřejnosti. V historiích, kde je nějakým způsobem zesměšňována církev (Enšpígl se vysmívá kněžím), jsou náboženské reálie důsledně nahrazovány světskými. Navíc jsou zmírňovány výrazy vulgární. Tyto zásahy jsou patrné pouze v muzejním zlomku, strahovský exemplář je neobsahuje. Vzhledem k jinak téměř naprosté textové shodě obou českých tisků se domníváme, že v případě muzejního zlomku

nešlo o nový překlad německého díla, do nějž by tyto změny zanesl překladatel, nýbrž o přetisk již existujícího českého překladu, do něhož dodatečně zasáhl cenzor.

německý výraz (H85)	ř.	český výraz (Strah. H84)	ř.	český výraz (Muz. H78)	
Die 85. Histori sagt, wie Ulenspiegel einer Wirtin in das Bett scheiß und die Wirtin uberredt, das es ein Pfaff gethon hät.	1 až 4	Historia 84. Kterak Eylenspiigl jedné hospodyně do lůžky nasral a namluvil jí, žeby to kněz udělal	1 až 3	Historia 78. Kterak Eylenspiigl jedné hospodyně do lůžky nasral a namluvil jí na to, že to kupec udělal.	1 až 3
<i>Již v nadpisu se setkáváme s případem cenzorského zásahu do textu: ve strahovském zlomku je „Pfaff“ přeložen jako „kněz“, v muzejním jako „kupec“. Došlo k nahrazení církevní reality světskou.</i>					

německý výraz (H85)	ř.	český výraz (Strah. H84)	ř.	český výraz (Muz. H78)	
Nun des Morgens zu guter Zeit stund der Pfaff uff und bet sein Zeit und bezalt darnach dem Wirt und zoch fürter.	20 až 22	Na zejtrí pak ráno v příhodný čas vstal kněz, a hodiny své říkal, potom zaplativ hospodárovi, šel dále.	18 až 20	Na zejtrí ráno v příhodný čas vstal potom zaplatil hospodárovi, šel dále.	18 až 20
<i>Strahovský zlomek převádí smysl přesně (Pfaff = kněz). V muzejním zlomku je vypuštěno důsledně vše spojené s církví – modlitba i kněz. Tato úprava zde zastírá smysl textu – až z dalšího kontextu totiž plyne, že byla řeč o kupci, a nikoli o Enšpíglvi. (Na tomto místě uvedeme výjimečně i textový vzorek ze zlomku uloženého v Národní knihovně: „Na zejtrí ráno v příhodný čas vstal kupec a modlitbu svou říkal, potom zaplativ hospodárovi, šel dále.“ Zásah do textu zde byl proveden nedůsledně, takže vzniká poněkud nelogické spojení – kupec se modlí.)</i>					

německý výraz (H85)	ř.	český výraz (Strah. H84)	ř.	český výraz (Muz. H78)	
Ja, der Pfaff stund vor einer guten Zeit uff und betet sein Zeit und bezalt und wandert fürter.	28 až 30	Kněz jest dávno vstal, a modlitby své říkal, zaplativ stravu, šel dále	24 až 25	Kupec již dávno vstal, i všecko své spravil, též dal za jídlo, šel dále	24 až 25
<i>V muzejním zlomku je informace o knězi a modlitbě důsledně nahrazena: „kupec“, „všecko své spravil“. Přidána je oproti originálu informace o jídle. Strahovský zlomek obsahuje věrný překlad předlohy, je zde však také doplněna informace o stravě. Domníváme se, že jde o překladatelovu konkretizaci předlohy na základě kontextu, nebo opět o důsledek odlišnosti originálu, z něhož překladatel vycházel.</i>					

německý výraz (H85)	ř.	český výraz (Strah. H84)	ř.	český výraz (Muz. H78)	
Je, behüt mich Got!	37	Aj zachovej mne Bůh	33	Aj zachovej mne švec	33
<i>V muzejním zlomku je opět náboženské nahrazeno světským.</i>					

německý výraz (H85)	ř.	český výraz (Strah. H84)	ř.	český výraz (Muz. H78)	
Treck	36	hovno	32	lejno	32
<i>V muzejním zlomku došlo k zjemnění vulgárního výrazu.</i>					

německý výraz (H85)	ř.	český výraz (Strah. H84)	ř.	český výraz (Muz. H78)	
daz er die Kamer nit auch vol geschissen hat	44	že plné komory nenasral	39	že celou komoru nepodělal	39
<i>V muzejním zlomku došlo ke zjemnění vulgárního výrazu.</i>					

Ojedinělou, méně závažnou odchylkou překladu od originálu bývá jeho rozšíření oproti výchozímu textu, případně dobově příznačné zdvojování ekvivalentu (amplifikace). Vyskytují se rovněž posuny v rovině gramatické – například nahrazování singuláru plurálem nebo neosobní konstrukce vyjádřením osobním.

německý výraz (H10)	č. řádku	český výraz (Muz. H10)	č. řádku
Siest du daz Krut, daz da stot, daz heißt Henep. Ja, daz sihe ich wol.	11-12	Pacholče, vidíšli že zde konopě stojí? Vidím pane.	11-13
<i>V dialogu jsou doplněna oslovení – pacholče, pane. Naproti tomu ale dochází též k celkovému zestručnění výpovědi a k lepší formulaci otázky než v originálu. (Vidíš tu bylinu, která tu stojí, to je konopí X Vidíš, že tu stojí konopí?)</i>			

německý výraz (H10)	č. řádku	český výraz (Muz. H10)	č. řádku
man pflge die Räuber damit zu hencken unnd zu erwürgen.	59–60	protože zloděje a loupežníky na ni věší.	47
<i>Překladatel užil různý počet ekvivalentů: Výraz „Räuber“ je rozšířen – „zloději a loupežníci“ (amplifikace), naproti tomu je „hencken und erwürgen“ přeloženo jen jedním ekvivalentem „věší“. V řádku 15–17 jsou přitom zachovány oba slovesné ekvivalenty (viz dále). Práce překladatele byla v tomto ohledu poněkud nedůsledná.</i>			

německý výraz (H10)	č. řádku	český výraz (Muz. H10)	č. řádku
mit dem Krut bint und henckt man an die Räuber und die sich on Hrrendienst uß dem Sattel ernären	17–19	nebo tou bylinou zloděje a lotry váží a věší , i ty, kteříž bez služby pánův svých sedlem se živí	14–16
<i>Amplifikace (die Rauber = zloděje a lotry).</i>			

německý výraz (H10)	č. řádku	český výraz (Muz. H10)	č. řádku
Ja, daz ist wol ze thun.	21–22	Učiním to tak dobře.	16–17
<i>Neosobní konstrukce je zde nahrazena osobní – posun na úrovni gramatické.</i>			

německý výraz (H10)	č. řádku	český výraz (Muz. H10)	č. řádku
der Juncker und sein Gäst	44–45	páni a hosti jeho	35–36
<i>Jednotné číslo je nahrazeno množným – posun na úrovni gramatické, potažmo významové.</i>			

4.1.2.3 Práce se specifickými prvky výchozího textu

Na závěr bychom chtěli poukázat ještě na několik příkladů zajímavých řešení převodu cizích reálií, vulgarismů a germanismů – prvků pro výchozí text příznačných a v něm hojně zastoupených.

Při převodu cizích reálií (označení peněz) postupoval překladatel nekonzistentně. Volil jak překlad doslovný, bez vysvětlení významu cizí měny, tak překlad doplněný vysvětlivkou pro českého čtenáře. Výraz „Pfenning“ / „Pfenig“ pak zpravidla vypouštěl nebo neutralizoval obecným pojmem „peníze“:

německý výraz (H 26)	č. řádku	český výraz (Muz. H 24)	č. řádku
Ein Schilling nem ich dafür.	15–16	Jeden šilink za to vezmu.	11–12

německý výraz (H 26)	č. řádku	český výraz (Muzeum H 24)	č. řádku
Ulenspiegel gab ihm ein Schilling Pfenning	16–17	I dal mu Eilenšpigl šilink, to jest dvanáct peněz	12–13

německý výraz (H 55)	č. řádku	český výraz (Muzeum H 48)	č. řádku
Da kamen sie zusammen, daz er ihm 4 Silbergrossen für den Hassen gab und 6 Pfenning für den alten Sack.	27	Tehdy smluvili se spolu, že mu čtyry stříbrné groše za toho zajíce dal, a šest peněz za starý pytel.	22–23

Zajímavá je zejména problematika překladu vulgarismů. Celá tato knížka lidového čtení je značně vulgární, a to nejen obsahem (Enšpíglovým jednáním), ale také lexikem (často se vyskytují slovíčka scheißen/sráti, Treck/hovno). Je obtížné posoudit dobovou míru vulgarity. Víme, že staročeské slovíčko „sráti“ (německy „scheißen“) se až do 19. století užívalo v literatuře ve větší míře a v obecnějším kontextu než dnes, ani v tehdejší kontextu je však nelze považovat za zcela neutrální. Již v 16. století mělo totiž i méně vulgární ekvivalenty: např. „kakati“ (v němčině „kacken“) nebo „podělati“. Otázkou tedy zůstává, jaká míra vulgárnosti byla slovu připisována dobovými čtenáři. Vzhledem k tomu, že v historii č. 78 muzejního zlomku jsou sprosté výrazy nahrazeny méně vulgárními slovy, soudíme, že výše zmíněné pojmy byly již v době vzniku této literatury pocíťovány jako nepatřičné. Můžeme konstatovat, že výchozí i cílový text (tedy strahovské, neupravené vydání) vykazují srovnatelnou míru vulgarity. Překladatel se nepokoušel tuto provokativní notu textu nikterak umenšovat, ale záměrně vybíral ze spektra možných českých ekvivalentů právě ty pohoršlivé.

německý výraz (H 85)	ř.	český výraz (Strah H 84)	ř.	český výraz (Muz. H 78)	ř.
daz er die Kamer nit auch vol geschissen hat	44 až 45	že plné komory nenasral	39	že celou komoru nepodělal	40
<i>V muzejním zlomku došlo ke zjemnění vulgárního výrazu, strahovský zlomek vulgaritu ponechává.</i>					

německý výraz (H 85)	ř.	český výraz (Strah H 84)	ř.	český výraz (Muz. H 78)	ř.
Treck	36	hovno	32	lejno	32
<i>Význam německého slova „Treck“ je dosti široký, nelze je á priori označit za vulgární (srov. příklad níže). Vybrané české ekvivalenty však již z hlediska vulgárního zabarvení odstínit lze. Způsob překladu napovídá, že bylo dané německé slovo ve své době a v kontextu enšpíglovské historie vnímáno jako neslušné a podle toho také překladatelem interpretováno.</i>					

německý výraz (H 20)	č. řádku	český výraz (Strah. H 20)	č. řádku
Treck	29	bláto	25

Téměř ve všech historiích se průběžně setkáváme s germanismy. Přejímky lexika z němčiny byly v raných fázích utváření českého jazyka běžným jevem. Některé germanismy jako například „rynk/rynek“ nebo „rathauz“ byly zcela lexikalizovanou součástí dobové české slovní zásoby.⁴¹ Doslovné přejímky z němčiny jako třeba slovo „thum“ však byly jevem ojedinělým. Není zřejmé, proč překladatel volil v níže uvedených případech právě tento ekvivalent. Pro chrám již v té době existoval výraz „dóm“, který by danému kontextu odpovídal lépe.

německý výraz (H 18)	č. řádku	český výraz (Strahov H 18)	č. řádku
für den Thum zu Sant Steffan	13	před thumem u svatého Štěpána	12–13

německý výraz (H 18)	č. řádku	český výraz (Strahov H 18)	č. řádku
lieff damit den Thumhoff hinuff	16	běžel s ním na thum	15

německý výraz (H 18)	č. řádku	český výraz (Strah. H 18)	č. řádku
gieng uff dem Marck umb	7	procházaje se po ryнку	8

německý výraz (H 20)	č. řádku	český výraz (Strah. H 20)	č. řádku
stund der Burgermeister an dem Marckt	65	purgmistr pak na ryнку stál	55

⁴¹ Soudíme tak na základě údajů v následujících publikacích a databázích:
 Boková, H.; Spáčilová, L. 2003. *Stručný raně novohornoněmecký glosář*. Olomouc : Univerzita Palackého;
Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny (<https://madla.ujc.cas.cz/>);
Vokabulář webový. Webové hnízdo k poznání historické češtiny (<http://vokabular.ujc.cas.cz/>).

německý výraz (H 55)	č. řádku	český výraz (Muz. H 48)	č. řádku
stund für daz Rothuß	20–21	stál před Rathauzem	17

4.1.3 Shrnutí

Vycházíme-li z předpokladu, že všechny námi zkoumané české texty jsou pozdějšími přetisky jednoho původního českého překladu německé Historie o Enšpíglovi, pak o tomto překladu můžeme říci, že nemá zcela jednotný charakter a vypovídá o poněkud nereflektovaném, nekonzistentním přístupu překladatele k originálu. Na jedné straně je patrná překladatelova snaha o věrné ztvárnění předlohy a zachování základní fabule příběhu, místy najdeme i zcela doslovně přeložené pasáže. Na druhé straně se překlad od předlohy často značně liší, nejmarkantnější odchylkou jsou výpustky slov nebo i celých vět. Nápadné je také překladatelovo namnoze volné zacházení s počtem slovních ekvivalentů: častá je amplifikace (Räuber – zloději a loupežníci), nebo naopak generalizace významu a zjednodušující, jednoslovný překlad (Haffen oder Düppen – hrnec). Největší váhavost projevuje překladatel při práci s cizími reáliemi (nekonzistentně převádí označení dobové měny, vynechává nebo neobratně překládá toponyma), s frazeologickými výrazy a nářečními prvky (často je překládá doslovně nebo je zcela nivelizuje).

Překladatelské postupy vyskytující se v této knížce lidového čtení lze z dnešního pohledu shrnout v zásadě do tří základních kategorií:⁴²

- překlad doslovný

Doslovnost se v textu vyskytuje relativně často, zejména v případě překladatelsky náročnějších pasáží – frazeologismů, slovních hříček, cizích místních názvů apod. Rozumíme jí neidiomatický překlad spojený s interferencemi německých gramatických struktur, onen „otrocký“ překlad, o němž hovoří Zíbrt (1926:27). Tento překladatelský postup napovídá, že byl daný jazykový jev pro překladatele obtížný, že jej nebyl schopen vhodně interpretovat a tvůrčím způsobem zpracovat nebo že si neuvědomoval jeho funkci (např. metaforickou funkci frazeologismu nebo esteticko-sémantickou funkci jazykové hříčky) či jí nepřikládal velkou váhu, takže se o jiný, adekvátnější způsob překladu ani nesnažil.

německý výraz (H 20)	č. řádku	český výraz (Strah. H 20)	č. řádku
Du wilt den Tüffel holen! Gang an Galgen und hol Dieb harein.	37-38	Přineseš čerta, půjdeš na šibenici: a přineseš zloděje sem.	43-44

⁴² Tuto kategorizaci přejímáme z Levého (1998:112n a 128n).

- **překlad věrný (tvůrčí)**

Do této kategorie zahrnujeme případy, kdy překladatel velmi přesně zachycoval obsah předlohy a správně jej interpretoval, současně přitom prokazoval tvůrčí přístup k formální stránce textu (např. vypouštěl redundantní výrazy, snažil se o přiblížení cizích reálií domácímu čtenáři prostřednictvím vysvětlivek, rozvolňoval a vhodně interpretoval některé německé gramatické a syntaktické konstrukce).

německý výraz (H85)	č. řádku	čs. výraz (Muz. H78, Strah. H84)	č. řádku
Ja, Wirtin, ich was nit wol zu pas.	28	Chci paní hospodyně, ještě jsem se dobře nevyspal.	30-31

- **překlad volný**

V několika případech zacházel překladatel s předlohou volně – ve smyslu výpustek částí textu či jeho eventuálního rozšíření. Porušil tak obsahovou a estetickou stránku originálu, a navíc se tím odchýlil od své jinak převažující snahy o přesný (věrný) překlad.⁴³

německý výraz (H10)	č. řádku	český výraz (Muz. H10)	č. řádku
Und da sprach sein Juncker, als ihm Ulenspiegel die Glen nachführt:	11	Tehdy pán jeho řekl mu:	11

V muzejním zlomku jsou patrné zásahy cenzora či vydavatele do původního textu překladu, které odrážejí vliv dobové (vzhledem k přibližné dataci vzniku tohoto tisku patrně již barokní) ideologie na práci s literaturou. Překlad byl poměrně násilně upraven tak, aby odpovídal tehdejšímu požadavkům na mravnost a neobsahoval žádné pohoršlivé nebo církev urážející výpovědi. Tyto zásahy do naší typologie nezahrnujeme, protože je nepovažujeme za výsledek práce překladatele, nýbrž cenzora.

Velkým kladem překladu je z našeho pohledu zpracování jazykové stránky textu. Překladatel prokázal schopnost tvůrčího zacházení s cílovým jazykem. Většinou správně interpretoval sémanticko-syntaktické vztahy v německém textu a vhodně užíval českých přechodníkových vazeb, zajímavě pracoval také s uvozovacími větami. V některých případech zacházel s gramatickými jevy volně, takže došlo k drobným posunům (například k nahrazení jednotného čísla množným nebo neosobní konstrukce konstrukcí osobní).

⁴³ Otázku, zda jsou tyto odchylky skutečně vždy důsledkem překladatelova volného zacházení s předlohou, nebo zda některé z nich pramení z posunů ve znění originálu vzniklých reedičním procesem, musíme nechat otevřenou.

Při srovnávání českého překladu s nejstarším německým vydáním enšpígllovských historek jsme narazili na textové odchylky, jež lze jen obtížně interpretovat a odůvodnit. Není možné jednoznačně určit, zda jejich základ spočívá v překladatelském záměru upravit výchozí text, nebo ve skutečnosti, že originál, z něhož překladatel vycházel, byl během reedičního procesu pozměněn oproti námi zkoumané předloze a nalezené odchylky byly zakotveny už v něm. Ukázalo se, že se navzdory tvrzením mnohých odborníků o podobnosti, ba takřka totožnosti přetiskovaných textů nelze na jejich shodu zcela spolehnout. Nemáme-li k dispozici skutečnou předlohu zkoumaného překladu, musíme se smířit se skutečností, že translatologický výzkum přinese pouze dílčí výsledky a umožní v některých případech jen hypotetické závěry.

4.2 Knížka lidového čtení o Faustovi

Další knížkou lidového čtení, jejímž rozbořem se zde zabýváme, je tzv. „Faustbuch“, tedy knížka lidového čtení o Faustovi.⁴⁴ Srovnáváme její vůbec první německé vydání z roku 1587, tištěné Johannem Spiessem ve Frankfurtu nad Mohanem, s prvním vydáním českým, pořízeným roku 1611 písařem Starého města Pražského Martinem Carchesiem.⁴⁵ V případě německé předlohy jsme odkázáni na její pozdější kritické edice,⁴⁶ neboť skutečný originál tohoto německého vydání nám není dostupný. V případě českého textu vycházíme z jeho původního znění – starého tisku uloženého v Knihovně Národního muzea pod signaturou 27 E 21, dále pak také z kritické edice Kolárovy a Zíbrtovy.⁴⁷ Jsme si vědomi toho, že první německé vydání, které máme k dispozici, ve skutečnosti nebylo předlohou námi zkoumaného překladu. Tento překlad vycházel pravděpodobně z dnes již ztraceného pozdějšího přetisku německé skladby nebo z více zdrojů najednou,⁴⁸ čemuž nasvědčuje makrostruktura textu (srov. Kolár 1989:11n). Tuto skutečnost při hodnocení překladu zohledňujeme, nicméně v ní vzhledem k okolnostem popsaným v kapitole 3.2.4 nespátřujeme zásadní překážku pro translatologický výzkum.

⁴⁴ Celým názvem: Historia von D. Johann Fausten, dem weitbeschreiten Zauberer und Schwarzkünstler, wie er sich gegen dem Teufel auf eine benandte Zeit verschrieben, was er hierzwischen für seltsame Abenteuer gesehen, selbst angerichtet und getrieben, bis er endlich seinen wohl verdienten Lohn empfangen. Pojem „Faustbuch“ zde používáme jako pracovní označení příhodné délky.

⁴⁵ Bližší informace o překladateli jsou uvedeny v příloze B této práce, str. xiii–xiv.

⁴⁶ Füßel; Kreutzer 2006; Suchsland 1968; Henning 1963.

⁴⁷ Kolár 1989; Zíbrt 1903.

⁴⁸ K bibliografii německých vydání Faustbuchu viz Henningovo kritické vydání (Henning 1963).

4.2.1 Německý text – obecná charakteristika

Německá předloha je pravděpodobně „*upravený přetisk o něco staršího rukopisně tradovaného, údajně z latiny přepracovaného spisku*“ (Kolár 1989:5). Její autor není znám, nicméně se předpokládá, že šlo o vzdělaného klerika, luterána, pocházejícího ze Špýru (srov. Kolár 1989:5; Suchsland 1968:327n). Tato skutečnost se promítá především do stylu a jazykové úrovně díla. Nejde v první řadě o „historii“ v tehdejší pravém slova smyslu, tedy o epické převyprávění ústně tradovaných historek o Faustových čarodějnických kouscích. V textu se prvky vyprávění prolínají s téměř odbornými kosmologickými a topografickými výklady, jež autor cituje z různých dobových literárních předloh (srov. Kolár 1989:8; Suchsland 1968:327n), dále jsou zastoupeny dialogy, morální a teologická ponaučení i veršové pasáže. To vše činí text stylisticky značně nevyváženým. Jazyk předlohy je místy dosti sofistikovaný. Pisatel nešetří latinskými výrazy a uvádí v textu řadu přesných faktických údajů i termínů (názvy míst, zvířat, vlastní jména historických nebo mytologických postav) a často užívá frazeologismů.

Tvůrčí intence autora je jasně formulována v předmluvě knihy: text má varovat čtenáře – širokou vrstvu prostých, tradičně vzdělaných lidí – před čarodějnictvím a jeho následky, poučovat, moralizovat a nabádat k správnému křesťanskému životu a myšlení. Knihu je tedy obtížné zařadit nejen žánrově, ale také dobově. Moralizující a vzdělávací autorský záměr koresponduje s humanistickou atmosférou období, v němž text vznikl, nicméně celkový pohled na svět předestřený v některých kapitolách je do značné míry ještě středověký a naproti tomu velmi expresivní způsob vyjadřování, důrazný morální apel a silný křesťanský podtext dodává knize spíše již charakter díla barokního.

4.2.2 Český překlad – celková charakteristika

Je zřejmé, že z překladatelského hlediska nejde o dílo nikterak banální. Překladatel se musel vyrovnat s žánrovou rozrůzněností jednotlivých částí textu i se skutečností, že autor opsal rozsáhlé pasáže z jiných literárních zdrojů, jejichž české verze patrně překladatel nemohl mít k dispozici.⁴⁹ Musel také prokázat znalosti v různých oblastech odborné terminologie (např. při překladu jmen exotických zvířat), v oblasti historie a topografie (pokud autor uvádí jména

⁴⁹ Autor čerpal např. z *Elucidaria* (Lucidáře) z 12. stol. od Honoria Augustodunensis, z *Knihy kronik* z r. 1493 od Hartmanna Schedela a z knihy *Zauberteufel* od Ludovica Milicha (srov. Kolár 1989:8) a z mnohých dalších zdrojů – někteří autoři uvádějí až 77 autorech použitých pramenů (srov. Füssel; Kreutzer 2006:170n). Výše jmenované pretexty se nám nepodařilo dohledat v dobovém českém překladu, nýbrž vždy pouze v překladech pozdějších. Předpokládáme proto, že v případech citovaných pramenů překladatel neměl k dispozici žádnou textovou oporu a musel vše překládat sám, nově.

historických postav nebo popisy různých míst). Obtížný byl nepochybně i převod latinských pasáží a frazeologismů.

Po porovnání Carchesiova překladu s německou předlohou můžeme spolu s J. Kolárem konstatovat, že české zpracování této literární památky veskrze zachovává všechny výše zmíněné vlastnosti německé Historie (srov. Kolár 1989:11). Zároveň však musíme připustit, že překlad „*vyjevuje určitou autorskou osobitost*“ (srov. tamtéž). V následující kapitole se pokusíme demonstrovat výrazná specifika zkoumaného překladu, rekonstruovat překladatelovu základní strategii a zhodnotit kvalitu a celkový charakter překladu.

4.2.2.1 *Základní překladatelské postupy, celková strategie*

Invariant Carchesiova překladu spočívá nepochybně v rovině pragmatické – autor i překladatel se zcela shodují v intenci, tedy v záměru varovat čtenáře před praktikováním černé magie, předložit jim určité mravní ponaučení a přimět je k dodržování zásad křesťanské etiky. Hlavním cílem překladatele je, aby měl český text stejný, ne-li silnější účinek na čtenáře jako originál. Velmi podobná je i definice adresáta obou textů, přičemž překladatel vymezuje svou cílovou skupinu poněkud úžeji než autor, jak bude dále patrné z uvedeného úryvku předmluvy.

Nejvýraznější odchylku překladu od originálu lze zaznamenat na úrovni kompozice. Německá skladba je členěna do kapitol různorodého rozsahu. Ty jsou dále soustředěny do tří hlavních dílů: úvodu, v němž se Faust upíše d'áblu, druhé části, v níž převažují Faustovy dialogy s d'áblem a výklady o běhu světa, a třetí části popisující Faustovy kouzelnické kousky a hroznou smrt. Překladatel vyděluje z této poslední části Faustův skon jako samostatný, čtvrtý úsek knihy. Patrné jsou též kompoziční odchylky plynoucí ze skutečnosti, že překladatel pracoval s více předlohami nebo s předlohou jinou, než je námi zkoumaný německý text. Tyto odchylky zde nevypisujeme, jsou dostatečně popsány v Zíbrtově kritické edici (srov. Zíbrt 1903:11–12).

Sledujeme-li jednotlivé překladatelské postupy, můžeme nejčastěji identifikovat amplifikaci a rozšíření textu oproti originálu prostřednictvím doplnění či zopakování určité informace. Tyto prostředky slouží zpravidla k intenzifikaci výrazu a zesílení morálního apelu obsaženého v textu. Pro danou dobu jsou příznačné (srov. Hrala 2002:21). S obzvláště volným

přepřacováním předlohy a frekventovaným výskytem výše uvedených postupů se setkáme zejména na titulním listu a v předmluvě Historie.

německý výraz	č. řádku	český výraz	č. řádku
die größte und schwerste Sünde für Gott	6/4–5	největší, nejohybnější a nejtěžší hřích před Bohem	21/10–11
<i>amplifikace</i>			

Ist es aber nicht ein greulicher und erschrecklicher Handel, daß ein vernünftiger Mensch, der von Gott zu seinem Ebenbild erschaffen und an Leib und Seel so hoch geehrt und reichlich begabet, demselbigen einzigen wahn Gott und Schöpfer, dem er alle Ehr und Gehorsam sein Leben lang schuldig ist, so schändlich verlassen und sich an einen erschaffenen Geist, darzu nicht an einen guten und heiligen Geist, als die lieben heiligen Engel im Himmel sind, die in ihrer angeschaffenen Gerechtigkeit und Reinigkeit bestanden, nicht dienen lassen, sonder an einen bösen und verfluchten Lügen- und Mordgeist, der in der Wahrheit und Gerechtigkeit nicht bestanden und seiner Sünde halben aus dem Himmel in den Abgrund der Hellen verstoßen worden, mit Leib und Seel zu zeitlicher und ewiger Verdammnis zu eigen ergeben.	6/19–34	Protož není-liž to hrozná a strašlivá věc, člověka od Pána Boha rozumem obdařeného a k obrazu božskému stvořeného, též na těle i na duši bohatě poctěného a vyvýšeného, že tak bídne od stvořitele a vykupitele svého, kterému všelijakou čest, chválu, počestnost i poctu, poslušenství po všecken čas života svého vzdávati a vykonávati povinen býti má, dobrovolně se odvrací a odstupuje a jinému, převrácenému duchu, naskrz podvodnému a prokletému, od andělův, nebeských měšťanů, bez ouhony v podstatě spravedlnosti, v čistotě a spravedlnosti zůstávajících, daleko vzdálenému, nadto vejše lživému, zlému, vraždnému duchu, kterýž při pravdě a spravedlnosti nikdá jest nestál, nýbrž z nebeské výsosti pro pejchu do horoucí propasti shozen a na grunty pekelné strčen jest, s tělem a duší pro tyto časné věci do věčného ztracení se poddává a zapisuje?	21/23–22/3
<i>alle Ehr und Gehorsam</i> = čest, chválu, počestnost i poctu, poslušenství – amplifikace <i>schuldig ist</i> = vzdávati a vykonávati povinen býti má – amplifikace <i>in den Abgrund der Hellen verstoßen</i> = do horoucí propasti shozen a na grunty pekelné strčen – rozšíření, intenzifikace <i>seiner Sünde halben</i> = pro pejchu – interpretace, konkretizace, o jaký hřích šlo			

Was könnte doch Greulichers und Erschrecklichers von einem Menschen gesagt werden?	6/34–7/1	Nadčež co medle od člověka rozumného a k obrazu božskému stvořeného hroznějšího a zarmoucenějšího učiněno a vykonáno býti může?	22/3–5
<i>Rozšíření, zopakování části předchozího textu – účelem je intenzifikace výrazu. Navíc dochází k významovému posunu: nikoli „co lze říci“ (was könnte gesagt werden), ale „co horšího může člověk udělat“.</i>			

Gott sich wieder über die Menschen erbarmet und ihnen durch des Weibes Samen zu Recht geholfen	7/23–25	Pán Bůh všemohůcí, zavedení lidu a stvoření svého litujíc, na retuňk přijít a skrze semeno ženy nápravu mírnou učiniv	22/20–22
opět značné rozšíření, doplňky, zjevná snaha poukázat na milosrdenství Boha a zdůraznit popisovanou skutečnost			

bis ihm zuletzt der Teufel seinen verdienten Lohn gegeben und ihm den Hals erschrecklicherweis umgedreht	9/16–18	až naposledy za to také mzdu svou zasloužilou od ďábla jest vzal takovou, že mu hlavu jeho, jakž při konci této knížky se najde, hrozným a děsitedlným způsobem stočil a mozk po stěnách rozkydal.	24/5–8
V překladu je doplněna informace o dalším obsahu knihy, je prozrazeno / konkretizováno, jak Faust dopadne. Důvodem je pravděpodobně opět překladatelova snaha o zintenzivnění odstrašujícího efektu knihy.			

der Teufel lohnet seinen Dienern wie der Henker seinem Knecht	9/9–10	ďábel má obyčej platiti sužebníkům svým hůře nežli jaký kat aneb mistr popravní pacholkům svým	23/34–35
Prostředkem intenzifikace výrazu se někdy stal i významový posun: wie X hůře.			

Zejména konec předmluvy, kde autor i překladatel dedikují text určitému publiku a osvětlují svůj tvůrčí záměr, je v překladu zpracován velmi volně. Z obsahu je patrné, že se překladatel zcela ztotožňuje s intencí autora – tedy že knihu předkládá lidem pro výstrahu a posílení mravnosti. Překladatel však navíc přidává k původnímu znění předmluvy pasáž, v níž hovoří o skutečnosti, že text přeložil z němčiny pro prostý český lid, přičemž své adresáty vymezuje mnohem striktněji než autor předmluvy německé. Překladatel se rovněž snaží celkově intenzifikovat svůj moralizující záměr – kniha má sloužit k polepšení nejen současné, ale i budoucí generace. Celá česká předmluva je zakončena krátkou modlitbou, která je oproti předloze opět poněkud rozšířena.

S podobnými postupy, tedy především doplňováním informací do textu a s amplifikací, se setkáme i dále v překladu jednotlivých kapitol Historie:

Tumult	15/4	chramost a bouření	31/7
Dumkirch	66/6	kostel neb chrám	69/4
Geplärr	16/26-27	neřest a tlachání	32/11
Amplifikace; v případě slova „Geplärr“ jde též o zesílení negativního zabarvení (slovo Geplärr znamená hluk, řev, virvál; GW: klappernder, polternder, rasselnder lärm; wüstes geschrei, gebrüll, gelärme, geschwätz).			

O Homo fuge, id est. O Mensch fleuche vor ihme und tue recht etc.	21/29–30	O homo fuge, to jest Ó člověče utec, totižto od d'ábla šeredného, zatracení věčného, a opust' své zlé předsevzetí.	36/10–12
<i>Postup rozšiřování a explicitace – zjevné zaměření na prosté čtenáře a snaha důrazně na ně apelovat.</i>			

Derhalben sich Mephostophiles zu einem Pferde verkehret und veränderte, doch hatt er Flügel wie ein Dromedari und fuhr also, wohin ihn Doktor Faustus hinländete.	64/15–18	Mephostophiles jakožto věrný a hotový služebník (kteréhož ty, křesťanský člověče, sobě nevinšuj) ihned volně se najíti dav, proměnil se v kůň s křídly dromedárskými a tak s ním jel podlé líbosti jeho, kde chtěl...	68/17–20
<i>Do závorky je vložena explicitní výstraha čtenářům. Přidán je i doplněk hodnotící postavu Mefistofela (jakožto věrný a hotový služebník). Je pozoruhodné, že zde překladatel beze změny převzal z výchozího textu chybu či nelogický přírůstek: koně s křídly dromedára.</i>			

Desgleichen sahe er viel heidnische verworffene Tempel. Item viel Säulen, Steigbogen etc.	66/20–22	Tolikéž viděl Faustus mnoho rozbořených a rozmetaných pohanských peleší, stánkův, sloupů, jízeb a jiných ...	69/34–36
<i>Rozšířeným překladem je zde akcentováno, že v troskách byly právě pohanské statky.</i>			

Případy, kdy překladatel upravoval znění předlohy za účelem zvýšení expresivity textu a jeho účinku na vnímatele, pak nalezneme hlavně v závěru knihy, kde se popisuje Faustův skonek:

Da ward Faustus erst zahme und war ihm wie einem gefangenen Morder oder Räuber, so das Urteil im Gefängnis empfangen und der Strafe des Todes gewärtig sein muss.	123/29-124/3	tu teprva ubohý člověk zkrocené mysli býti a na sebe smrti zarmoucené rovně jako mordýř a loupežník odsouzený popravě své očekával...	125/14-16
<i>smrt zarmoucená (doplnění epiteta); Faustus nahrazen ubohým člověkem (rozšíření a interpretace); zahme – zkrocené mysli (rozšíření, interpretace)</i>			

seine Weheklag	124/11-12	naříkání, lamentování a kvílení	125/24-25
<i>amplifikace</i>			

als ob ... zu Boden reissen sollte	134/5–6	jako by se do gruntu rozkotati a rozmetati měl	133/16
<i>amplifikace, zvýšení expresivity</i>			

darinnen Doktor Faustus gewesen war	134/18-19	v nížto doktor Faustus, očekáváje svého hrozného vraha na sebe, samotný zůstal	133/27-28
<i>Doplněna informace ilustrující hrůzu situace.</i>			

die Stuben voller Bluts gesprützt	134/20-21	po stěnách i po zemi v též světnici krev Faustova stříkala a se vylila	133/30
amplifikace, zvýšení expresivity			

wie Faustus	135/22	jako tento přebídný Faustus	134/25
Doplnění epiteta, zdůrazněno negativní zobrazení Fausta.			

mit Christo endlich ewig selig zu werden	135/28-31	s Kristem Pánem, spasitelem a vykupitelem svým milým, živ jsouc, spasen býti a v království věčném se všemi vyvolenými božími na věčnost se radovati a těšiti mohl	134/30-33
Opět značné rozšíření oproti originálu, snaha o intenzifikaci popisu určité skutečnosti – v tomto případě krásy věčného života.			

Amplifikaci a rozšiřování výchozího textu je tedy možné označit za základní, nejfrekventovanější prostředek, kterým překladatel dosahuje svého záměru, za jeho nejvlastnější překladatelský postup. Nelze však hovořit o zcela konzistentní překladatelské strategii. V jednotlivých kapitolách Historie průběžně nacházíme i pasáže, které výše doloženým postupům zcela odporují. Jde např. o výpustky některých informací, celkové zjednodušení textu nebo místa přeložená velmi přesně až doslovně.

Výrazná zjednodušení výchozího textu se týkají např. protipapežsky nebo silně eroticky laděných pasáží. Jedná se například o vypuštění odstavce líčícího neřestný život papežského dvora nebo o vynechání erotické scény v konstantinopolském harému (srov. Kolár 1989:11n). Tyto změny jsou patrně motivovány překladatelovým morálně výchovným záměrem. Lze však předpokládat i fakt, že byly do textu zaneseny až dodatečně cenzorem, podobně jako to předpokládáme u výpustek z textu knížky enšpígllovské.⁵⁰ Najdeme však též výpustky menšího rozsahu:

Gott geb, was daraus folgen möchte	15/18	by mu pak z toho nevím co pojít mělo	31/18
Výpustka oslovení Boha; patrně z morálního důvodu – snaha nebrat v textu jméno boží nadarmo.			

Erstlich, dass er ihm sollt untertänig und gehorsam sein in allem, was er bäte, fragte oder zumute, bis in sein, Fausti, Leben und Tod hinein	17/1–3	Předně, aby mu poddán a poslušen byl ve všech jeho žádostech, otázkách a chtěních až do jeho, Fausta, smrti.	32/15–16
Příklad věrného překladu s drobným zjednodušením.			

⁵⁰ Srov. bod 4.1.2.2 této práce.

und stach ihn seine Aphrodisia Tag und Nacht, dass er ihm fürnahme, sich ehelich zu verheiraten und zu weiben	27/27–28	ve dne ustavičně i v noci jednotejně o tom přemejšlel, aby stav svůj v stav manželský proměnil a se oženil.	40/22–23
<i>Zde je zcela vynecháno slovo Aphrodisia (Liebeslust, milostná touha) – patrně z morálních důvodů.</i>			

Mordig, helfio, o weh , was zeuchest du mich	105/2	Ouvech , proč mne bodeš?	99/14
<i>Klení je vynecháno, zjednodušeno v pouhý povzdech, čímž dochází k celkovému snížení expresivního zabarvení textu. Důvodem je patrně opět snaha o vypuštění pohoršlivého prvku.</i>			

und als darnach die Eltern sein trefflich ingenium und memoriam an ihm spurten, ist gewisslich erfolget, dass diese Eltern grosse Fürsorg für ihn getragen haben, gleich wie Hiob am 1. Capit. für sein Kinder gesorget hat, damit sie sich am Herrn nicht versündigten.	12/6–15	A když potom tíž rodičové jeho výborný vtíp a paměť při něm seznali, z toho jistě následovalo, že jsou též o něj velikou starost a péči měli rovně, jako Job v 1. kapitole o své děti se staral, aby proti Pánu Bohu nezhřešily.	29/8–14
<i>Příklad velmi přesného převodu.</i>			

Item, da die Freund seinen geschwinden Kopf gesehen haben und er zu der Theologia nicht viel Lust gehabt und darzu bekannt, auch öffentlich ein Ruf und Sag gewest, er gehe mit der Zauberei um, ihn beizeiten sollten gewarnet und darvon abgemahnet haben.	12/23–27	Item když přátelé jeho schopného býti uznávali a že nemnoho chuti k Písmům svatým měl i k tomu se znal, také zjevně vůbec pokřik a rozprávka byla, že s čarodějnictvím zachází, měli jsou jeho od toho časné odvozovati a vystřáhati.	29/22–25
<i>Příklad velmi přesného převodu.</i>			

Rozporuplné překladatelské postupy lze demonstrovat též na práci s nadpisy. U jednotlivých kapitol textu se hojně vyskytují nadpisy značně rozšířené, předjímající obsah následující kapitoly, opět se setkáváme s amplifikací. Zcela v rozporu s tímto typem nadpisů jsou pak zjednodušené a zkrácené názvy kapitol. Vedle toho nalezneme i názvy kapitol přeložené přesně, eventuálně pouze s minimálními lexikálními doplňky.

Ein ander Frag, so Doktor Faustus mit dem Geist gehabt	44/22-23	Otázka doktora Fausta na ducha svého, kdyby člověkem od Pána Boha učiněn byl, jak by se jemu zalíbilo chtěl	53/16-18
<i>Nadpis rozšířený, předjímající obsah celé následující kapitoly.</i>			

Ein Historia von Doktor Fausto und Kaiser Carolo Quinto	84/1-2	Kterak doktor Faustus císaři Karlovi Pátému císaře onoho Alexandra Velikého, též manželku jeho na světlo vyvedl a ukázal	82/3-5
<i>Nadpis rozšířený, předjímající obsah celé následující kapitoly.</i>			

Folget die Disputation Doktor Fausti mit dem Geist	N16/20-21	První hádání doktora Fausta s zlým duchem	32/7
<i>V případě tohoto nadpisu se jedná o konkretizaci a rozšíření předlohy. Překladač ví, že toto hádání je v řadě všech disputací první, a doplňuje tuto informaci do nadpisu. Zároveň doplňuje i kvalifikační přívlástek (zlý duch).</i>			

Von einem Hader zwischen 12 Studenten	95/11	O pranicí neb hadruňku dvanácti žákův neb studentův	91/4
<i>Rozšíření nadpisu pomocí amplifikace.</i>			

Ein Frag oder Disputatio von der Kunst Astronomia oder Astrologia	47/10–11	Otázka aneb hádání o umění hvězdářském	55/22
<i>Zjednodušení a zobecnění: oba latinské názvy jsou zde subsumovány pod jediný obecný výraz český.</i>			

Folgt der dritt und letzte Teil von Doktor Fausti Abenteuer, was er mit seiner Nigromantia an Potentatenhöfen getan und gewirkt. Letztlich auch von seinem jämmerlichen erschrecklichen End und Abschied	83/17–22	Třetí stránka historie o kouzlení a čářích Faustových	82/1–2
<i>Zde překladač nadpis výrazně zkracuje – zčásti proto, že tuto kapitolu dělí ve dvě a smrt Fausta pojímá jako zvláštní, čtvrtou část, zčásti je ale motivace pro tuto zkratku zastřena a nesystémová.</i>			

Historia von D. Johann Fausten, des weitbeschreyten Zauberers, Geburt und Studiis.	11/13–14	Historie první stránka o narození a učení doktora Jana Fausta, čarodějníka dalece rozhlášeného.	28/23–25
<i>Příklad věrného překladu s drobným lexikálním doplňkem.</i>			

Doktor Faustus ein Arzt, und wie er den Teufel beschworen hat.	14/3–4	Kterak doktor Faustus, lékařem jsa, d'ábla zaklínal	30/21
<i>Příklad věrného překladu.</i>			

Je tedy zřejmé, že prostředky, jimiž se překladatel snažil dosáhnout svého jasně vymezeného a důsledně sledovaného cíle (tedy výstrahy a moralizace čtenářů), jsou rozkolísané a že jeho překladatelská strategie nemá zcela jednotný a konzistentní charakter.

4.2.2.2 Specifika překladatelova rukopisu

Řekli jsme, že překladatel sice zachoval celkový stylistický rámec výchozího textu a žánrovou rozrůzněnost jednotlivých kapitol, že však současně byl oproti autorovi předlohy poněkud mnohomluvný a záměrně zvyšoval expresivitu textu. Tyto stylotvorné prostředky jsou zjevně motivovány překladatelovým úsilím o podtržení a intenzifikaci výchovně vzdělávací a varovné funkce díla. Kromě toho vkládal překladatel do své práce ještě různá lexikální ozvláštnění, pro jejichž užití je obtížné nalézt konkrétní motivaci a která pouze vypovídají o jeho silné tvůrčí osobnosti. Máme na mysli záměrnou volbu pro tehdejší češtinu neobvyklých výrazů či slovních spojení a také časté překlady neutrálních slov pomocí deminutiv.

Gaukelspiel	16/30	kejklózoky	32/13
<i>Gaukelspiel = kejklářství; Výraz kejklózoky nebyl nalezen v žádném z použitých slovníků, jde tedy nejspíše o ozvláštnění, exkluzivní výraz, který se v textu vyskytuje opakovaně a může být označen za součást překladatelova idiolektu.</i>			

wie denn Doktor Faust bei einer Gesellschaft sich selbst beruhmet...	15/29–30	jakož se z toho mezi řeholou sám pochlobal...	31/25–26
<i>Ke slovu řehola nalezneme v Tylovi 18 dokladů, z toho 17 v kontextu právním a církevním (regule) a pouze jeden doklad (https://madla.ujc.cas.cz/obrazky/Original/Tyl/130/0002177.jpg) ve smyslu tohoto překladu, tedy společnost, skupina lidí. Jde tedy zřejmě opět o úmyslné ozvláštnění textu.</i>			

---	9/4	ubrmansky	23/28
<i>Doplněné adverbium, v německém textu není. Vokabulář uvádí jen subst. ubrman – soudce, rozhodčí; a adj. ubrmanský – vydaný soudcem. Podle dokladů v Tylovi jde o slovo s velmi řídkým výskytem.</i>			

Gott sich wieder über die Menschen erbarmet und ihnen durch des Weibes Samen zu Recht geholfen	7/23–25	Pán Bůh všemohůcí, zavedení lidu a stvoření svého litujíc, na retuňk přijít a skrze semeno ženy nápravu mírnou učiniv	22/20–22
<i>Doplnění germanismu – tento výraz zde funguje pouze jako výrazové ozvláštnění.</i>			

ins Doktor Fausti Behausung gegangen	134/33–34	do domu nebožtíčka doktora Fausta navrátili	134/5
<i>Doplněno deminutivum, zvýraznění ubohosti Fausta.</i>			

Als er nun mit ihnen nach dem Nachtessen spazierenging, begegnete ihm ein Baur , der fuhrte ein großen Wagen Grummats.	94/24–27	I přitřefilo se některého času, když s ním po večeři na procházku vyšli, jel proti nim sedláček jeden, vůz sena vezouc	90/24–27
<i>Sedlákje zde nahrazen deminutivem. Dále došlo k rozšíření časové reference a výpustce adjektiva (velký vůz sena).</i>			

Jistou osobitost projevoval překladatel také při převodu latinských pasáží. Na jednu stranu se je snažil důsledně zčešťovat⁵¹ nebo vysvětlovat a tím text činit čtenářsky přístupnějším. Respektoval tak presupozice cílového okruhu recipientů a prokazoval přitom značnou jazykovou zručnost a tvořivost. Na druhou stranu překladatel používal nezřídka slova cizího původu nebo méně frekventované germanismy, jež byly pro dobovou českou mluvu netypické.⁵² Snažil se tedy nejen o laicizaci výchozího textu a jeho zpřístupňování cílovému publiku, ale také o jeho ozvláštnění a zvýšení jeho didaktického rázu.

Theologiam zu studieren	11/23	aby se Písmům svatým učil	28/32
<i>Latinský výraz je přeložen, resp. vhodně interpretován pro potřeby prostých čtenářů. Teologie tehdy ještě nebyl výraz v české slovní zásobě lexikalizovaný (Vokabulář neuvádí nežli latinské doklady).</i>			

sein trefflich ingenium und memoriam an ihm spurten	12/7–8	výborný vtip a paměť při něm seznali	29/8–9
--	--------	---	--------

ad propositum	12/30	přistoupíme dále k předsevzetí našemu	29/27–28
<i>Vhodné opsání latinského výrazu, zároveň poněkud rozšířené.</i>			

Zauberei und Nigromantia	30/5	zaklínání, čáry a kouzle d'ábelské	42/14–15
<i>Tvůrcí, rozšiřující překlad.</i>			

Famulus	24/19	famulus aneb pachole	38/2–3
<i>Vysvětlení latinského výrazu famulus (pacholek, sluha) – amplifikace, vnitrotextová vysvětlivka.</i>			

in Graecia	106/1–2	ve vší Grecii aneb řecké zemi	100/5–6
<i>Amplifikace a současně vnitrotextová vysvětlivka latinského označení Řecka.</i>			

⁵¹ Některá slova ponechal v latinské formě, ale pouze tehdy, byla-li běžnou, lexikalizovanou součástí dobové české slovní zásoby. Např.: *Item* na začátku věty nebo *famulus*.

⁵² Tuto skutečnost jsme vždy ověřovali ve slovnících a konzultovali s odborníky. Germanismy byly v dané době celkově frekventované a běžné – např. *grunt*, *rathouz* apod. – avšak překladatel se uchyloval i k ekvivalentům neběžným, jak uvádíme dále.

Johann Faustus, der Erfahrene der Elementen und der Geistlichen Doktor	23/1–3	Jan Faustus, zkušený v elementních a duchovních věcech doktor	37/4–5
<i>Příklad použití pro češtinu netypického ekvivalentu cizího původu.</i>			

einforiert	26/10	furirován	39/15
<i>Příklad použití pro češtinu netypického ekvivalentu cizího původu.</i> - einforieren: sich einnisten; in GW: einfurieren, collocare, einquartieren, einlogieren, auf gut deutsch einlegen, franz. enfourrer: und wo ich einen jeden einforieren werde, vor gut nemen. - furirován v českých slovnících není doloženo, jde tedy nejspíš opět o ozvláštnění.			

Turnier mit Spießen und Schwertern	15/14	turnaje s špisy a zbraněmi	31/15
<i>Příklad použití pro češtinu netypického ekvivalentu cizího původu.</i> Spieß = oštěp (oščep) – slovo oštěp tehdy již v češtině běžně existovalo (Vokabulár), místo toho zde použito slovo neobvyklé (Vokabulár neobsahuje) – germanismus špis. Schwert přeložen jako „zbraně“ – generalizace, nepřesnost.			

Celkově lze říci, že překladatel předloze porozuměl a překládal ji ve většině případů věrně, zachovával její smysl, zároveň k ní však přistupoval tvůrčím, osobitým způsobem. Jeho intervenci do znění německého textu můžeme zaznamenat zvláště na rovině stylové a lexikální (když např. v zájmu výraznějšího účinku díla na čtenáře doplňuje do textu určité příznakové výrazy).

4.2.2.3 Problematická místa překladu

Dosud jsme se zabývali převážně způsobem, jakým překladatel pracoval s estetickou hodnotou díla. Nyní se zaměříme na převod hodnoty významové.

Překladatel zprostředkoval základní obsah německého díla českým čtenářům věrně, respektoval syžet jednotlivých kapitol a kromě vynechání delších úseků textu v zájmu zvýšení jeho morality se nedopustil žádných závažných obsahových změn. Nicméně na významové odchylky od originálu vyskytující se na úrovni jednotlivých lexikálních nebo syntaktických jednotek narážíme relativně často. Nemůžeme zcela souhlasit s tvrzením J. Kolára, že „k věcným diferencím mezi německým textem a českým překladem dochází jen v několika detailech“ (Kolár 1989:15). Níže uvádíme několik typů nalezených chyb a významových posunů.

Silně interpretační řešení vedoucí ke zkreslení významu předlohy:

Unnd der Teuffel den Faustum wunderbarlich äfft unnd zum Barren	14/30–31	a ďábel s Faustem začasté divné hříčky strojil	31/5
--	----------	---	------

bracht			
Německý výraz znamená „zum Narren halten“ (Suchsland 1968), tedy spíše „dělat si z někoho legraci, bláznů“. Překlad je zavádějící – působí, jako by Faust i ďábel společně tropili žerty, zatímco v originálu toto zesměšnění jasně pochází od Mefistofela a Faust je jeho adresátem.			

denn sie hierinnen nicht sollen verkleinert werden, dieweil an ihnen kein Schuld ist	12/28–29	nebo oni tuto nemají zlehčování býti, poněvadž žádná vina na nich se nenacházela	29/26
Patrně jde o chybnou interpretaci slovesa „verkleinern“: GW: verb. kleiner machen, herabsetzen; übertragen: moralisch herabsetzen, als gering hinstellen. Význam je tedy spíše „ponižovat“: nemají (ti rodiče) proto být ponižováni, protože nenesou žádnou vinu.			

Darnach ließ der Teufel sich an, als wenn...	15/5–6	Potom oslepil Fausta, že se mu zdálo...	31/9
Sloveso „sich anlassen“ bylo velmi obecného významu (dělat něco, dělat jako...). Zde je tento význam silně konkretizován.			

stunde D. Fausti Datum dahin, das zu lieben, das nicht zu lieben war	14/5–6	Celý úmysl doktora Fausta na tom byl, že sobě to oblíboval, což na něj neslušelo	30/22–23
Interpretace, konkretizace předlohy: z neosobního vyjádření se stává osobní – „co se milovat neslušelo“ vs. „co on milovat neměl“.			

Výpustky určitých informací:

ward Astrologus und Mathematicus	13/25	byl astronomem aneb hvězdářem	30/12–13
Překladatel vysvětlil opisem jedno cizí slovo a zapomněl doplnit druhé.			

darinnen Simeon und der Bischof Popo begraben war	65/4–5	v němž Simeon jménem biskup pochován jest	68/33– 69/1
Vypadla informace o biskupu Popovi.			

Výrazné věcné chyby:

zwischen 9. und 10. Uhrn	14/22–23	jako k 3. hodině	30/33
Zde překladatel uvádí zcela odlišný časový údaj. To vyplývá buď z překladatelovy nepozornosti, nebo ze skutečnosti, že překladatel vycházel z jiné varianty originálu než my. Přímý překladatelův záměr této změny není pravděpodobný.			

ändert sich der Teufel und Geist in Gestalt eines grauen Münchs...	16/11–12	proměnil se ten ďábel a duch v postavu mnicha v rudém oděvu...	31/36– 32/1
Výrazná významová odchylka neznámého původu. V tomto případě se nepředpokládá chybné			

Doktor Fausti Fürst und rechter Meister kame zu Doktor Fausto, wollte ihn visitieren. Doktor Faustus erschrak nit ein wenig vor seiner Greulichheit. Denn unangesehen, dass es im Sommer war, so ginge jedoch ein solcher kalter Luft vom Teufel, dass Doktor Faustus vermeinte, er müsste erfrieren. Der Teufel, so sich Belial nannte, sprach:	52/7–13	Doktora Fausta kníže nejvyšší a pravý mistr jeho některého času k němu Faustovi přišel, chtěje ho podlé jiných holomkův svých, kterak se má , navštívit. Kteréhožto se doktor Faustus nemálo pro šerednost jeho ulekl, a ačkoliv to navštívení jeho milouška v létě a v největší horko se stalo, však ďábel tak studený vítr z sebe vydal, že se doktor Faustus nadál, že tu již zmrznouti musí. I řekl ďábel, kterýž se Belíalem jmenoval, k doktorovi Faustovi:	59/8–14
<i>Překladatel rozšířil text oproti originálu doplněnými informacemi. Nejnápadnější je v tomto kontextu slovo „miloušek“, které je v dobové češtině v této podobě doloženo jen řídce (Tyl je uvádí vždy jen v kontextech jako: ironicky míněný miláček, sukničkář a ničema takto zvaný).</i>			

Důvod většiny výše uvedených posunů oproti originálu je nejasný. V úvahu připadá skutečnost, že chyby plynou z překladatelovy nepozornosti, nebo že předloha (předlohy), z níž překladatel vycházel, se v těchto detailech lišila od námi zkoumaného tisku. První možnost nám nepřipadá příliš pravděpodobná vzhledem k celkově velmi kvalitnímu Carchesiovu překladatelskému výkonu, druhá možnost je pravděpodobnější, protože faustovská látka byla ve své době vydávána hned v několika edičních variantách, mezi nimiž jsou doloženy určité drobné odchylky.⁵³

Převod frazeologie:

Posledním problematickým aspektem Carchesiova překladu, o kterém bychom se chtěli zmínit, je určitá nejistota při interpretaci frazeologismů a jazykových hříček. Tyto jevy jsou přeloženy buďto velmi doslovně, až vzniká dojem, že překladatel německé rčení neznal nebo nepochopil, a proto je raději převedl co nejpřesněji, nebo jsou nahrazeny vhodným českým idiomem či volně interpretačním opisem.⁵⁴

Diß alles schlug er in Windt, setzte seine Seel ein weil uber die Uberthür	13/34-14/1	To on všecko znaje v vítr pustil, a duši svou jako nade dveřmi na čas zavěsil.	30/19–20
--	------------	--	----------

⁵³ Podrobný přehled jednotlivých německých vydání „Faustbuchu“ viz Henning 1963.

⁵⁴ Uvádíme zde jen několik málo frazeologismů, které jsou jinak v textu zastoupeny velmi hojně. Řada z nich není zachycena v dostupné sekundární literatuře, takže dnes již nejsme schopni je správně interpretovat a zodpovědně posoudit adekvátnost jejich překladu.

Spojení „in den Wind schlagen“ znamená „vykašlat se na něco“, „nevšímat si něčeho“ (srov. Röhrich str. 1731, Band 5). Tomu odpovídá český překlad: „ve vítr pustiti“ je doloženo ve smyslu „dělat něco marně, nadarmo“ (srov. Tyl <https://madla.ujc.cas.cz/obrazky/Original/Tyl/172/0000086.jpg>). Druhá polovina frazeologismu je vysvětlena jako „er verleugnete sich selbst“, tedy „zapřel sám sebe“ (Suchsland 1968:17, pozn. 3). Český ekvivalent zvolený překladatelem se nám zde nejeví jako výstižný. Nepodařilo se nám ho však dohledat v dostupných zdrojích, a nemůžeme tedy objektivně posoudit, zda je toto doslovné řešení správné nebo ne.

Fersengeld geben	28/30–31	ze světnice své utíkati počal	41/16–17
<i>Volný, ale dle smyslu správný překlad (vzít nohy na ramena).</i>			

Da wirdt gewißlich der Teufel in die Faust gelacht haben und den Faustum den Hindern haben sehen lassen und gedacht:	14/23–25	A tehďáž jistě ďábel tiše se smátí a Faustovi zadek ukázati i pomyslití mohl:	30/33–31/1
<i>Překladatel vhodně opsal německý obraz „in die Faust gelacht“ – smál se do dlaně, tedy pokoutně, tiše, skrytě (Faust = pěst, ale i ruka, dlaň). Z překladu se však bohužel ztrácí slovní hříčka: die Faust – Dr. Faust.</i>			

4.2.3 Shrnutí

Po provedení analýzy a srovnání prvního německého tisku a prvního českého překladu Historie o doktoru Janu Faustovi docházíme k závěru, že překladatel pochopil a vystihl zábavně naučný charakter výchozího textu a převedl všechny jeho podstatné prvky. Dodržel stylovou rozrůzněnost jednotlivých částí předlohy i její základní obsahový a tematický rámec. Důsledně dbal na zachování celkové funkce díla, tedy jeho moralizujícího a naučného účinku, a různými specifickými stylovými prostředky dosahoval jeho zesílení (mnohomluvností, expresivními výrazy, aktualizací, lexikálním ozvláštňením).⁵⁵ Bral ohled na cílové příjemce textu a přikračoval často k laicizaci a intelektualizaci výchozího materiálu. Celkově můžeme říci, že překladatel převedl obsahové i estetické kvality německé skladby veskrze věrně, přistupoval však k určitým typům systémových zásahů do textu (rozšiřování, explicitaci), jimiž chtěl posílit základní funkci díla. Lze přitom spatřovat určitou diskrepanci mezi jasně vymezeným, soustavně sledovaným tvůrčím záměrem překladatele a značnou rozkolísaností prostředků, jimiž svůj záměr naplňoval.

V zásadě je v celém překladu možné vysledovat, podobně jako u knížky enšpíglóvské, následující typy překladatelských postupů:

⁵⁵ Tyto velmi výrazné, specifické rysy (zejména mnohomluvnost, rozšiřování překladového textu oproti předloze a intenzifikace jeho expresivní složky) dodávají Carchesiovu překladu již spíše barokní nádech (ke specifikům barokního překladu viz Svoboda 2004:115n).

- **překlad doslovný**

Jde zejména o přesné převody frazeologismů. Tento postup se nevyskytuje příliš často a ukazuje, že byl daný textový úsek pro překladatele obtížný, takže jej nebyl schopen vhodně interpretovat a tvůrčím způsobem zpracovat.

Ich wil ... dich an das Affenbäncklin setzen, damit mir nicht allein dein Leib, sondern auch dein Sel zu Theil werde	14/26–28	a na vopičí stoličku tě posadím, aby mi se netoliko tvé tělo, ale také i duše dostala	31/2–3
--	----------	---	--------

- **překlad věrný**

Myslíme zde přesný převod obsahu za užití idiomatických prostředků cílového jazyka (srov. Hrala 2002:12n, 17). Tento způsob překladu v celém textu převažuje.

und wirst eben der Recht sein, wohin ich nit will, werde ich dich meinen Boten senden	14/28–29	a ty mi se k tomu nejlépe hodíš, kde já nebudu chtít sám jít, abych tebe posílal	31/3–4
---	----------	--	--------

- **překlad věrný se systémovými změnami**

V tomto případě se jedná o postup, při němž překladatel zachoval původní smysl předlohy a pouze ho doplnil či rozvinul prvkem, kterým dosáhl výrazové intenzifikace daného textového úseku. Za „systémovou změnu“ pokládáme amplifikaci, doplnění epiteta či jiné lexikální rozšíření jasně motivované snahou o zvýšení expresivity díla.

So haben auch seine Eltern dieses Gottlosen Kindes Grewel nit erlebt noch gesehen	12/2–3	Také rodičové tohoto bezbožného dítěte ohavnosti a nešlechtnosti nedočkali, aniž ji spatřili.	29/4–6
--	--------	--	--------

- **překlad volný**

Tímto termínem zde rozumíme postup, při němž překladatel výrazně zasahoval do textu předlohy a pozměňoval její smysl (jde o nesystémové zásahy bez konkrétního účelu a motivace). Dělo se tak užitím chybných ekvivalentů, nevhodnou interpretací originálu, nelogickým doplňováním slov a větných celků, vynecháváním větších úseků textu z důvodů ideologických či mravních.

Doktor Fausti Fürst und rechter Meister kame zu Doktor Fausto, wollte ihn visitieren. Doktor Faustus erschrak nit ein wenig vor seiner Greulichheit. Denn unangesehen, dass es im Sommer war,...	52/7–13	Doktora Fausta kníže nejvyšší a pravý mistr jeho některého času k němu Faustovi přišel, chtěje ho podlé jiných holomkův svých, kterak se má, navštívit. Kteréhožto se doktor Faustus nemálo pro šerednost jeho ulekl, a ačkoliv to navštívení jeho milouška v létě a v největší horko se stalo, ...	59/8–14
--	---------	---	---------

Přestože se překladatel ztotožnil s intencí autora předlohy, nelze tvrdit, že by na překladu pracoval „ve službách autora“ a nechával vyniknout jeho osobnímu tvůrčímu stylu, zatímco by sám ustupoval do pozadí. Ve skutečnosti se překladatel ujímá autorství české knížky o Faustovi (jak je naznačeno v předmluvě) a dává prostor svému vlastnímu přístupu k jazykovým i stylistickým hodnotám předlohy. Stojí tedy „ve službách věci“ – cíle, jehož chtěl spolu s autorem dosáhnout – spíše než ve službách autora samého.

4.3 Lutherovo Kázání vojenské

Jako žánrovou opozici knížek lidového čtení jsme si vybrali Lutherovo Kázání vojenské. V kapitole 3.1 jsme vyslovili předpoklad, že se s textem z pera vážené autority (alespoň z pohledu určité části tehdejší společnosti) zacházelo při překladu jinak než se zábavnou literaturou, tedy že překladatel pojímal předlohu závazněji a převáděl ji přesněji. Tuto skutečnost se pokusíme ověřit následující textovou analýzou.

Při rozboru překladu Lutherova kázání vycházíme z německé předlohy z roku 1542 vydané Heinrichem Steinerem v Augsburgu,⁵⁶ tedy nikoli z vydání prvního z roku 1529. Je velmi pravděpodobné, že překladatel vycházel právě z předlohy vydané později, u příležitosti dobytí maďarského města Buda Turky roku 1541:

„Ziga übersetzte offenbar nach den unlängst erschienenen Ausgaben aus den Jahren 1541/1542, die durch den Fall Ofen-Budas in türkische Hände hervorgerufen worden waren.“ (Říčan 1998:295)

Celkově však v té době existovalo již 20 německých vydání Vojenského kázání (srov. Benzing; Claus 1989:315–318), z nichž překladatel teoreticky mohl čerpat. Existoval dokonce i dřívější překlad tohoto kázání do češtiny – jednalo se o text s názvem *Zpráva a naučení věrným, jak by se v těchto časech nebezpečných při spasení božím zřízením řídit a zpravovati a v něm rosti měli etc.*⁵⁷ vydaný v Mladé Boleslavi roku 1530. Překladačem měl být Jiří Štýrsa. Exemplář tohoto tisku se však bohužel nedochoval ani nevíme, zda o něm věděl a zda

⁵⁶ V bodě 3.2.3 jsme již řekli, že roku 1542 vyšlo kázání v Německu hned třikrát. Nemáme stoprocentní jistotu, že překladatel vycházel právě z nám dostupného augsburského vydání, ale předpokládáme, že jednotlivé edice kázání byly totožné. Utvvrzuje nás v tom srovnání předloh z let 1530 a 1542, které ukázalo, že při přetiskování této homilie docházelo skutečně jen k minimálním textovým změnám (srov. bod 3.2.3 této práce).

⁵⁷ č. Knihopisu 17317

k němu přihlížel autor námi analyzovaného překladu, Zikmund Vaníček Ziga.⁵⁸ Český text,⁵⁹ jejž zde analyzujeme, nese název *Kázání vojenské, z řeči německé do české přeložené od Zikmunda Zigy a vytištěné l. P. 1544*. V případě německého i českého textu vycházíme pouze z digitalizovaných verzí původních starých tisků, žádné kritické edice dosud nejsou k dispozici.

4.3.1 Německý text – obecná charakteristika

Lutherův spis je velmi promyšlený a propracovaný literární útvar. Má zřetelnou vnitřní strukturu a podléhá zásadě cyklické ideové výstavby. Luther dělí kázání na dva celky – v první části vykládá Danielovo proroctví, zejména část zvanou „Vidění posledních věcí“ (Da 7, 2-12), a snaží se na jeho pozadí vysvětlit roli Turků ve vývoji světa. Druhá část je pak zaměřena na praktické rady Němcům a pokouší se jim předestřít postoj, který by měli k Turkům zaujmout. V rámci těchto dvou hlavních celků je text dělen ještě na menší úseky. Na konci každého takového logického úseku se autor vrací na jeho začátek, k svému původnímu východisku, a uzavírá tak jakýsi myšlenkový kruh. Luther důsledně opírá svá vlastní stanoviska o biblické výroky a ty často i opakovaně cituje. Snaží se hovořit přesvědčivě a názorně, rád znovu formuluje již dříve vyřčené myšlenky. Po jazykové stránce jde o text velmi srozumitelný a jednoduchý. Kázání nese i v psané podobě výrazné rysy mluveného projevu:

„Luthers Sprache ist ihrem Wesen nach Kanzelsprache. Das bedeutet: hörerbezogen, am gesprochenen Wort ausgerichtet, auf Verständlichkeit für breite Bevölkerungskreise abgestimmt.“ (Stolt 1985:243)

Myšlenkově se Lutherův text opírá o několik základních bodů, které se v různých obměnách průběžně vyskytují v celém kázání:

- křesťan se má smířit s tureckou invazí a pojímat ji jako předehtu posledního soudu, jako katarzi, která pro křesťany vyústí ve věčný život;
- křesťan se má za všech okolností pevně držet své víry v Krista;
- i nehodný křesťan má před Bohem větší hodnotu než pravověrný mohamedán;
- nikdy není na škodu zabít Turka, ale člověk ho nemá zabíjet z titulu obrany křesťanství (křesťan má svou porobu přijímat pokorně z rukou Božích), nýbrž ve jménu své světské vrchnosti, která ho k boji proti Turku povolává.

⁵⁸ Více informací o tomto překladateli je uvedeno v příloze B, str. xiii–xiv.

⁵⁹ č. Knihopisu 5111

Všechny tyto myšlenky autor formuluje s velkou naléhavostí a jejich častým opakováním a opíráním o slova Písma jim dodává silně apelativní charakter. Jeho základní intencí je morálně posílit a celkově povzbudit německý národ v nastávajících těžkých časech. Luther v textu také nepokrytě formuluje své nábožensko-politické stanovisko – silný odpor vůči autoritě papeže. Neslučuje ho však s odporem proti světské šlechtě, nýbrž naopak nabádá křesťany k poslušnosti vůči ní.

4.3.2 *Český překlad – celková charakteristika*

Překlad Lutherova kázání pochází z pera zámožného pražského bakaláře Zikmunda Vaníčka Zigy. Ten jej vydal roku 1544 v Praze. Důvodů k pořízení tohoto překladu měl pravděpodobně několik.⁶⁰ Na jedné straně šlo o motivaci objektivní, danou konkrétní politickou situací – překlad reagoval na stále sílící hrozbu tureckého vpádu do našich zemí a snažil se také zlomit rostoucí nedůvěru šlechty vůči české reformované církvi a ukázat, že protestanti sice stojí striktně proti papežské autoritě, avšak respektují naproti tomu císaře a světskou vrchnost. Na druhé straně byla překladatelova motivace osobní. Ziga studoval ve Wittenbergu a stal se Lutherovým sympatizantem. Využil tedy svých znalostí německého jazyka k šíření jeho myšlenek. Chtěl-li pak v Praze budovat kariéru (jako bakalář na pražské univerzitě), musel coby luterán prokázat svou loajalitu vůči české vrchnosti, a k tomu mu dobře posloužil právě překlad Lutherova Vojenského kázání. Ziga tento svůj záměr vyjádřil v dlouhé předmluvě svého překladu adresované významnému českému a moravskému feudálovi Janu z Pernštejna.

Ziga vypracoval celkově velmi věrný překlad Lutherova spisu a je patrné, že se ztotožňoval s myšlenkovou náplní kázání, chtěl ji českým čtenářům předat co nejpřesněji a přiznat se tak k Lutherovým náboženským i politickým postojům. Invariant překladu tedy lze vidět v rovině obsahové. Na formální a stylové rovině spatřujeme drobné odchylky od originálu a budeme se jim podrobněji věnovat v následující podkapitole.

Na úrovni pragmatické se pak německý a český text poněkud rozcházejí. Základní funkcí předlohy bylo apelovat plošně na celý německý národ a dát mu praktické rady, duchovní a morální podněty využitelné v dané situaci. Překlad měl spíše za cíl informovat české publikum o Lutherových postojích a zprostředkovat mu některé jeho myšlenky. Šlo tedy o

⁶⁰ Všechny zde uvedené informace jsme čerpali z článku „Tschechische Übersetzungen von Luthers Schriften bis zum Schmalkaldischen Krieg“ (Říčan 1998:294–295) a ze Zigovy předmluvy k překladu z roku 1544 (internetový zdroj: <http://www.manuscriptorium.com/Manuscriptorium/engine/manuscriptorium.cgi>, str. 1–21).

překlad dokumentární. Text zůstal adresován Němcům, nebyl nikterak adaptován pro české prostředí. Také dosažnost vlivu překladu musela být nutně menší než působnost originálu. Zigův text vyšel ve své době pouze jednou⁶¹ a byl adresován vyšším společenským stavům, zatímco německá předloha vyšla zhruba 20krát (viz výše), a byla navíc přednášena i ústně, takže nepochybně oslovila relativně velmi široký okruh recipientů.

4.3.2.1 Základní přístup k předloze

Jak jsme již řekli, přistupoval překladatel k předloze s úmyslem převést ji do češtiny co nejpřesněji. Překlad lze souhrnně charakterizovat jako věrný (tedy jako překlad v dnešním slova smyslu), provedený s přesností, ale zároveň i tvůrčím nadhledem. Patrná je překladatelova obzvláštní snaha o zachování všech obsahových komponent výchozího textu (výskyt výpustek byt' jen dílčích informací je minimální).

mit welcherlei Gewissen und Weise (wo sichs begeben) der Krieg wider den Türken sollte vorzunehmen sein .	1/6–9	jakým způsobem (kdyby se přihodilo) vojna proti Turku před se by vzata býti měla	22/5–6
<i>Velmi přesně přeložená pasáž – nejde však o doslovnost, která by překlad činila neidiomatickým a značila interferenci německé vazby. Vazba „před sebe vzíti“ v humanistické češtině běžně existovala a znamenala „pojmout úmysl, usmyslet si“, je zde tedy užita správně; viz Tyl https://madla.ujc.cas.cz/obrazky/Original/Tyl/185/0000693.jpg</i>			

so sollen sie wohl, ihrer Weise nach , sich wiederum niedersetzen...	1/24–25	žeby oni snadno, jakž jejich obyčej jest , se zase v pokoji usadili...	22/21–22
<i>Zde překladatel prokázal schopnost správně interpretovat originál a překládat přesně a zároveň idiomaticky. „ihrer Weise nach“ – jakž jejich obyčej byl „v pokoji“ – doplněno navíc, ale koresponduje se smyslem okolního textu, jde o konkretizaci významu.</i>			

Vorlauf der hellen und ewiger Strafe	4/ 16–17	předpekli věčného zatracení	25/3
<i>Věrný, tvůrčí překlad, výstižný převod metafory („Vorlauf der Hellen“ = předpekli).</i>			

wie wir lesen Danielis am vii Capitel	4/26–27	Jakž o tom Daniel v sedmé kapitole píše	25/12–13
<i>Sémantická inverze: jak čteme (wie wir lesen) – jak autor píše. Věrný, tvůrčí překlad.</i>			

Ei das war ein spöttische und nichtige Rede	2/6–7	Ej to bylo chatrné a směšné	22/30–31
<i>Věrný, idiomatický překlad.</i>			

⁶¹ Knihopis uvádí pouze jeden exemplář, a to pod číslem 5111.

Drobných posunů oproti originálu se překladatel zpravidla dopouští ve snaze o konkretizaci nebo intenzifikaci výrazu, často se uchyluje k amplifikaci, je nezřídka explicitnější než autor – např. když deiktické výrazy nahrazuje substantivem, opakuje a tím i zdůrazňuje určitá slova nebo doplňuje některé informace za účelem zpřesnění výpovědi. Většinou jsou však tyto jeho zásahy ku prospěchu věci a nedochází jimi k závažnějším významovým posunům.

ich habe von meinen lieben Teutschen die Gnade, dass...	1/10	takovou mám od svých milých Němců milost a vděčnost	22/7
<i>Rozšíření, interpretace – z kontextu plyne, že jde o ironii a že jsou Němci ve skutečnosti nevděční.</i>			

mit so großem Jammer	1/17–18	s velikým zármutkem a s velikou záhubou	22/14–15
<i>Doplnění, intenzifikace.</i>			

von zweien grausamen Tyrannen	3/ 19	o dvou mrzkých a hrozných tyranech	24/10
<i>Amplifikace, intenzifikace.</i>			

Und solcher großen Gnade erzeigt gar nicht brauchen, sonder mit aller Undankbarkeit vergessen und denken, ha, der Türke ist nun weg und geflohen...	1/26-2/1	A takové veliké milosti od Pána Boha sobě ukázané neužívali, ale ji se vši nevděčností zapomněli a tak ještě myslili, ha, Turek již s strachem a utekl...	22/23–25
<i>Věrný překlad bez posunů, pouze dílčí explicitace původní výpovědi (milost od Pána Boha; odtáhli se strachem).</i>			

Lästerung und Schmach	2/18	pohanění, potupování a krveprolití	23/11
<i>Doplnění, precizace původní výpovědi: dříve v textu byla o prolévání krve řeč – sem je tedy organicky a dle smyslu tato informace doplněna. Patrně jde též o snahu důrazněji poukázat na zlé činy církevní vrchnosti.</i>			

Aber doch um der gottlosen und Christus Lästerer Willen nichts angefangen, also auch um ihrer Willen nichts gefallen	2/13–15	Ale pro Boha prázdné a pro ruhače Kristovy nic není začato, tak také pro též nic toho zlého není umenšeno	23/6–7
<i>Vysvětlující doplnění.</i>			

Darum will ich diese Predigt in zwei Stück teilen. Zum ersten die Gewissen unterrichten. Darnach auch die Faust vermahren.	3/ 13–15	Protož rozdělím toto kázání na dvě strany. První stranou svědomí budu správu a potěšení dávat. A druhou stranou budu ruky posilňovati a ji napomínati.	24/4–6
---	----------	--	--------

Rozšiřující, interpretující překlad plynoucí ze skutečnosti, že překladatel zná celý obsah textu a jednotlivé autorovy formulace. Na tomto místě se vyjadřuje explicitněji než autor. Spojení „Gewissen unterrichten“ se v textu vyskytuje průběžně a překladatel je důsledně překládá dvěma ekvivalenty. Autor uvádí obě slova pouze jednou, a to na začátku druhého dílu kázání (str. 29, ř. 19: „die Gewissen zu unterrichten und trösten“).

Und wo die Oberkeit zu diesem Streit Schatzung fordert, dass man dieselbigen gebe, wie man schuldig ist, Rom. xiii.	29/23–24	A jestli žeby vrchnost proti takovému nepříteli šacuňk žádala, aby dávali jakž jsou povinni vedle rady Apoštola k Římanům v 13. kapi:	44/22–24
<i>interpretace: „Streit“ = „proti takovému nepříteli“ doplnění, konkretizace biblického odkazu germanismus šacuňk – v té době běžný, znamenal finanční pohledávku (pokutu, výkupné apod.) viz Tyl: https://madla.ujc.cas.cz/doklady/hledani/20/1/?vyraz=%C5%A1acunk&jeLemma</i>			

Und Christus Matth. am xxiiii Cap. von einem Trübfall, desgleichen auf erden nicht gewest sei, das ist der Türcke	3/ 30–33	a Kristus pán v čtení svatého Matouše v xxiiii kapi: o trápení, jakž jest nebylo od počátku světa až posavád , to jest Turek.	24/19–21
<i>Vysvětlující, rozšiřující postup, explicitace.</i>			

Da wird er nicht viel an gewinnen und die Christen nicht viel verlieren	25/8–9	Tak tehdy Turek mnoho nevyhrá a křesťané na tom málo ztratí.	40/19–20
<i>Doplnění deiktických výrazů a konkretizace: er/Turek.</i>			

Darumb halt ich das nicht für ein Meisterstück , dass der Türcke die Christen zu schrecken, ihre Kindlin zuhauet, zursticht und auf die Zaunstecken spisset und was sonst nicht fort kann, alles erwürget und grausam handelt .	25/12–16	Protož já toho za rekovství a za statečnost nedržím, že Turek křesťany tak straší, jich dítky tak hrozně morduje, seká a ohavně na koly strká, a ostatek, což odvésti nemůže, to vše zhubí a roztrhá .	40/23–26
<i>Rozšiřující postup: amplifikace (rekovství a statečnost), doplnění hodnotících adverbii (tak hrozně, ohavně) – intenzifikace, na konci volnější interpretace (zhubí a roztrhá), nikoli však protismyslná.</i>			

Překladatel se často snaží o výrazovou precizaci výchozího textu, místy také o zpřehlednění jeho kompoziční struktury. V českém překladu je např. biblický citát Danielova proroctví explicitně vydělen do nové kapitoly samostatným výrazným nadpisem, který zároveň označuje začátek prvního dílu kázání. V němčině první díl takto jednoznačně zvýrazněn není, biblické citaci pouze předchází ilustrace, nikoli samostatný nadpis.

Ziga projevoval v překladu poměrně konstantní tendenci k explicitaci a mírnému rozšiřování předlohy. Pokud původní text zjednodušoval nebo vypouštěl některé jeho části, činil tak zpravidla pouze na úrovni jednotlivých slov a snažil se tím předejít zbytečné redundanci.

Aber der Papst eben damit, dass er will nicht Feind noch Türcke, sondern der liebe Vater, ja der aller heiligst Vater und treuest Hirte sein, füllt er (so viel an ihm ist) die Hölle mit eitel Christen	48/4–8	Ale papež tím samým ač nechce nepřítelem a Turkem než nejmilejším ba nýbrž nejsvětějším otcem a nejvěrnějším pastýřem býti, a však což na něm jest plné peklo křesťany naplňuje	61/22–25
<i>Vhodné zjednodušení – opakující se jmennou skupinu překladatel řeší pouze rozvitým přívlastkem.</i>			

das ist der Papst mit seinem Papstum	3/ 26	to jest papež	24/16
<i>Shrnující, zjednodušující řešení.</i>			

Solchs will ich gesagt haben wider die unbußfertigen starrige Feinde und Verfolger des Wortes Christi. Aber weil dennoch viel in Teutschen landen sind, die das Wort lieben und Christus ohne Zweifel nicht ein geringe Zahl Glieder darinnen hat,	3/3–8	Toto jsem chtěl pověděti proti zatvrdilým nepřátelům Slova Kristova, však poněvadž mnoho ještě v krajinách Německých těch jest, kteří Slovo Boží milují, a bez pochyby že nemalý počet svých údů Kristus mezi nimi má.	23/29–33
<i>Příklad prolinání více postupů: shrnující postup (zatvrdilým nepřátelům) konkretizace, explicitace (das Wort = slovo Boží).</i>			

4.3.2.2 Chyby a výrazné odchylky od předlohy

Zigův překlad je celkově velmi kvalitní, výrazných významových posunů oproti originálu v něm najdeme málo. Uvedeme zde jen několik příkladů – jedná se o chybnou interpretaci předlohy, logické nedostatky českého textu vzniklé chybným převodem gramatické konstrukce nebo nešikovnou snahou o zjednodušení a zřehlednění textu.

Vier Kaisertum hat Daniel beschrieben, die auf Erden kommen sollen, ehe der Welt Ende käme	4/13–14	Čtvero císařství Daniel popsal, kterážto císařství před skonáním na světě býti mají	25/11–12
<i>Česká věta má být jednodušší než německé souvětí, nicméně zkrácením dochází k zastřením smyslu – skonání zde lze chápat dvojím způsobem: jako skonání oněch císařství, nebo jako skonání světa ve smyslu předlohy. Německý text zde mluví jasněji.</i>			

und bat ihn dass er mir von dem allem gewissen Bericht gebe. Und er redet mit mir und zeigt mir, was es	7/2–4	a prosil jsem ho, aby mi o těchto všech věcech jistou zprávu dal, pověděl mi a naučil mě, coby	26/14–16
---	-------	--	----------

bedeutet		znamenalo...	
<i>V druhé polovině úryvku dochází k chybné interpretaci syntaktické konstrukce a následkem toho i k posunu smyslu výpovědi: překlad je možné vykládat jako: prosil jsem ho, aby mi dal zprávu (a aby) mi pověděl a naučil..., což originálu neodpovídá.</i>			

denn er reisset die edlen Seelen von Christo durch seine lästerliche Menschenlehre und führet sie auf eigen Gerechtigkeit, welchs ist das recht geistlich Morden und schier so gut als des Mahomets oder Türckenlehre und Lästerung.	48/8–12	protože nejušlechtilejší duše křesťanské skrz své rouhavé a učení lidské od Krista pána odtrhuje a na vlastní spravedlivost je vede, ježto jest to pravé duši mordování duchovní a téměř tak dobré jako Machometské a jeho učení i rouhání turecké.	61/25–29
<i>Zde se vyskytují dvě chyby: Spojení „rouhavé a učení lidské“ považujeme za chybu tiskaře – „a“ bylo pravděpodobně doplněno omylem při tisku, protože zcela ruší smysl výpovědi, zatímco bez „a“ je formulace zřetelná a naprosto správná. K vážnějšímu posunu dochází v závěru úryvku: Jde o doplnění slova „jeho“ a celkově chybnou interpretaci předlohy, jejíž smysl je: machometské nebo turecké učení a rouhání.</i>			

Výraznou odchylkou od originálu je také jeho obsahová aktualizace – překladatel v jednom místě doplňuje do textu narážku na momentální politickou situaci, tedy na boje císaře Karla V. proti francouzskému králi Františkovi I., které vrcholily právě v roce 1544, kdy překlad vznikl. Důvod pro tento posun těžko můžeme hledat v jiné edici německého textu, protože z té doby (1544) není žádná nová německá edice tohoto kázání doložena. Usuzujeme spíše na ryze osobní motivaci překladatele, na jeho záměr poukázat na aktuální politickou situaci a naznačit, že v ní sympatizuje s císařem.

er sollt wohl grösser Mord un Blutvergiessen anrichten den der Türcke, wie sie bisher wohl beweiset haben mit so viel Kriegen, Hetzen und Reizen unter Kaiser und Königen etc.	48/15–18	bezpochyby žeby větší mordy a hroznější nežli Turek krveprolití provozoval. Jakž jest až posavad toho dokazoval tolik bojováním, ponoukáním mezi císaři a králi, jedněch proti druhým nasazujíc, jakožto nyní též vidíme, jak krále franského proti velebnosti císařské zjevně nasazuje.	61/32-62/3
<i>Různorodé překladatelské postupy: doplnění hodnotícího adjektiva „hroznější“; výpustka jednoho ekvivalentu („Kriegen, Hetzen und Reizen“ vs. „bojováním, ponoukáním“); na konci úryvku je doplněna celá delší pasáž s historickým pozadím – narážka na boje císaře Karla V. proti francouzskému králi Františkovi I., které vrcholily právě v roce 1544, kdy překlad vznikl.</i>			

4.3.3 Shrnutí

Zigův překlad můžeme ve srovnání s ostatními námi zkoumanými texty označit za nejzdařilejší: věrně zachovává obsah předlohy, nedochází v něm k výpustkám delších textových úseků z ideologických nebo morálně-vzdělávacích důvodů, neobsahuje mnoho významových posunů ani žádné doslovné pasáže, které by prozrazovaly překladatelovo neporozumění předloze či jeho jazykovou neobratnost. Odchytky od německého znění zpravidla souvisí s překladatelovou snahou o explicitaci a výrazovou precizaci textu.

Provedeme-li na tomto místě typologizaci překladatelských postupů, které se v Zigově překladu vyskytují, dospějeme k podstatně méně diferencovanému závěru než v případě obou předchozích děl. Identifikovali jsme pouze následující typy:

- **překlad věrný**
- **překlad věrný se systémovými změnami**

Oba pojmy zde chápeme obdobně jako v hodnocení překladu Historie o Faustovi. Za systémové změny považujeme např. amplifikaci či mírné rozšíření předlohy prováděné za účelem explicitace jejího významu. Doslovnost (ve smyslu jazykové neobratnosti, neadekvátnosti překladu z důvodu neporozumění předloze či neschopnosti přeložit daný textový úsek lépe) v Zigově překladu nenalezneme. Volné zacházení s předlohou (její značné rozšíření, zkrácení či strukturní reorganizaci) se vyskytuje jen ojediněle, a to na úrovni kompozice (doplnění nadpisu zdůrazňující textový předěl) nebo obsahové (máme na mysli např. doplnění informace o aktuálním politickém dění – viz závěr předchozí podkapitoly).

Na základě výsledků provedené analýzy můžeme podpořit náš výchozí předpoklad, že překladatel respektoval Luthera jako vysokou autoritu, a volil proto svá překladatelská řešení tak, aby pokud možno zachoval ideovou a estetickou podobu výchozího textu. Samotná osobnost autora předlohy však jistě není jediným důvodem, proč je Zigův překlad (z dnešního pohledu) ve srovnání s překlady zábavných lidových historií o tolik kvalitnější. Roli hrála patrně i překladatelova osobní motivace k co možná nejpřesnějšímu překladu – jeho vnitřní ztotožnění s Lutherovými myšlenkami a vůle se k nim prostřednictvím překladu přiznat.⁶² Dále je naše hodnocení Zigova překladu ovlivněno faktem, že zde na rozdíl od knížek

⁶² Máme na mysli zejména postoje nábožensko-politického rázu, k nimž se Ziga svým překladem explicitně hlásí. Tato skutečnost přímo vyplývá ze Zigovy předmluvy k překladu (srov. bod 4.3.2 této práce).

lidového čtení máme k dispozici předlohu, s níž překladatel (s největší pravděpodobností) skutečně pracoval. V překladu tedy nenarážíme na takové odchylky, které by mohly souviset s posuny ve znění samotného originálu způsobenými jeho opakovaným přetiskováním.

Překlad se od své předlohy velmi výrazně liší z hlediska okruhu recipientů. Jak jsme již uvedli výše, je český text dedikován Janu z Pernštejna, tedy v zásadě české a moravské šlechtě. Text originálu je naproti tomu určen nejširší vrstvě německých čtenářů a posluchačů.⁶³ Je zajímavé, že se tato skutečnost nijak nepromítla do stylistické úrovně překladu. Zatímco např. překladatel „Faustbuchu“ český text záměrně laicizoval a upravoval pro potřeby předpokládaného publika, ponechal Ziga svůj překlad po stylové stránce nezměněný, nesnažil se pozdvihnout Lutherův jednoduchý, takřka mluvený styl⁶⁴ na rovinu vyšší, nepřizpůsoboval jej cílovým adresátům. Místy se pouze snažil být explicitnější a výrazově zřetelnější než autor předlohy, v čemž spatřujeme jeho snahu o co možná nejvyšší výstup, který by dané adresáty zaujal.

Přínos Zigova překladu pro českou kulturu lze spatřovat nejen ve smyslu literárním, ale též církevně-politickém. Nepochybně znamenal myšlenkové obohacení české reformované církve. Vojenské kázání přineslo nové, v tehdejší době u nás neobvyklé ideje – např. názor, že křesťan má proti Turkům bojovat nikoli jako křesťan, nýbrž jako věrný poddaný své vrchnosti (srov. Říčan 1998:294n). Jak dosažný však byl přínos tohoto překladu doopravdy a jaké popularity se těšil, je těžko říci. Sám Ziga dva roky po jeho vydání v rámci předmluvy k inému svému překladu⁶⁵ s rozhořčením prozrazuje, že jeho Vojenské kázání nebylo dobře přijato a pochopeno, a pojímá dokonce úmysl napsat o této skutečnosti samostatnou knihu.

⁶³ Luther nenapsal k svému kázání předmluvu, v níž by text explicitně dedikoval určité společenské vrstvě, ale toto zaměření na širokou veřejnost plyne ze samotné povahy daného žánru (kázání), navíc se Luther v textu průběžně obrací obecně na všechny Němce.

⁶⁴ Tímto stylem myslíme Lutherovu „Kanzelsprache“, blíže popsanou v bodě 4.3.1.

⁶⁵ Jde o překlad díla Jeana Calvina s názvem *Pokorne a Poniziene Napomjnanij k Nayneprze mozienieyssjmu Czysarzy Karlowi patemu* z roku 1546, č. knihopisu 1408.

5 ZÁVĚR

Provedli jsme rozbor tří vzájemně dosti odlišných textů, které se různily především na úrovni žánrové, jazykové a stylové, ale také z hlediska celkové materiálové kvality.⁶⁶ Jejich analýza přinesla řadu poznatků.

Rozbor knížky lidového čtení o Enšpíglovi byl nejnáročnější a přinesl nejméně uspokojivé výsledky – práci nám ztěžovala neznámá identita překladatele, neznalost jeho motivace pro překlad tohoto díla či jeho celkového tvůrčího záměru, dále nízká kvalita dostupných exemplářů a odkázanost výlučně na práci s tiskařskými variantami (přetisky) textů, které původně tvořily nám neznámý překladový pár. Tyto skutečnosti nám v řadě případů zabránily dostatečně odůvodnit hojně se vyskytující odchylky českého textu od předlohy. Překlad Historie o Enšpíglovi se ve srovnání s ostatními dvěma zkoumanými textovými vzorky nejvíce různí od své předlohy a lze jej ohodnotit jako vnitřně velmi rozkolísaný (z hlediska užití překladatelských postupů v konkrétních případech – např. při převodu frazeologie, slovních hříček, cizích reálií apod.).

Analýzu knížky lidového čtení o Faustovi nám usnadňovala skutečnost, že jsme znali překladatele a díky jeho předmluvě k českému textu také jeho motivaci pro překlad dané látky. Z předmluvy i z našeho srovnání německé a české verze této knížky vyplynulo, že byl pro překladatelův rozhodovací proces určující především ohled na cílového recipienta a jeho presupozice (patrná je tendence překladatele laicizovat výchozí text či jej zpřístupňovat domácímu publiku různými vysvětlivkami) a také jasně vymezená funkce, již měl český text plnit (primárně šlo o morální výstrahu čtenářům, překladatel se proto různými prostředky snažil o zvýšení expresivity a apelativního charakteru díla). I zde se podobně jako v enšpíglovských historiích setkáváme s nevyváženou překladatelskou strategií a s řadou odchylek překladu od předlohy, v případě „Faustbuchu“ je však pozadí (motivace) těchto jevů většinou zřejmé a zdůvodnitelné.

Překladatel třetího, od prvních dvou žánrově odlišného textu, Lutherova Kázání vojenského, nám byl rovněž znám a z jeho předmluvy jsme se dověděli, z jakého důvodu a za jakým účelem překlad pořídil. Navíc jsme měli k dispozici autentický překladový pár a nebyli odkázáni pouze na přetisky jeho jednotlivých částí. Tyto okolnosti nám umožnily relativně

⁶⁶ Máme na mysli fyzickou podobu, v níž se texty dochovaly – jejich úplnost, čitelnost, dostupnost v původním podobě starého tisku apod. Aspekt „zachvalosti“ textového pramene značně ovlivnil možnosti jeho analýzy i výsledky, k nimž rozbor vedl.

objektivně posoudit motivaci konkrétních překladatelských řešení i původ eventuálních odchylek překladu od originálu. Dospěli jsme k závěru, že byl tento text ve srovnání s oběma předchozími přeložen nejvěrněji, překladatel dodržel poměrně jednotnou překladovou strategii a jeho dílčí řešení byla většinou jasně motivovaná a zdůvodnitelná.

5.1 Celkový charakter raně novověkého překladu

Na základě výše provedené a vyhodnocené translatologické analýzy tří dobových textových vzorků bychom se nyní chtěli pokusit nastínit celkový charakter raně novověkého překladu z různých hledisek a o vymezení jeho základních rysů. Jsme si vědomi skutečnosti, že se tato naše snaha opírá o výsledky rozboru relativně velmi malého množství textů a že naše závěry nelze chápat jako absolutně platné. Doufáme, že je v budoucnu ověří a podpoří ještě další translatologický výzkum většího množství literárních pramenů i širšího spektra žánrů.

5.1.1 Charakter dobového překladu z hlediska dichotomie volnosti a doslovnosti

Jedním z cílů této práce bylo revidovat dosavadní pohled na dva základní dobové přístupy k překladu – doslovný a adaptační (volný).⁶⁷ Naše poznatky potvrzují výskyt obou těchto přístupů k překladu v různé míře ve všech zkoumaných textech, jejich distribuci však nemůžeme absolutizovat v tom smyslu, že by určité dílo bylo přeloženo ryze doslovně, nebo že by naopak bylo čistou adaptací. Zjistili jsme, že se tyto přístupy ve vybraných textových exemplářích více či méně mísí a že se realizují na různých rovinách – např. adaptační přístup k předloze se projevuje na úrovni kompoziční (změna vnitřního členění textu), lexikální (rozšiřování, zestručňování) nebo stylové (zvyšování expresivity, snižování vulgarity apod.), doslovný pak hlavně na úrovni lexikální a formální. Ve všech zkoumaných textech se navíc setkáváme také s překladem v dnešním slova smyslu – s překladem věrným. Dichotomii doslovnosti a volnosti proto nechceme pojímat jako základní charakterizační prostředek raně novověkého překladového procesu, nýbrž spíše jen jako jeho dílčí aspekt.

Je zřejmé, že hranice mezi těmito třemi typy překladu (doslovným, věrným a volným/adaptačním) nebyly v době raného novověku ještě zdaleka jasně definovány, byly však do určité míry překladateli vnímány a více či méně uvědoměle překračovány. Za jeden ze stěžejních rysů dobového překladu tedy považujeme velmi intenzivní prolínání či

⁶⁷ Srov. kapitola III. této práce. Oba tyto pojmy chápeme z dnešního hlediska, v době vzniku zkoumaných překladů ještě nebyly vymezeny.

soupeření výše zmíněných překladatelských postupů, a v důsledku toho také značnou vnitřní nevyváženost a rozporuplnost jednotlivých překladových textů.

5.1.2 Charakter dobového překladu z hlediska překladatelské strategie

U každého ze zkoumaných překladů jsme se snažili rekonstruovat jak jednotlivé překladatelské postupy, tak také celkovou překladatelskou strategii. Časté střídání různých překladatelských postupů, jak jsme je popsali výše, způsobilo roztržičnost či úplnou absenci zřetelně vymezené strategie. To platí především pro obě knížky lidového čtení, kde byla převládající tendence k co nejpřesnějšímu převodu obsahu originálu narušována častým krácením, nebo naopak rozšiřováním výchozího textu. Jistou nekonzistentnost uplatněné strategie spatřujeme ale i v překladu Lutherova kázání. Tam sice zřetelně dominuje snaha o přesný převod autorových myšlenek a o precizaci způsobu jejich vyjádření (což jsme vzhledem k žánrové příslušnosti tohoto textu očekávali), je však místy rovněž narušena – např. přílišným zjednodušením originálu, které vede k významovému posunu, nebo doplněním nových informací a vlastních překladatelových postojů.

V souvislosti se sledováním překladatelské strategie se nabízí také otázka míry reflektovanosti její volby, tedy její záměrnosti či nezáměrnosti. Je zřejmé, že si byl překladatel vědom toho, za jakým účelem a pro koho daný text překládá, a že se překladem snažil dosáhnout určitého cíle. Volba jednotlivých prostředků pro dosažení tohoto cíle však zpravidla nebyla zcela uvědomělá či dostatečně jasně motivovaná.⁶⁸ Můžeme tedy hovořit o nevyvážené, nekonzistentní strategii nebo také o nedůsledně reflektovaném přístupu překladatele k originálu.

V tomto našem zjištění nás utvrzují i výsledky translatologického výzkumu v Německu, konkrétně studie B. Stoltové týkající se Lutherova překladu nebiblických textů. Autorka na základě rozboru Lutherova překladu latinských dopisů a traktátů do němčiny konstatuje, že ani on neužíval ve svých překladech jednotnou strategii a že rozkolísanost překladatelských postupů byla pro jeho dobu a pro německé prostředí příznačná (srov. Stolt 1985:251n). Nereflektovanost, nezáměrnost volby určité překladatelské strategie a její nekonzistentnost si tedy na základě našich dosavadních poznatků troufáme považovat za hlavní rys dobových překladů.

⁶⁸ Máme na mysli zejména značně nevyvážený, intuitivní překlad frazeologismů, cizích reálií, nenadálé a těžko zdůvodnitelné výpustky některých slov a informací, nebo naopak jejich doplnění.

5.2 Norma raně novověkého překladu

Jedním z cílů výzkumu v oblasti dějin překladu je zjistit podstatné, specifické rysy překladu, jeho celkové pojetí, funkci a metodu a také přispět k vymezení překladové či obecně estetické normy daného období (srov. Hrala 1984:99). V rámci této práce bychom se tedy měli také pokusit rekonstruovat dobovou normu překladu 16. století. Považujeme to však za velmi obtížné, a to nejen z toho důvodu, že jsme v rámci naší studie mohli analyzovat jen relativně velmi malý vzorek textového materiálu a že na základě našich výsledků nemůžeme objektivně abstrahovat celkovou dobovou normu, ale také proto, že podle našeho názoru v daném období literárních dějin ještě žádná překladová norma neexistovala.

5.2.1 Dosavadní pojetí překladové normy

Norma je v rámci dosavadních teoretických přístupů k překladu vymezena různě.⁶⁹ Levý ji chápe jako závazné plnění určitých estetických požadavků dané společnosti (srov. Levý 1998:88n). Rovněž Toury vidí překlad jako normami řízenou činnost, přičemž normy jsou podle něj měřítkem správnosti či adekvátnosti překladu, závaznými pravidly, která jsou sdílena a respektována daným kulturním společenstvím (Toury 1995:53n). U některých teoretiků je tento pojem nahrazen pojmem odlišným – např. Nordová hovoří o „překladových konvencích“ (Nord 1991:92n), tedy ustálených způsobech překladu, které však nejsou daným kulturním společenstvím vnímány natolik závazně jako normy. Setkáváme se také s pojmem překladatelské „metody“ – Zadražil ji vymezuje jako „*definitivní a víceméně jednoznačné řešení úkolů určitého typu*“ (Zadražil 1983:20n), jako něco, co „*předpokládá celistvý a uzavřený souhrn obecných principů a zásad, znalost jistých návodů, předpisů či doporučení a jejich v podstatě vědomé, záměrné a motivované uplatňování*“ (tamtéž), tedy opět v podstatě ve smyslu normativním, jako zásadu, návod či předpis pro překlad konkrétních jevů. S poněkud obecněji vymezeným pojmem pak pracuje Ďurišin. Ten hovoří o „poetice překladu“ ve smyslu realizace určitých překladových postupů na pozadí převládajícího úzu domácí literatury (Ďurišin 1968:392). Vychází tedy z představy, že způsob a charakter (poetika) překladu vychází z širšího dobového uměleckého úzu.

⁶⁹ Uvádíme zde záměrně pouze výběrový, nikoli úplný přehled určitých postojů k překladové normě a jejímu vymezení.

5.2.2 Použitelnost pojmu překladové normy v předmětném období

Aplikace výše uvedených pojmů na situaci v námi zkoumaném období je do značné míry problematická. Všechny tyto pojmy předpokládají určitou ustálenost či pravidelnost způsobu realizace překladu, konvencionalizovaný a do jisté míry závazný výběr překladatelských postupů v konkrétních situacích. Je-li však základním rysem dobového překladu (jak plyne z výsledků našeho rozboru) jeho nevyváženost, nekonzistentnost a vnitřní rozporuplnost, pak jsou to vlastnosti, které s definicemi výše uvedených pojmů vůbec nekorespondují. Dané pojmy v jejich dosud vymezeném významu tedy nemůžeme pro popis překladu ve zkoumaném období použít.

Dalším problémem při hledání raně novověké překladové normy je, že v současnosti není dostatečně vymezena ani tehdejší celková estetická norma či obecně umělecký úzus, který by spoluurčoval či zdůvodňoval normu překladu. Z vlastních poznatků můžeme vyvodit, že pro dobového překladatele a jeho práci byly do jisté míry určující nebo závazné dílčí skutečnosti: např. funkce, již měl překlad v dané společnosti plnit a která byla zpravidla vytyčena již samotným autorem předlohy (např. funkce moralizující, naučná apod.), dále sám autor, jeho myšlenky a styl jejich podání (v případě Lutherova textu) a také cíloví čtenáři (zejména překladatel faustovské látky se intenzivně orientoval právě na čtenáře a přizpůsobení textu jejich znalostem). Celospolečenské klima a obecně vládnoucí tendence v umělecké tvorbě 16. století však nejsou popsány natolik, abychom z nich mohli vyvozovat a jimi odůvodňovat celkovou podobu tehdejší překladové činnosti.

5.2.3 Absence překladové normy v předmětném období

Jsme toho názoru, že se při výzkumu překladu 16. století stáváme svědky procesu formování a vzniku překladových zvyklostí a konvencí, nikoli jejich zavedeního fungování. Při popisu tohoto procesu tedy zůstaneme u dosud používaných pojmů jako „převládající tendence“, „celkový charakter“ či „základní rysy“ překladu a naši snahu o uchopení dobové překladové normy uzavřeme konstatováním, že se s každým novým překladem teprve pomalu vytvářela a že ji na tomto místě nelze definovat.

5.3 Výhled do budoucna

Jsme si vědomi skutečnosti, že nám tato práce vzhledem ke svému rozsahu neumožnila učinit žádné komplexní, obecně platné závěry o způsobu překladu v předmětném období – zkoumali jsme pouze tři texty náležející ke dvěma různým literárním žánrům. Pro přesnější zmapování raně novověkých překladatelských postupů a metod by bylo zapotřebí provést analýzu dalších dobových literárních památek a prozkoumat způsoby překladu u více žánrů. Pro účely takového výzkumu se nabízí např. dva staré tisky nedávno objevené P. Voitem: *Kronika o králi Apolloniovi Tyrském* a praktická početní příručka *Nové knížky o počtech*. Jedná se o překlady z němčiny dostupné v obou verzích – německé i české.⁷⁰

Výsledky našeho výzkumu jsou také do značné míry ovlivněny skutečností, že jsme měli v řadě případů k dispozici pouze moderní kritické edice nebo pozdější přetisky původních překladových párů. V rámci následujícího výzkumu by bylo třeba získat přístup přímo k dobovým pramenům (zejména německým starým tiskům) a porovnat vzájemně více textů, které byly potenciálními předlohami českých překladů. Pak by bylo možné dojít ke konkrétnějším závěrům ohledně charakteru a původu odchylek překladových textů od originálu.

Za hlavní přínos této práce pro obor dějin překladu považujeme skutečnost, že zmapovala problémy obecně spojené s translatologickým výzkumem starých tisků, podala přehled překladů z němčiny do češtiny pořízených v předmětném období a praktickou ukázkou dobového způsobu překládání a jeho analýzou relativizovala dosavadní teoretické teze o raně novověkém překladu. Věříme, že ji bude možné využít jako podklad pro další translatologický výzkum v oblasti starších literárních památek.

⁷⁰ *Kronika o králi Apolloniovi Tyrském*. Vyd. Mikuláš Bakalář. Plzeň 1510–1513; *Nowe Knjżky wo Počtech*. Vyd. Ondřej Klatovský z Dalmanhorstu. Praha 1558. V Knihopisu je zatím evidována pouze *Kronika* (pod č. 4438).

6 RESUMÉ

Tato diplomová práce je pojata jako příspěvek k výzkumu v oblasti dějin překladu. Zabývá se překladatelskými metodami a postupy v překladu z němčiny do češtiny v 16. století. Snaží se reagovat na skutečnost, že raně novověká literární epocha byla dosud z translatologického hlediska zpracována jen velmi nedostatečně a obecně.

Cílem této studie je revidovat, rozšířit a konkretizovat dosavadní poznatky o stavu překladu z němčiny do češtiny v době raného novověku. Hlavní teoretickou základnou této práce je monografie Jiřího Levého *České theorie překladu* (1957) a sborník Milana Hraly *Kapitoly z dějin českého překladu* (2002).

Hlavní část diplomové práce tvoří translatologická analýza tří vybraných německých literárních pramenů a jejich prvních českých překladů: *Historia von Doktor Johann Fausten* (1587), *Historie o životu Doktora Jana Fausta* (1611); *Ein kurtzweilig Lesen von Dill Ulenspiegel* (1515), *Historie o Tyll Eulenspiegelovi* (1576 a později); *Eine Heerpredigt wider den Türcken* (1530 a 1542), *Kázání vojenské* (1544) Martina Luthera. Účelem této analýzy byla rekonstrukce, klasifikace a popis dobových překladatelských metod.

Tato analýza přinesla následující zjištění: V překladu doby raného novověku se používaly různé, mnohdy protichůdné metody a postupy. Příčiny této skutečnosti lze spatřovat na různých úrovních: literárněhistorické, společenské, ideologické či pragmatické. V žádném ze zkoumaných překladů nebyla zjištěna zcela jednotná překladatelská strategie. Lze tedy předpokládat, že překladová činnost v 16. století ještě nepodléhala žádné obecně platné překladové normě.

Výsledkem práce je také popis problémů spojených s translatologickým výzkumem starých tisků a bibliografie překladů pořízených z němčiny do češtiny mezi lety 1501 až 1621.

Tato diplomová práce je chápána jako dílčí sonda do zvolené problematiky a jako základna pro další výzkum v oblasti dějin překladu.

Zusammenfassung

Diese Magisterarbeit soll einen Beitrag zur Geschichte der Übersetzung leisten. Anhand tschechischer Übertragungen aus dem Deutschen untersucht sie Übersetzungsmethoden und -verfahren, die im 16. Jahrhundert Anwendung fanden. Sie reagiert damit auf die Tatsache, dass Übersetzungen frühneuhochdeutscher Literatur ins Tschechische bisher unzureichend oder nur sehr allgemein beschrieben wurden.

Ziel der Magisterarbeit ist es, den gegenwärtigen Wissensstand über tschechische Übersetzungen deutscher Texte in der Frühen Neuzeit zu erweitern, zu konkretisieren bzw. zu revidieren. Die Studie baut dabei auf zwei grundlegenden Werken auf: Jiří Levýs *České teorie překladu* (*Tschechische Übersetzungstheorien*, 1957) und Milan Hralas *Kapitoly z dějin českého překladu* (*Kapitel aus der tschechischen Übersetzungsgeschichte*, 2002).

Den Kern bildet eine translatologische Textanalyse von drei ursprünglich deutschen Texten und ihren ersten tschechischen Übertragungen: *Historia von Doktor Johann Fausten* (1587), *Historie o životu Doktora Jana Fausta* (1611); *Ein kurtzweilig Lesen von Dill Ulenspiegel* (1515), *Historie o Tyll Eulenspieglovi* (1576 und später); *Eine Heerpredigt wider den Türcken* (1530 und 1542), *Kázání vojenské* (1544) von Martin Luther. Auf dieser Grundlage wurden die Übersetzungsmethoden der Frühen Neuzeit rekonstruiert, klassifiziert und beschrieben.

Die Autorin der Magisterarbeit kam dabei zu folgenden Ergebnissen: In der Frühen Neuzeit wurden diverse, nicht selten widersprüchliche Übersetzungsmethoden angewandt. Die uneinheitliche Methodik zeitgenössischer Übersetzer lässt sich durch verschiedene Gründe erklären: literaturhistorische, gesellschaftliche, ideologische und pragmatische. In keinem der untersuchten Werke wurde eine einheitliche Übersetzungsstrategie festgestellt. Die Ergebnisse der Analyse lassen somit vermuten, dass Übersetzungen im 16. Jahrhundert keiner allgemein gültigen Norm unterlagen.

Des Weiteren behandelt die Studie Probleme, die mit der Übersetzungsanalyse alter Schriften verbunden sind, und umfasst eine Bibliographie der erhaltenen Übersetzungen vom Deutschen ins Tschechische, die zwischen 1501 und 1621 entstanden und herausgegeben wurden.

Die Magisterarbeit versteht sich als Fallstudie und Grundlage für weitere Untersuchungen zur Geschichte der Übersetzung.

Summary

This thesis is a contribution to the field of Translation Studies focusing on Translation History. It deals with the techniques and methods of translation from German to Czech in the 16th century. It is motivated by the fact that the literary epoch of the Renaissance and the Reformation is hitherto mostly unexplored from the perspective of Translation Studies.

The main aim of this work is to revise and advance the current understanding of translations in the 16th century. The theoretical framework of the thesis is provided mainly by two publications: Jiří Levý's *České teorie překladu* (*Czech Translation Theories*, 1957) and Milan Hrala's *Kapitoly z dějin českého překladu* (*Chapters on the Czech Translation History*, 2002).

An original analysis of three selected German texts and their first translations into Czech is the main part of the thesis. The analysed titles are: *Historia von Doktor Johann Fausten* (1587), *Historie o životu Doktora Jana Fausta* (1611); *Ein kurtzweilig Lesen von Dill Ulenspiegel* (1515), *Historie o Tyll Eulenspiegelovi* (1576 and later); *Eine Heerpredigt wider den Türcken* (1530 and 1542), *Kázání vojenské* (1544) by Martin Luther. The purpose of the analysis is a reconstruction, classification and description of the translation techniques of the period.

There are several findings: The translation techniques and methods used in the time of the Renaissance and the Reformation were very diverse and often mutually contradictory. Such diversity can be understood on literary-historical, social, ideological or pragmatic level. A consistent translation strategy was not found in any of the analysed translations. The analysis does not offer any evidence of a general abidance by a universal translation norm in the 16th century period.

The work also involves a description of the main problems connected with investigation of old prints, and a list of translations from German into Czech made between 1501 and 1621.

As a whole, the thesis is intended to provide a basis for further investigation in the field of Translation History.

7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Primární literatura:

(použitá vydání starých tisků a jejich kritických edic)

Knížka lidového čtení o Enšpíglovi – německy

BOBERTAG, Felix (ed.). 1880–1900. *Eulenspiegel. Faust. Schildbürger*. Kritische Ausgabe. Berlin – Stuttgart : W. Spemann Verlag.

LINDOW, Wolfgang (ed.). 2001. *Ein kurtzweilig Lesen von Dil Ulenspiegel*. Nach dem Druck von 1515. Stuttgart : Reclam. ISBN 978-3-15-001687-9.

PANNIER, Karl (ed.). 1882. *Das Volksbuch von Till Eulenspiegel*. Nach der ältesten Ausgabe von 1519. Leipzig : Reclam.

SUCHSLAND, Peter (ed.). 1968. Historia von Till Eulenspiegel. In SUCHSLAND, Peter (ed.). 1968. *Deutsche Volksbücher in drei Bänden*. 2. Band. Berlin – Weimar : Aufbau-Verlag.

Knížka lidového čtení o Enšpíglovi – česky

Historie o Tyll Eulenspieglovi. 1576 (Knihovna Národního muzea, sig. 27 A 44).

Historie o Tyll Eulenspieglovi. 2. pol. 17. stol. (Knihovna Národního muzea, sig. 27 E 24).

Historie o Tyll Eulenspieglovi. 2. pol. 17. – zač. 18. stol. (Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sig. AA XV 37).

Historie o Tyll Eulenspieglovi. 2. pol. 17. – zač. 18. stol. (Národní knihovna, sig. 54 S 206).

ZÍBRT, Čeněk (ed.). 1926. *Enšpiglovská literatura cizí i česká*. Komentované kritické vydání tisku z roku 1576. Praha : [s.n.]

Knížka lidového čtení o Faustovi – německy

FÜSSEL, S., KREUTZER, H.J. (eds.). 2006. *Historia von D. Johann Fausten*. Text des Druckes von 1587. Kritische Ausgabe. Stuttgart : Reclam. ISBN 978-3-15-001516-2.

HENNING, Hans. (ed.). 1963. *Historia von D. Johann Fausten*. Neudruck des Faust-Buches von 1587. Halle : Verlag Sprache und Literatur.

SUCHSLAND, Peter (ed.). 1968. Historia von Doktor Johann Fausten. In SUCHSLAND, Peter (ed.). 1968. *Deutsche Volksbücher in drei Bänden*. 3. Band. Berlin – Weimar : Aufbau-Verlag.

Knížka lidového čtení o Faustovi – česky

Historia o životu doktora Jana Fausta, znamenitého čaroděje. 1611. (Knihovna Národního muzea, sig. 27 E 21)

KOLÁR, Jaroslav (ed.). 1989. *Historia o životu doktora Jana Fausta.* Kritické vydání textu z roku 1611. Praha : Academia.

ZÍBRT, Čeněk. (ed.). 1903. *Historia o životu doktora Jana Fausta.* Přepis originálu z r. 1611. Praha : J. Otto.

Luthерово Кázání vojenské – německy

LUTHER, Martin. 1530. *Eine Heerpredigt wider den Turcken* [online]. Wittenberg : [s.n.]. [cit. 30. 11. 2009]. Dostupné na WWW

<http://books.google.cz/books?id=1Wc8AAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=Eine+Heerpredigt+wider+den+T%C3%BCrcken&source=bl&ots=iBqXPjKa_T&sig=n8yX40sAEDX7pEblCVVnh4ZNZdw&hl=cs&ei=ChyZTNeyMo-Tswb3g-imDA&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=2&ved=0CA4Q6AEwAQ#v=onepage&q&f=false>

LUTHER, Martin. 1542. *Ein Heerpredigt wider den Türcken* [online]. Augsburg : [s.n.]. [cit. 15. 2. 2011]. Dostupné na WWW

<<http://books.google.com/books?id=1mc8AAAAcAAJ&dq=Heer+Predigt+wider+den+T%C3%BCrcken+1542&hl=cs>>

Luthерово Кázání vojenské – česky

LUTHER, Martin. 1544. *Kázání vojenské* [online]. Přel. Zikmund V. Ziga. [Morava?] : [s.n.]. [cit. 25. 11. 2009]. Dostupné na WWW

<<http://www.manuscriptorium.com/Manuscriptorium/engine/manuscriptorium.cgi>>

Sekundární literatura:

BAHR, Ehrhard. 2005. *Dějiny německé literatury.* Díl 1. Od středověku po baroko. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0642-9.

BASSNETT, S., LEFEVERE, A. 1992. *Translation, History and Culture.* London: Routledge. ISBN 0-415-07698-6.

BEHR, H.-J., et al. (eds.). 2009. *Tabu.* Über den gesellschaftlichen Umgang mit Ekel und Scham. Berlin : Kulturverlag Kadmos. ISBN 978-3865990587.

BENZING, J., CLAUS, H. (eds.). 1989. *Lutherbibliographie*. Verzeichnis der gedruckten Schriften Martin Luthers bis zu dessen Tod. Band I. 2. Aufl. Baden-Baden : Verlag Valentin Koerner.

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad. 6. vyd. Praha: Česká biblická společnost. 1995. ISBN 80-85810-08-5.

BOHATCOVÁ, Mirjam. 1988. Das Verhältnis der tschechischen und fremdsprachigen Drucke in Böhmen und Mähren vom 15. Jahrhundert bis zum Jahre 1621. In *Gutenberg-Jahrbuch*. 1988, s. 108–116.

BOHATCOVÁ, Mirjam. 2005. *Obecné dobré podle Melantricha a Veleslavínů*. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0524-4.

BOK, Václav. 1988. Zum deutschsprachigen Buchdruck des 16. Jahrhunderts in den Böhmisches Ländern. In *Studien zum Humanismus in den Böhmisches Ländern*. 1988, s. 243–259.

BÖTTCHER, K., GEERDTS, H.J. 1981. *Kurze Geschichte der deutschen Literatur*. Berlin: Volk und Wissen.

BRCKOVÁ, Jana. 2001. Zur frühesten Rezeption des Eulenspiegel in den böhmischen Ländern. In *Textallianzen am Schnittpunkt der germanistischen Disziplinen*. Bern : [s.n.]. 2001, s. 441–449.

BRCKOVÁ, Jana. 2004. Hic fuit. Ein Beispiel der Rezeption deutscher Unterhaltungsprosa des 16. Jahrhunderts in Böhmen und Mähren. In BEHR, H-J., et al. (eds.). 2004. *Deutsch-böhmische Literaturbeziehungen, Germano-Bohemica*. Hamburg : [s.n.], s. 206–216.

ČEJKA, M., et al. (eds.). 1991. *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Brno : Masarykova univerzita. ISBN 80-210-0252-2.

ČERNÝ, Václav. 1998. *Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti*. Díl 2. Podzim středověku a renesance. Jinočany : H&H. ISBN 80-86022-29-3.

DEDEKIND, Friedrich. 1995. *Grobianus*. Von groben Sitten und unhöflichen Gebärden. Hrsg. K.S.von Worms, H. Langer. Berlin : Aufbau-Verlag.

Deutsche Literaturgeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. 6. Aufl. Stuttgart: Metzler. 2001. ISBN 978-3476017581.

ŘURIŠIN, Dionýz. 1968. Otázky porovnávacieho skúmania literatúr a analýza prekladateľskej metódy. In HAVRÁNEK, B. et al. (eds.). 1968. *Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů*. Praha : Academia.

FEJTOVÁ, Olga. 2009. Konverzační příručky jako pramen k poznání každodenního života raně novověké měšťanské společnosti. In RADIMSKÁ, Jitka (ed.). 2009. *Jazyk a řeč knihy*. České Budějovice : JCU. ISBN 978-80-7394-202-1.

Frantova práva. Text z roku 1518. Praha : Česká akademie. 1904.

GALÍK, J., et al. (eds.). 1994. *Panorama české literatury*. 2. vyd. Olomouc : Rubico. ISBN 80-85839-04-0.

GRUND, Antonín. 1952. *Kratochvilné rozprávky renesanční*. Praha : [s.n.].

HOCHEL', Braňo. 1984. Metodologické problémy výskumu dejín prekladu. In *Acta Universitatis Carolinae – Philologica 4 – 5, Translatologica Pragensia I*. 1984, s. 105–111.

HRABÁK, J., et al. 1976. *Průvodce po dějinách české literatury*. Praha : Orbis.

HRALA, Milan. 1984. Dějiny překladu jako vědní disciplína. In *Acta Universitatis Carolinae – Philologica 4 – 5, Translatologica Pragensia I*, 1984, s. 91–103.

HRALA, Milan. 1988. Zu einigen Fragen der Geschichte der literarischen Übersetzung bei den Tschechen. In KITTEL, H. (ed.). 1988. *Die literarische Übersetzung – Stand und Perspektiven ihrer Erforschung*. Berlín : Erich Schmidt Verlag.

HRALA, Milan (ed.). 2002. *Kapitoly z dějin českého překladu*. Praha : Karolinum. ISBN 80-246-0386-1.

ILEK, B. 1982. Minulost a současnost českého překladu. In *Překlad v Československu*. Praha : Videopress MON.

JIREČEK, Josef. 1875. *Rukověť k dějinám české literatury do konce XVIII. věku*. 2. sv. Praha: [s.n.].

JUNGSMANN, Josef. 1849. *Historie literatury české*. Praha : České museum.

KOLÁR, Jaroslav (ed.). 1959. *Frantové a grobiáni*. Praha : ČSAV.

KOLÁR, Jaroslav. 1960. *Česká zábavná próza 16. století a takzvané knížky lidového čtení*. Praha : ČSAV.

KOLÁR, Jaroslav. 2000. *Tři knížky lidového čtení*. Česká knižnice. Praha : NLN. ISBN 80-7106-377-0.

KOMENSKÝ, Jan Amos. 1954. *Moudrost starých Čechů*. Vyd. Fr. Svejkovský. Praha: SNKLHU.

KRAUS, Arnošt. 1891. *Das böhmische Puppenspiel vom Doktor Faust*. Breslau : [s.n.].

KRAUS, A., VRCHLICKÝ, J. 1891. *Johannes Doktor Faust*. Hra loutková. Praha : [s.n.].

- KRAUS, Arnošt. 1898. Faustiana aus Böhmen. In KOCH, Max (ed.). 1898. *Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte*. Band XII. Weimar : Emil Felber Verlag.
- KRAUS, Arnošt. 1904. Historia o životu doktora Jana Fausta. In *Listy filologické*. 1904, s. 50–53.
- KRAUS, Arnošt. 1933. Německá literatura na půdě ČSR do roku 1848. In *Československá vlastivěda*. Sv. 7 – Písemnictví. Praha : Sfinx.
- KREJČÍ, Jan. 1896. Historický Dr. Faust. In GOLL, J., REZEK, A. (eds.). 1896. *Český časopis historický*. Praha : Bursík a Kohout, s. 239–242.
- KUFNEROVÁ, M., et al. 1994. *Překládání a čeština*. Jinočany : H&H. ISBN 80-85787-14-8.
- KUFNEROVÁ, Z.; OSERS, E. 2001. Czech tradition. In BAKER, Mona (ed.). 2001. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London : Routledge. ISBN 0-415-09380-5.
- Kurze Geschichte der deutschen Literatur*. Berlin : Volkseigener Verlag. 1981.
- LAMPRECHT, Arnošt, et al. 1986. *Historická mluvnice češtiny*. Praha : SPN.
- LEVÝ, Jiří. 1957a. *České teorie překladu*. Praha : SNKLHU.
- LEVÝ, Jiří. 1957b. K práci v dějinách českého překladu. In *Světová literatura*. 1957. roč. II., č. 4.
- LEVÝ, Jiří. 1998. *Umění překladu*. 3. vyd. Praha : Ivo Železný. ISBN 80-237-3539-X.
- LUTHER, Martin. 1530. *Ein Sendbrief vom Dolmetschen*. Hrsg. K.G. Steck. München : W. Goldmann. [před 1969].
- LUTHER, Martin. 1955. *Die Predigten*. Gesamtausgabe. Berlin : Evangelische Verlagsanstalt.
- MARTÍNEK, František 2009. Analytická verbonominální spojení – důkaz ovlivnění starší češtiny latinou a němčinou? In VALKOVÁ, J. (ed.). 2010. *Kulturní translace – Kulturelle Translationen – Translacje kulturowe*. Příspěvky z mezinárodní studentské konference interFaces VII v červnu 2009 v Praze. Praha : Akropolis a FF UK, s. 37–47.
- MASAŘÍK, Zdeněk. 1994. *Historische Entwicklung des Deutschen*. Brno : FFMU.
- MÜLLER, Helmut M. 1996. *Schlaglichter der deutschen Geschichte*. 3. Aufl. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung. ISBN 978-3923423538.
- NĚMEC, I.; HORÁLEK, J. 1986. *Dědictví řeči*. Praha : Panorama.
- NORD, Christiane. 1991. Scopus, Loyalty and Translation Conventions. In *Target* 3, 1991, s. 91–109.

- NORD, Christiane. 1995. *Textanalyse und Übersetzen*. 3. Aufl. Tübingen : Groos Verlag. ISBN 978-3872768681.
- NOVÁK, A. 1994. *Dějiny českého písemnictví*. 3. vyd. Praha : Brána. ISBN 80-901783-0-8.
- POLENZ, P. 2000. *Deutsche Sprachgeschichte*. Band I. 2. Auflage. Berlin : Gruyter. ISBN 978-3110164787.
- POPOVIČ, Anton. 1968. *Preklad a výraz*. Bratislava : VSAV.
- POPOVIČ, Anton. 1975. *Teória umeleckého prekladu*. Bratislava : Tatran.
- PYM, Anthony. 1998. *Method in Translation History*. Manchester : St. Jerome Publishing. ISBN 978-1900650120.
- RAEDER, Siegfried. 1985. Luther als Ausleger und Übersetzer der Heiligen Schrift. In JUNGHANS, H. (ed.). 1985. *Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546*. Band I. 2. Auflage. Berlin : Evangelische Verlagsanstalt, s. 252–278.
- REIß, Katharina. 1994. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. 3. Auflage München : Hueber-Verlag. ISBN 978-3190067176.
- ŘÍČAN, Rudolf. 1998. Tschechische Übersetzungen von Luthers Schriften bis zum Schmalkaldischen Krieg. In *450 Jahre lutherische Reformation*. Band 3. Dresden : [s.n.].
- SCHMIDT, Wilhelm. 2007. *Geschichte der deutschen Sprache*. 10. Aufl. Stuttgart : Hirzel. ISBN 3-7776-1432-7.
- Später Humanismus in der Krone Böhmen*. Schriften zur Kultur der Slaven. Band 3. Dresden: [s.n.]. 1998.
- STOLT, Birgit. 1985. Luthers Übersetzungstheorie und Übersetzungspraxis. In JUNGHANS, H. (ed.). 1985. *Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546*. Band I. 2. Auflage. Berlin : Evangelische Verlagsanstalt, s. 241–252.
- SVOBODA, Tomáš. 2004. *Barokní normy překladu se zřetelem k česko-německým literárním kontaktům*. Disertační práce v oboru dějin překladu. Praha : FF UK.
- ŠMAHEL, Fr. 2002. *Mezi středověkem a renesancí*. Praha : Argo. ISBN 80-7203-426-X.
- TICHÁ, Zdenka. 1984. *Cesta starší české literatury*. Praha : Panorama.
- TOURY, Gideon. 1995. *Descriptive Translation Studies and beyond*. Philadelphia : John Benjamins Publishing Comp. ISBN 978-1556196874.
- VACULÍNOVÁ, Marta. 2009. Užití jazyků v humanistické poezii raného novověku v Čechách. In RADIMSKÁ, Jitka (ed.). 2009. *Jazyk a řeč knihy*. České Budějovice : JCU. ISBN 978-80-7394-202-1.

VESELÝ, Jindřich. 1991. Dějiny a současnost překladu. In *Acta Universitatis Carolinae – Philologica 4-5, Translatologica Pragensia V.* 1991, s. 73–80.

VESELÝ, Jiří. 1995. Tschechen und Deutsche. Wechselseitige literarische Rezeption. In *Tschechen Slowaken und Deutsche. Nachbarn in Europa.* Bonn : [s.n.]. 1995, s. 135–153.

VILIKOVSKÝ, J. 2002. *Překlad jako tvorba.* Praha : Ivo Železný. ISBN 80-237-3670-1.

VÍZDALOVÁ, I. 1999. Dějiny překladu z německy psaných literatur od počátku 19. století do roku 1918. In *Tvar* 10, 1999.

VODIČKA, F. 1948. *Počátky krásné prózy novočeské.* Praha : Melantrich.

WOLKAN, Rudolf. 1890. *Bibliographie der deutschen Literatur Böhmens im XVI. Jahrhunderte.* Prag : A. Haase.

WOLKAN, Rudolf. 1925. *Geschichte der deutschen Literatur in Böhmen und in den Sudetenländern.* Augsburg : Johannes Stauda Verlag.

ZADRAŽIL, Ladislav. 1983. Překladatelská metoda jako pojem dějin překladu. In *Historické a internacionální aspekty uměleckého překladu.* Praha : Sdružení českých překladatelů. 1983, s. 19–25.

Slovníky, encyklopedie a internetové zdroje:

Překladové a výkladové jazykové slovníky

BOKOVÁ, H.; SPÁČILOVÁ, L. 2003. *Stručný raně novohornoněmecký glosář.* Olomouc: Univerzita Palackého.

GW: *Das Online-Grimm-Wörterbuch* [online]. Universität Trier. Dostupný na WWW <http://urts55.uni-trier.de:8080/Projekte/WBB2009/DWB/wbgui_py?lemid=GA00001>

TYL: *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Dostupná pod heslem na WWW <<https://madla.ujc.cas.cz>>

VOKABULÁŘ: *Vokabulář webový.* Webové hnízdo k poznání historické češtiny [online]. Dostupný na WWW <<http://vokabular.ujc.cas.cz/>>

Online databáze pro vyhledávání primárních pramenů

Google Books [online]. Dostupné na WWW <<http://books.google.cz>>

KNIHOPIS : *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století* [online]. Praha 1925–1967. Dostupný na WWW <www.knihopis.org>

KVK : Karlsruher Virtueller Katalog [online]. Dostupný na WWW <<http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html>>

MANUSCRIPTORIUM [online]. Dostupné na WWW <www.manuscriptorium.com>

VD 16 : Databáze německých starých tisků z 16. století [online]. Dostupná na WWW <http://bvba2.bib-bvb.de/V/P73GMI6RVNHBA14CDQPD3XJ4RQRP21G3YEDYV3Q9X9V1LLCITS-01803?func=file&file_name=search_vd16>

VD 17 : Databáze německých starých tisků ze 17. století [online]. Dostupná na WWW <<http://www.vd17.de/>>

Ostatní zdroje

BAKER, Mona (ed.). 2001. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. ISBN 0-415-09380-5.

ČSN ISO 690-2. Praha : Český normalizační institut. 2000.

FORST, V. (ed.). 1985–2008. *Lexikon české literatury*. Osobnosti, díla, instituce. Praha: Academia. ISBN 80-200-0797-0.

JETTMAROVÁ, Zuzana, et al. (eds.). 1995. *Bibliografická databáze českých a slovenských prací z oboru translatologie*. Praha : FFUK.

KARLÍK, Petr, et al. (eds.). 2002. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : NLN. ISBN 80-7106-484-X.

Literaturlexikon. Begriffe und Definitionen. 2. Aufl. Stuttgart : Metzler. 1990. ISBN 978-3476006684.

Ottův slovník naučný. Díl 1–28. Praha : J. Otto. 1888–1909.

Pravidla českého pravopisu. 2. vyd. Brno : Lincea. 2010. ISBN 978-80-87062-88-3.

RÖHRICH, Lutz. 1995. *Lexikon der Sprichwörtlichen Redensarten*. Band I.–V. 3. Aufl. Freiburg – Basel – Wien : Herder-Verlag. ISBN 34-5122-080-6.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha : Academia. 2006. ISBN 80-200-1446-2.

VOIT, Petr. 2006. *Encyklopedie knihy*. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století. Praha : Libri. ISBN 978-80-7277-390-9.

8 SEZNAM POUŽÍVANÝCH ZKRATEK

GW	Grimm Wörterbuch; zkratka názvu online výkladového slovníku staré němčiny: Das Online-Grimm-Wörterbuch. Universität Trier.
KNIHOPIS	Tímto slovem zkráceně označujeme Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století.
Muz.	muzejní zlomek (knížky lidového čtení o Enšpíglovi)
s.l.	sine loco (bez uvedení místa vydání)
s.n.	sine nomine (bez uvedení jména nakladatele)
Strah.	strahovský zlomek (knížky lidového čtení o Enšpíglovi)
TYL	Zkratka pro online Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny, která vznikla v letech 2005–2009 z iniciativy Ústavu pro jazyk český AV ČR. Opírá se o lístkovou kartotéku, kterou v letech 1971–2003 sebral Zdeněk Tyl – naše zkratka tedy vychází ze jména zakladatele databáze.
VOKABULÁŘ	Tímto slovem zkráceně označujeme tzv. Vokabulář webový, tedy online slovník historické češtiny vytvořený Ústavem pro jazyk český AV ČR.

9 SEZNAM PŘÍLOH

Příloha A – Přehled překladů vydaných na našem území v době raného novověku	i
Příloha B – Informace o překladatelích	xiii
Příloha C – Textové ukázky z Historie o Enšpíglovi	xv
Příloha D – Textové ukázky z Historie o Faustovi	xxv
Příloha E – Textové ukázky z Lutherova Kázání vojenského	xxviii
Příloha F – Transkripční pravidla.....	xxx
Příloha G – Obrazové přílohy.....	xxxi

PŘÍLOHA A

(ad podkapitola 2.2.2)

Přehled překladů z němčiny do češtiny vydaných na našem území v 16. a na počátku 17. století

Abychom ilustrovali, jak intenzivní byl v době raného novověku česko-německý literární kontakt, uvádíme následující přehled starých tisků vydaných v příslušném období na našem území jako překlady z němčiny.

Vycházíme přitom ze studie Mirjam Bohatcové „Das Verhältnis der tschechischen und fremdsprachigen Drucke in Böhmen und Mähren vom 15. Jahrhundert bis zum Jahre 1621“ (1988), v níž autorka podává přehled překladových publikací, které vyšly v Čechách a na Moravě v době od 15. století do roku 1621, a konstatuje, že v této době lze doložit celkem 260 překladů z němčiny. Zmíněná studie však uvádí dobové překlady pořízené nejen z němčiny, ale i z latiny, italštiny, polštiny apod., přičemž u jednotlivých děl neinformuje o jazyce originálu. Navíc zahrnuje i překlady z druhé ruky¹ a nijak je neodlišuje od překladů nezprostředkovaných. Rozhodli jsme se proto sestavit soupis překladů pořízených primárně z německého jazyka, tedy z originálů, jejichž původní verze byla napsána německy. Časově jsme tento přehled omezili lety 1501 a 1621, a to v návaznosti na studii M. Bohatcové a v souladu s definicí období, jež je předmětem této diplomové práce.² Excerpce jsme prováděli z elektronické databáze Knihopisu, z jejíž tištěné verze vycházela i Bohatcová.

Výsledky rešerší v Knihopisu jsme rozdělili do dvou tabulek. První obsahuje tisky, u nichž je explicitně uvedeno, že byly „sepsány“ v němčině a přeloženy do češtiny, nebo alespoň že byly „přeloženy z němčiny“. V druhém případě většinou nelze vyloučit eventualitu, že šlo o překlad z druhé ruky, nicméně Knihopis neuvádí dostatek informací, na jejichž základě bychom mohli danou eventualitu potvrdit. Druhá tabulka obsahuje tisky, které sice byly přeloženy z němčiny, ale šlo evidentně o překlady z druhé ruky (prozrazuje to latinský nadpis díla či poznámka v Knihopisu o existenci dřívějšího latinského pretextu), nebo o překlady pořízené z více předloh zároveň, přičemž nelze určit, která z nich byla skutečně původní. U Lutherových děl zanesených v této tabulce Knihopis neuvádí, z jakého jazyka překlad

¹ Překlad z druhé ruky neboli zprostředkovaný je překlad provedený podle jinojazyčné předlohy, která je sama překladem. Příklad situace 16. století: Původně latinské dílo bylo nejprve přeloženo do němčiny, z této německé verze pak dále do češtiny. Vznikl tak překlad překladu – překlad zprostředkovaný, z druhé ruky.

² Srov. podkapitola 2.1.1, poznámka č. 5.

pochází – je tedy určitá pravděpodobnost, že se k nám text dostal přes latinu. Údaje v tabulkách jsou seřazeny podle roku prvního vydání. Opakovaná vydání téhož díla nejsou evidována jako samostatné tisky, nýbrž jsou zařazena k vydání prvnímu. Přehled obsahuje i díla anonymní.

Je třeba podotknout, že uvedený přehled je pouze ilustrační, nikoli úplný. Knihopis obsahuje řadu překladových děl, u kterých chybí údaj o zdrojovém textu a jazyku, z něhož byl překlad pořízen. Lze tedy předpokládat, že překladů z němčiny bylo více, není to však možné doložit.

Z formálních důvodů začíná samotný přehled až na následující straně. Tituly vyznačené tučně jsou předmětem naší translatologické analýzy.

PŘEHLED PŘEKLADŮ Z NĚMČINY DO ČEŠTINY
 VYDANÝCH NA NAŠEM ÚZEMÍ V LETECH 1501 AŽ 1621
 (excerpováno z Knihopisu)

Tabulka č. 1

rok 1. vyd.	autor	název	překladatel	číslo knihopisu
1523	LUTHER, Martin	Spis Martina Lutera Z Ržečy niemecke w Czesku přeloženy	Roh, Jan	5120
1537	FRANCK, Sebastian	O Vkrutnem a Hane bnem hržíchu Opilstwij (Skrze Ssebestyana Fraň ka Německy sepsana a w Czesstinu p[ře]ložena.)	Petrík z Benešova, Jan; Krabice z Veitmile, Hynek	2576
1540	SCHWENCKFELD, Kaspar von	Knijžka Nowa Welmi vtěssená... Z řečy Niemeckee na Česku přeložena	Kuna z Kunštátu, Vilém	15402
1541	BRENZ, Johann	Proti Turku Welmi Piekny Krzestiansky potrebný spis	Straněnský, Jan: <i>(tuto krátkau spráwu ... z yazyku německého na česko sem wyložil)</i>	1299
1544	LUTHER, Martin	Kázanj Wogenske z Ržečy Niemecke do Česke przeloženo od Zygmunďa Zygy	Ziga, Zikmund	5111
1545	BUTZER, Martin	KNjha o Oprawdowé Péčy o Duse... z Německého Jazyku w český přeložena	Němec, Urban; Roh, Jan	1386
1546, také 1547	JOHANN FRIEDRICH, kurfiřt saský, 1503-1557	Odpowied Oswijczonych K njžat... z Niemeczkeho wytisstieneho na Česko przeložena	neuveden	3593a; 3593
1546	LUTHER, Martin	Proti Morderžske a Laupežne Rotie Sedlákú (Z Niemčiny na Česstinu wyloženo)	neuveden	5117
1550	NAUSEA, Friedrich	Křestianská Modlitebnj Knjžka... z Německé Ržeči w Českau přeložena (Pozn.: autorem je vídeňský biskup; některé jeho spisy jsou primárně latinské; překlad z druhé ruky zde nelze nevyloučit)	neuveden	6095
1553	HEINRICH V. PURKRABÍ	Przeloziená Wohrada z Němčiny na Česko Markrabi Albrechtowi z Brandenburku odeslaná	neuveden	2926
1557?, také	SPANGENBERG, Johann	Patnácte kázání o mrtvých tělich křestianských... v německém jazyku vydáno a nyní v českou řeč přeloženo	neuveden	15568, 15569

1560				
1558	RIESE, Adam	Nowe Knjżky wo Počtech na Cýfry a na Liný přitom niekteré welmi vžitečné regule a exempla Mince rozličné podle biehu Kupeckého krátce a vžitečnie sebraná.	neuveden (německý originál byl nedávno objeven P. Voitem)	3951
1559	anonym	Spis o Hroznem aStrassliwem y přediwnem Zárazku kterýž se stal w Platné przi nieyaké Diewečce od Diábła posedlé Z Niemeckého Jazyku do Českého přeložen...	...od Urozeného Pána Pawla Griemillera z Střebska	15608
1564	SPANGENBERG, Cyriakus	Knížka jenž slowe německy Jagreufel, česky lowčí čert. Od mistra Cyriaka Špangenerského sepsaná, z něm. řeči w českau přeložená	neuveden	15567
1550?, také 1566, 1576	anonym, knížka lidového čtení	Divná historie Tyl Eilenšpikle nebo Historie o Tyll Eulenspieglovi Z něm. přeložená, pak okolo 1550 ... tištěná (<i>Původní německá skladba vyšla tiskem r. 1515 ve Strasburce u Jana Grienüngerera pod názvem: "Ein kurtzweilig lesen von Dyl Ulenspiegel, geboren usz dem land zu Brunszwick. Wie er sein leben volbracht hatt, 96 seiner Geschichten". Týž nakladatel vydal r. 1519 nové doplněné a opravené vydání s názvem: "Von Dil Ulenspiegel". Tato vydání byla pak přetiskována.</i>)	neuveden	2384, 2385, 2386
1566, také 1578	WERDMUELLER, Otto	Klénoth, O potěšenij a pomocy we wsseliyakých zámutech : kázaný skrze Ottu Werdmillera. Giž pak z Německé Ržeči w Českau bedliwě přeložený	neuveden	16964, 16965
1567	HELDING, Michael	Kázanj patnáctera o přeswaté Mssi... Tyto Knihy wyloženy sau z Ržeči Německé	neuveden	2931
1567	GUENTHER, Thomas	Knijžka Potěssytedlná wssechniem Tiehotnym (!) a Rodijcým Manželkám; Německým Yazykem sepsaná a nynij w Český přeložená a wydaná	Rybák, Jiřík	2804
1569	FERUS, Johann	Kázanj XII o Pokánij... z Ržeči Německé do České přeložena	Straněnský, Jan	2448
1570	anonym	Welicý Diwowé zgwenij... od gedné w Duchu wytržené Ssestedělské Ženy w Nowém Městě w Zemi Německé ležijcý... Z Niemeckého prwé Tisstieného Exempláře na Česko přeloženo	Oks z Kolovsi, Šebestián	1914
1572	WEISSE, Nikolaus	Pranostyka Hwiezdařská... Sepsana od Mikulasse Weysa Hwězdáře. A nynij w nowě z Ržeči Německé na Českau přeložená	neuveden	16958
1573, také 1586	HABERMANN, Johann	Modlitby nábožné a křesťanské ... Z něm. přeložil Jan Straněnský	Straněnský, Jan	2816, 2817
1577, 1589,	FISCHER, Christof	Postylla Djtek... z Ržeči Německé w Jazyk Český... přeložena KNijžka tato od... Magistra Chrystoffora Fissera, w řeči Německé složená	Řešátko, Tomáš	2538, 2539, 2540, 2541

1601, 1617				
1577?	bilaterální smlouva, edikt; autor neuveden	Edikt... Z Německého Jazyku w Český přeloženo	neuveden	2214
1581, také 1582	anonym	Nowé Léto s podělenjm wysoce potěšsytedlných Gmén wnowě Narozeného Dijtěte Pána nasseho Gezu Krysta... z Německé řeči na Českau přeložené	Řešátka, Tomáš	4814, 4815
1582	anonym	Strassliwá a Hrozná Nowina. O gednom nesseslechtném Mordýři... Kterážto Nowina byla prwé w Německé řeči... wytisstěna. Nynij pak... na Česko gest přeložená.	neuveden	6317
1583	anonym	O Swornosti Manželské... z Německé řeči do České přeložená	Rosacius Sušický, Jan; Rosacius Soběslavský, Matěj	15846
1584?	anonym	Správa Oprawdowá o Starém Kalendáři Ržijmském... Z Německého Jazyku w Český přeloženo	Opatovský, Štastný: <i>gest mi se dostala w ruce Knijžka Německá o Starém Kalendáři Ržijmském ... tuto Knijžku gsem... na Českau řeč složil</i>	17346
1585, také 1586	SCHERER, Georg	KATHolitské Glozy... z Německé Ržeči na Českau přeložené	Flaxius z Čěnkova, Bartoloměj: <i>Giřijka Sserera gehomilosti Arcyknijžete Kazatele w Městě Wijdni... Glozy Německé widělo mi se... abych ge... w yazyk náss Český přeložil</i>	15347, 15348
1585? nebo 1587	QUERHAMER, Kaspar	LABYRINTHV[S] LVTHERI. Ssest a Tři[dce]ti Mijst w nijchž gedin[é] Martin Luther w gednom toliko Artykuli o přigijmánij Swátosti Oltárnij pod Gednau a pod Obogi způsobau sobě odporný gest ... Skrže Kasspara Kwerha[mera] Měsstěnijna w Halli sebraných [a z] řeči Německé na Českau přel[ožených	Flaxius z Čěnkova, Bartoloměj	14705
1585	THURN, Jobst Josef von	Nowiny Prawdiwé O Wjrtiezstwij Křestianském nad Nepřjtele[m] Turkem w Charwátské Zemi z psanij Německého kteréž učinilo gedno Hrabě z Thurnu k Arcyknijžeti Karlowi přeloženo	neuveden	16221
1585	anonym	Otázky o Angelijch... Z Německé řeči na Česko přeložené	neuveden	6669
1585,	HOS, Konrad	Rozmlauwánij Petra Swatého se Pánem ... Od Konrada Hosa sepsané a nynij do	neuveden	3179, 3180

také 1605		Czesstiny znowu přeložené (Pozn.: v předmluvě překladatel píše: Konrád Hoz w Němcých Rozmlauwánij ... sepsal... Wyloženo gest z Němčiny)		
1585	Michael Bock?	Zahrádka dussý nemocných (Pozn.: Slova z předmluvy: gedem Německý včitel ... Zahrádku wonných a spasytedlných bylin Dussj nedůziwých nazwal. Kterýžto spis ... do České řeči gsem přeložil)	Pešín, Matyáš:	17077
1586	GLASER, Peter	Czelednij Diábel. Krátký spis o wsseligakých neřádjích ... Sepsaný w Gazyku Německém od M. Petra Glasera: Nynij pak w nowě do Czesstiny přeložený (Pozn.: Předmluwa vydavatele M. Danyel Adam z Weleslawjna: Tu pak Knjžku gedem dobrý přjtel můg z Gazyka Německého do Czesstiny přeložil a gá gi wytisknauti dal.	neuveden	2707
1586	MEYSNER, Matthiaeus	Historica Tragaedia. Nowá žalostiwá Hra z Biblij swatě wybrana... Složená w Ržeči Německé od Matthýasse Meysnera: Ale nijny w Český Yazyk přeložená od Danye Stodolia z Poziowa ec. Od něho také přidané gsau Texty pod Musas to gest Pijnsničky...	Stodolius z Požova, Daniel	5542
1587	anonym	Prawidlo Křestianského žiwota ... z Yazyku Německého w Český ... přeložené	neuveden	14347
1587	SCHERER, Georg	Správa gista a dokonalá... Sepsána od Giříjka Sserera Societatis IESV, Kazatele w Městě Wijdni. A nyny z Německé řeči do Českého yazyku přeložena	Flaxius z Čenkov, Bartoloměj	15363
1588	SCHERER, Georg	Chodcowský Plásst... W Německé řeči vydáno od Giříjka Sserera Kazatele w Městě Wijdni. Nyni na Česko přeloženo...	Brosius, Václav	15360
1588?	SCHERER, Georg	O Nowé newijdané a neobyčegně Monstrancy... Nynij z Neměcké (!) řeči na Česko přeloženo	Biber, Maxmilián; Awerbeck, Jan	15357
1588	anonym	Wěniyk Fijkowý To gest: Zastřenij aneb Wýmluwa wsse likého Opilce zastáwagijcyho Ožralstw swé	Dobřenský z Schwarzbrucku, Václav: tuto... Knijžku ... gsem z Německé do České řeči přeložil	16520
1589, také 1591	FEUCHT, Jakob	Pět krátkých KAzanij... Kteráž od Welebného Muže Jakuba Feuchta w Německé Ržeči proti Luteryánům sepsána byla A nyny w Český yazyk přeložená mijsty rozssyřená a proti obogijm sprawena	Brosius, Václav	2453, 2454
1589	SCHERER, Georg	Správa gista O Antykrystu... Od Giříjho Sserera Kazatele Wijdenského w některá Kázanij vwedena A nyny z Německé řeči w Českau přeložena	Flaxius z Čenkov, Bartoloměj	15362
1591	SCHERER, Georg	Rozmlauwánij Křestianské O Ceremonijch ... z Německé Ržeči w Českú přeložené mijsty rozssyřené	Flaxius z Čenkov, Bartoloměj	15361
1592,	BUENTING,	ITINERARIUM SACRAE SCRIPTURAE: To gest: Putowánj Swatých Na wssecku	Adam z Veleslavína, Daniel	1361, 1362

také 1609	Heinrich	Swatau Biblj obogjho Zákona... To wssecko wydáno w gazyku Německém, od M. Henricha Buntinga Faráře w Grunowě: A nynj w Českém, od M. Danyele Adama z Weřeslawjna		
1593	anonym	Dwanacte Człankůw wijry Křestianské... Gruntowně sepsaných a z Ržeči Německé w Českau wvedených ... Od Jana Straněnského K tomu přidáno gest wypsánij Ziwoťuw...	Straněnský, Jan	2153
1594?	anonym	Ohlassenj o připrawě k wogně proti Turkům... Z Německého Jazyku w Český přeloženo	neuveden	6572
1594	SCHERER, Georg	Kázanj o Slawném Swátku Těla Božijho (Pozn.: zpráva tiskaře: toto Kázanj... w Jazyku Německém před Ssesti Lety od... P. Giřijho Sserera... včiněn ... daw přeložiti w Českém Jazyku gsem wytisk)	neuveden	15356
1594	anonym	Nowé Předpowěděnj O Milostné Hwzdě... Z Německého Jazyku w Český přeloženo a wytisštěno	neuveden	14477
1595	SCHERER, Georg	Kázanj při Pohřebu Vdatného Reka... Pana Karla Hraběte z Mansffeldu; Včiněné a wůbec wydané w Německé řeči od Giřijho Sserera w Wijdni. Nynij pak... na Česko přeložené	neuveden	15353
1595	anonym	Prawdiwé a kratičké Wypsánij celého Práwnijho Ortele kterýž nad Ferdynandem Hrabětem z Hardeku ... Neyprwe w Německém jazyku ... w Městě Wijdni A nynij w Česstině wuobec wydáno	neuveden	16802
1596	SCHERER, Georg	Gisté Vměnj o Zaklinánij Proti Střijlenij... w Německé řeči wůbec wydané ... A nynij w Český jazyk přeložené.	Brosius, Václav	15364
1596	SCHERER, Georg	Křestianská Wogenská Kázanj... w Německé řeči wydané ... a nynij na Česko přeložená	Brosius, Václav	15354a, 15354, 15354b
1596	anonym	O některých weselých ač rozdiľných Křestianských Wjítězstwijch proti...Turku... Neyprwé w Německém Jazyku w... Normberce wytisštěno a nynij do Česstiny přeloženo	neuveden	16584
1598	SCHERER, Georg	Kázanj radostné Chwály... Německau řečij w Wídni... od Giřijho Sserera... včiněné. Nynj pak... na Česko vpřijmně přeložené	Mauřenín, Tobiáš	15350
1602	NEGELEIN, Paul	Knjžka obsahujcý Staw Městský. kterakby w trwánliwé podstatě zachowán býti mohl (Pozn.: údaj o německém originálu viz Jungmann 1849:730)	Kraus z Krausenthalu, Martin	4097
1602	anonym	O Milowánj Božjm. Stará a wyborná Knjžka yak Swětského Stawu Lidem tak též y Duchownijm potřebně vžitečná. Z Německé oprawené Ržeči nynj na Česko přeložená.	neuveden	5584
1605	SACHS, Hans	Komedy Česká O ctné a sslechtné Wdowě Jůdyth: A o Holossernowi Haytmanu Krále Nabochodonozora. Od Mikuláše Wrány Litomysslského z Německé Ržeči w Českú přeložena	Vrána, Mikuláš	15149

1605	anonym	Kronyka o Apollonowi Králi Tyrském	neuveden (německý originál byl nedávno objeven P. Voitem)	4438
1608	MOLLER, Martin	Manuale Aneb: Otázky s Modlitbami w nichž gest Spasytelné a welmi potřebné Rozgímánj kterakby Czlowěk Křestianský pobožně žiw býti a blahoslaweně vmřiti měl. Od M. Martina Mollera w Německém Yazyku wydané: A nynj w Český Jazyk přeložené	Tobiáš Mauřenín Litomyšlský	5927
1610	SCHERER, Georg	Krestianské Otázky A na ně dané odpovědij... skrze Kněze Giřka Scherera w Jazyku Německém... sepsané: nynj pak w Jazyku Českém ... wydané	Syxt z Lerchenffelzu, Jan	15358
1611, také 1612 (?)	anonym	Hystorya O žiwotu Do: Jana Fausta znamenitého Cžaroděgnjka... z Německého Jazyka na Česko přeložená a wůbec wydaná Od Mar[tina] Karchesiá Pjsaře Kancelláře w Starém Městě Pražském	Kraus z Krausenthalu, Martin	3013, 3012 (dochov. jen 4 listy)
1611	anonym	Pradiwé a gisté Nowiny O Diwjch a Zázcacých Božjch... Z Německého Jazyku do Českého přeložené	neuveden	6419
1612	SCHERER, Georg	Z Německého Jazyku do Českého přeložené... Z Německého Jazyku do Českého přeloženo	Hegius, Mikuláš	15355
1615	RIESE, Adam	Arithmetica Swobodné Vměnij Slowe Počtůw Znánj neb Počijtánj. Knížka Početnij, přeložena do řeči morawské od Pawla Ssrama (Pozn.: německou předlohu abjevil P. Voit, v Knihopisu dosud není uvedena)	Schramm, Pavel	14842
1615	anonym	Přijpis Listu Wyslāného z Dusseldorffu 18. dne Měsýce Czerwna Léta 1614... W Německé Ržečj neyprw w Kolíně nad Reynem potom y w Mnichowě Baworském wytisštěný nynj pak w Jazyk náss přeložený.	neuveden	14662
1616	anonym	Pohádky Důchownij nebo Ržečij w podobenstwij powěděné	Löbrýn Novoměstský, Daniel	14064
1618	HOFFMANN, Martin	[Troge Kázanj ku] weystraže wssem wěrným Krest'anům... Z Německého Gazyku do Česstiny přeložené	Flaxius z Čěnkova, Jan mladší	3103
1618	SCHWENDI, Lazarus Freiherr von	Discurs o Běhu Wálečném a Auřadech Wogenských ... z Německého Iazyka na Česko přeložený	Havlík z Varvažova, Bartoloměj	15404
1618	HOFFMANN, Martin	Patero Kázanj o Postu... Z Německého Gazyku do Česstiny přeložená	Flaxius z Čěnkova, Jan mladší	3101
1618	HOFFMANN, Martin	Kázanj Křest'anské o Neys'adssjm a Neypotěssitedlněgssjm Gménu Gežjss... Z Německého Gazyku do Česstiny přeložené	Flaxius z Čěnkova, Jan mladší	3102
1618	anonym	Kardinála Glezle Přechinění z Německé řeči do Česstiny přeložené	neuveden	14471
1618	anonym	Prawdiwá, hrozná a strassliwá Nowina o nenadálém pádu a skáže mnohým powědomého Města Plurs w Ssweycarské Zemi... nynj z Německého Jazyku w Český přeložená	neuveden	6312
1620	anonym	Vwáženj Kurffirsstských Saských Theologůw w Wittenberce... Z Německého Jazyku do Českého přeložené	neuveden	16402

Tabulka č. 2

rok vyd.	autor	název	překladatel	č. knihopisu	poznámka
1520	LUTHER, Martin	Kazanij welebnego a nabožneho otcze Martina Luthera Na desatero prikazani božij	Příbram, Pavel	5110	Přeloženo patrně z latiny: <i>Aby tomu czo gest od nieh^o niemeczkym yazykem kaazaano Potom latinsku rzeczij o Božských przykaazaniych sepsano Czeskú nassy rzeczi newyrozumieli</i>
1520	LUTHER, Martin	Owelebbe Swatosti Swateho praweho Tiela Krystowa	neuveden	5121	Nejsou uvedeny žádné údaje o překladu; nelze vyloučit překlad z latiny
1521	LUTHER, Martin	Kazanij onowem zakonie a neb o po sľednijm kssafftu Krysta pana na swe swate weczjerzi	neuveden	5112	Nejsou uvedeny žádné údaje o překladu; nelze vyloučit překlad z latiny
1521	LUTHER, Martin	Oswobodie Křesti [n]ske Martina Lutera Kniježka Welmi vtießena a Spasytedlna	neuveden	5113	Nejsou uvedeny žádné údaje o překladu; nelze vyloučit překlad z latiny
1523	LUTHER, Martin	Wo Vstanowenije Služebnijkuow Cyrkwe Slowuotne	neuveden	5125	Nejsou uvedeny žádné údaje o překladu; nelze vyloučit překlad z latiny
1528, také 1574, 1586	SAMUEL BEN MEIER	List Rabbi Samuele k Rabbi Izaakowi	Ondřeg Strogek	15206, 15207, 15208	<i>Tento list... od Rabbi Samuele niekdy před pieti sty lety psána. Z Arabske řeči... w latinský yazyk wyložena... Potom... Z latinské w niemekú (!) řeč Waclaw Lynk w Altenberce A poniem Ondřeg Strogek w Plzni z niemecke w českú řeč wylozili...</i>
1539	LUTHER, Martin	Martina Lutera o církvi svaté, a znamení její knížka	neuveden	5114	Nejsou uvedeny žádné údaje o překladu; nelze vyloučit překlad z latiny
1540	LUTHER, Martin	o Postu yak by Držán Býti Měl	neuveden	5118	Nejsou uvedeny žádné údaje o překladu; nelze vyloučit překlad z latiny
1541	LUTHER, Martin	o Wssy Oblasstnij neb Samotnij a o Pomazanij Kněžskem	neuveden	5115	<i>Knížka... z Němeczkého a Latinské Yazyku do Českého přeložená</i>
1542	LUTHER, Martin	Zrcadlo Kněžske	neuveden	5128	Nejsou uvedeny žádné údaje o překladu; nelze vyloučit překlad z latiny
1543	RHEGIUS, Urbanus	Lekarstwij Dusse a připrawenij mysli Człowěčij k smrti... Wyloženy sau knijžky tyto y řeči Německé na	neuveden	14821	Soudě podle údajů uvedených o tomto autorovi v Knihopisu šlo o text primárně latinský.

		Czesko;			
1545	LUTHER, Martin	Troje symbolum aneb vyznání víry Kristovy	neuveden	5123	Nejsou uvedeny žádné údaje o překladu; nelze vyloučit překlad z latiny
1546, také 1553, 1557, 1557- 1560?, 1566	SPANGENBERG, Johann	Postylla Česká	Straněnský, Jan	15575, 15576, 15577, 1557, 15578, 15579 8a, 15580	<i>Netoliko podlé Latinského ale take wedlé Německého Exemplář[e] na Česko wyložená</i> (autorem byl německý kazatel)
1547	LUTHER, Martin	Weystraha Doktora Martina Luthera k sweym mileym Niemcom	neuveden	5126	Nejsou uvedeny žádné údaje o překladu; nelze vyloučit překlad z latiny
1565	anonym	Historie o krásné kněžně Mageloně a udatném rytíři Petrovi. (knížka lidového čtení)	neuveden	3021	R. 1490 vyšel tiskem o Mageloně francouzský prosaický román, který r. 1527 do němčiny přeložil Veit Warbeck. Překlad vyšel v Augsburku r. 1535. České překlady jsou pracovány podle tohoto překladu (cit. Knihopis)
1565	anonym	Kroniky tři, první o Sstylfrydu, druhá o Bruncwikowi, třetí o Wlastě panně	neuveden	4498	Jde o knížku lidového čtení, látku z německého prostředí, předpokládáme, že se k nám dostala přes němčinu.
1575	FERUS, Johann	Postilla aneb Kázanij Ewangelitské Prawdy	neuveden	2450	Dílo má několik částí, některé jsou přeloženy z latiny a němčiny, některé jen z němčiny (viz Knihopis).
1581, také 1612	LUTHER, Martin	Katechysmus	neuveden	5061, 5064	Nejsou uvedeny žádné údaje o překladu; nelze vyloučit překlad z latiny.
1584, také 1602	CARION, Johann	Kronyka Swěta ... Od Jana Karyona krátce sebraná a neyprwé w Yazyku Latinském a Německém wydaná: potom w Yazyk Český ... přeložená	Sobek z Kornic, Jan Burján	1464, 1465	Původ latinský i německý, překlad z obou jazyků.
1584, také 1606	LAUTERBECK, Georg	Politia Historica. O Wrchnostech a Sprawcých Swětských ... Sebraná z mnohých Starých y nowých Ržeckých Latinských Českých yNěmeckých Historij a Spisuow ... z Yazyka Latinského a	Kocýn z Kocynéthu, Jan; Adam z Veleslavína,	4735, 4736	Kniha obsahuje více částí různého původu; jen některé části byly přeloženy primárně z němčiny.

		Německého w Český ... přeložená	Daniel		
1585	anonym	Poklad Dusse... Z Německé Ržeči w Českau přeložený	Tomáš, farář v Blanském	14106	<i>nayprwé w Kastylianské řeči složena</i>
1586	anonym	Úkazové zlých duchů (Pozn.: <i>Knihopis uvádí název německého vydání: Ein sehr grausames erschrockliches Wunderzeichen von Gott...</i>)	neuveden	16368	Z existence něm. vydání lze usuzovat, že šlo o překlad z němčiny; údaj o překladu však chybí, nelze jej doložit.
1586	anonym	Wýstraha aneb Praktyka ze Wlach z tak řečené Kraginy Calabria Letha minulého [=1585]. Od Wysoce Včených Lidij vydána a včiněna: A nynij z Německého wytisknutj do České řeči přeložena	neuveden	16804	Překlad pořízen z německého vydání, ale původní text je z Itálie, jde tedy jistě o překlad z druhé ruky.
1592	FLAVIUS, Josephus	Hystoria Židovská... Kterážto nikdy prwé w žádném gazyku vydána nebyla: nynj pak wnowě z Německého Exempláře psaného do Česstiny s pilnostj přeložena	Plácel z Elbinku, Václav	3628	Autor psal řecky, jeho díla se přes latinu a němčinu dostala k nám (srov. Knihopis).
1593	MOLLER, Martin	Prwnij Dijl. MEDITATIONES SANctorum Patrum (Pozn.: <i>překladatel píše: Martinus Mollerus,... tuto Knijžku Meditationes Sanctorum Patrum, w Německém Jazyku... vydal ... gi gsem se vgal a... w náss Český Jazyk gsem vwedl a přeložil</i>)	Mauřenín, Tobiaš	5929	Originál byl pravděpodobně latinský (viz název díla).
1593	MOLLER, Martin	Soliloqvia de Passione D. N. Iesu Christi. Kterak gedenkaždý Křestian Vmučenj a Smrt Pána nasseho Gezukurysta w srdcy swém... rozgjmati... vžjwati má	neuveden, pravděpodobně Veleslavín	5931	<i>z Německého a Latinského Yazyka přeloženo a vydáno Od M. Danyele Adama z Weleslawjna</i> Vzhledem k latinskému názvu předpokládámě překlad z druhé ruky (latina původní, přes němčinu do češtiny).
1595?	anonym	Prawdīwá gruntownj Spráwa a wypsánj z yaké Příjčiny Jan Ssatele Městský Syn w Paříjži Krále z Nawarrye probodnauti a zamordowati vmijnil	neuveden	17415	Vzhledem k původu látky jde velmi pravděpodobně o překlad z druhé ruky.
1598	SUEVUS, Sigismund	SPECVLVM MVNDI INDVRATI, Zrcadlo zatwrzeného Swěta... nowě wunessená a wyswětlená neyprwé e Jazyk Německý a giž w Jazyk náss Český	Mollerus Zolynsky a Zolyno, Iacobus iunior	1598	Vzhledem k latinskému názvu předpokládámě překlad z druhé ruky (latina původní, přes němčinu do češtiny).
1619	anonym	Teyné Wyznánj nedáwno na gewo wysslé, Ženy	neuveden	16874	<i>Z Francauské Ržeči na Německo, z Německé na Česko,</i>

		Marssálka a Margkraběte z Ancre kdež se vkazuge; gakým způsobem ona spolu s mužem svým a to s vědomím a schválením Jezuitůw, Hendrycha Welikého přigmim, Krále Franckého Léta 1610. Nožem, gedem napusstěným, aukl'adně zamordowati gsau dali.			<i>přeložené...</i>
1620	anonym	Sedmdesáte důležitých příčin...Pročby se Geho Milost Král Polský Zikmund III. ... proti Vhrům, Čechům, a giným... postawowati a těchto věcy se vgjmati neměli	neuveden	15274	<i>w Latinském a Německém Jazyku na swětlo wydane nynj pak na Česko přeložené</i>

Z výše uvedených rešerší vyplývá, že mezi lety 1501 a 1621 na našem území vyšlo celkem 74 děl přeložených z primárně německého originálu a 30 přeložených s největší pravděpodobností zprostředkovaně přes německý jazyk. Dohromady jde o 104 různých titulů, počítáme-li i reedice, jedná se o 129 tisků. Naše zjištění se podstatně liší od konstatování M. Bohatcové, že u nás v daném období vzniklo celkem 260 překladů z němčiny. Naše údaje se liší pravděpodobně ze dvou důvodů:

- 1) Bohatcová se zabývá širším obdobím, zahrnuje do své studie i překlady z 15. století (těch však nebylo mnoho, srov. Bohatcová 1988:113n).
- 2) Naše rešerše vychází pouze z údajů v Knihopisu, který u řady překladových textů neuvádí zdrojový jazyk. Neměli jsme zatím dostatek prostoru přezkoumat původ těchto překladů. Předpokládáme, že jejich další výzkum (práce se samotnými tisky, překladatelovou předmluvou, zjištění údajů o překladateli apod.) by pomohl ověřit jazyk výchozího textu a potvrdil jejich vyšší výsledný počet.

PŘÍLOHA B

Informace o překladatelích

Informace o překladateli knížky lidového čtení o Faustovi, Martinu Krausovi z Krausenthalu neboli Carchesiovi, a o překladateli Lutherova Kázání vojenského, Zikmundu Vaníčku Zigovi, jsme převzali z *Ottova slovníku naučného* (1888–1909), Jirečkovy *Rukověti k dějinám české literatury do konce XVIII. věku* (1875), Říčanova článku „Tschechische Übersetzungen von Luthers Schriften bis zum Schmalkaldischen Krieg“ (1998) a Voitovy *Encyklopedie knihy* (2006), částečně jsme je rovněž odvodili z údajů v Knihopisu. Identita překladatele knížky lidového čtení o Enšpíglovi dosud nebyla zjištěna.

Martin Kraus z Krausenthalu

Tento překladatel přeložil následující díla:

- Knížka obsahující stav městský. Praha 1602.
- Arnošt Ferdinand Hess. Flagellum Judaeorum, Bič Židovský, to je nové dokázání, že Ježíš Kristus jest boží a blahoslavené Panny Marie syn. Praha 1604. (Patrně jde o překlad z latiny. Knihopis jazyk originálu neuvádí.)
- Historia o Doktoru Janu Faustovi, znamenitém čarodějníku. Praha 1611.

Ve výše citovaných pramenech není uvedeno, z kterých jazyků Karchesius překládal. Předpokládáme, že z latinského a německého – v případě prvního a třetího titulu potvrzují tento náš předpoklad údaje v Knihopisu, v případě druhého textu Knihopis žádné informace o jazyku originálu neuvádí, vzhledem k nadpisu však usuzujeme na latinu.

O jeho životě se v sekundární literatuře dočteme jen základní informace:

„Kraus z Krausenthalu Martin, též Karchesius řečený, již 1564 do veřejných úřadů vstoupil. Léta 1602 byl radním písařem Starého Města Pražského. Spisováním zanášeti se počal v podešlém věku. Zemřel po roku 1612.“ (Jireček 1875:415)

„Carchesius Martin, jinak Kraus z Krausenthalu, spisovatel český (nar. před 1550, zemř. po 1612). V letech 1564–1602 zastával rozličné menší úřady, až roku 1602 stal se v sešlém již věku radním písařem Starého Města Pražského.“ (Ottův slovník naučný)

Zikmund Vaníček Ziga

Zikmund Vaníček Ziga pocházel z bohaté pražské rodiny. Během studia ve Wittenbergu se stal stoupencem Luthera a Melanchtona. Později působil jako bakalář na pražské univerzitě. Své znalosti němčiny využíval pro překladatelskou činnost a šíření myšlenek německé reformace v Čechách (srov. Říčan 1998:294–295). Přeložil (pokud je nám známo) následující díla:

- Luther, Martin. Kázání vojenské z řeči německé do české přeloženo od Zikmunda Zigy. Morava 1544.
- Pokorné a ponížené napomínání k císaři Karlovi V., kniežatuom i jiným stavům, nyní v Špeyru sněm říšský držícím, aby se o napravení církve starali. Vyd. Křištof Gutknecht 1546.
- Melancthon, Philipp. Corpus Doctrinae Christianae (německy v Lipsku 1560, českou verzi Knihopis neuvádí)

Podobně jako u Karchesia (potažmo u většiny překladatelů v daném období) předpokládáme také u Zigy překladatelskou činnost nejen z němčiny, ale také z latiny. Podrobnější informace o jeho biografii nejsou k dispozici.

„Syn známého z bojův mezi Paškovci a Hlavsovcí Zigy Vaníčkovíc, stal se 1543 bakalářem (...). Po otci svém zdědil značný majetek na Starém Městě Pražském, jež cestami po cizině pohenáhl vyčerpal. Léta 1546 přeložil a nákladem svým v Normberce vytisknouti dal Napomenutí císaři Karlovi V. a k sněmu špeyrskému. 1577 zčeštil Melancthonův Corpus Doctrinae. Při druhém tomto spise nedostalo se mu však patrona, kterýž by chtěl jej dáti k tištění a jemu práci také ničím nahraditi.“ (Jireček 1875:357)

PŘÍLOHA C

Ukázky z Historie o Enšpíglovi

Die 10. Historie

sagt, wie Ulenspiegel ein Hoffjunger ward und ihn sein Juncker leerte, wa er fund das Krut Henep, so solt er darein scheissen. Da scheiß er in Senep und meint, Henep und Senep wär ein Ding.

Bald darnach kam Ulenspiegel uff ein Burg zu einem Juncker und gab sich uß für ein Hoffjungen. Also müsst er gleich mit seinem Junckern reiten uber Feld. Und bei dem Weg stund Hanff, daz heißt man im Land zu Sachsen, da Ulenspiegel her ist, Henep. Und da sprach sein Juncker, als ihm Ulenspiegel die Glen nachführt: „Siest du daz Krut, daz da stot, daz heißt Henep.“ Ulenspiegel sprach: „Ja, daz siehe ich wol.“ Da sprach sein Juncker: „Wa du darzu kumpst, so scheiß darin, wan mit dem Krut bint und henckt man an die Räuber und die sich on Herrendienst uß dem Sattel ernären, von dem Bast, daz von dem Krut würt gespunnen.“ Ulenspiegel sagt: „Ja, daz ist wol ze thun.“ Der Hoffmann oder Juncker reit mit Ulenspiegel hin und har in vil Stät und half rouben, stelen und nemen, als sein Gewonheit waz. Und begab sich eins Tags, daz sie zu Huß waren und lagen stil. Und als es Imbiß wolt werden, so gat Ulenspiegel in die Küchen. Da sprach der Koch zu ihm: „Junger, gang hin in den Keller, da steet ein irden Haffen oder Düppen, da ist Senep (als uff die sächsische Sprach), den bring mir her. Ulenspiegel sprach ja und het doch sein Lebtag noch nirgen kein Senep oder Senff gesehen. Und da er in dem Keller den Haffen mit dem Senff fand, da gedacht er in sich selber: „Waz mag der Koch damit thun wollen? Ich mein, er woll mich damit binden.“ Er gedacht auch weiter: „Mein Juncker het mich jo gheissen, wa ich solich Krut find, so sol ich darein scheißen.“ Und

Historie 10. (muzejní zlomek)

Kterak Eylenšpígl za dvorského služebníka se zjednal, a od pána svého naučen byl, na konopě kdežby koli bylť sráti, i nasral do hořčice, neb za to měl, žeby konopě a hořčice jedna věc byla.

Brzo potom přišel Eylenšpígl na jednu tvrz, k nějakému zemanu, a učinil se dvorským služebníkem, i hned s pánem svým přes pole jíti musil, a při té cestě stáli konopě. Tehdy pán jeho řekl mu pacholče, vidíšli že zde konopě stojí? Odpověděl Eylenšpígl: Vidím pane. Řekl mu pán: Kdežkoli k nim přijdeš, naser do nich nebo tou bylinou zloděje a lotry váží a věší, i ty, kteříž bez služby pánův svých sedlem se živí. Odpověděl Eylenšpígl: Učiním to tak dobře. I stalo se že ten zeman neb pán s Eylenšpiglem sem i tam po mnohých městech jezdil, kterýž krádsti, loupiti a bráti mu pomáhal. Trefilo se pak jednoho dne, když na hospodě byli, a obědvati měli, šel Eylenšpígl do kuchyně. I řekl mu kuchař: Pachole, jdi do sklepu, tam hliněný hrnec stojí, v němžto jest hořčice, přines mi jej sem. Řekl mu Eylenšpígl: hned půjdu, a jak živ žádné hořčice prve byl neviděl. I šel do sklepu, hrnec s hořčicí nalezl, a myslil sobě takto: Co kuchař s hořčicí touto chce dělati, tuším že mně ji chce uvázati. I myslil dále, pán můj rozkázal mi, kdebych takovou bylinu nalezl, abych do ní nasral.

huket uber den Hoffen und schmeiß ihn vol und rüret daz umb und bracht ihn dem Koch also. Waz gescha? Der Koch gedacht nirgens an und eilens richt in daß Schüsselin den Senff an und schickt zu Tisch. Der Juncker und sein Gäst dunckt in den Senff, da schmeckt er gantz ubel. Der Koch ward beschickt und angesprochen, was er für Senff gemacht hätt. Der Koch schmeckt auch an den Senff und spüw uß unnd sprach: „Der Senf schmeckt gleich als wär darin geschissen.“ Da ward Ulenspiegel lachen. Da sprach sein Juncker: „Was lachst du so schamperlich. Meinst du, das wir nitt künden schmacken, was das sei? Wilst du es nit glauben, so kum und schmeck hie den Senff auch.“ Ulenspiegel sprach: „Ich eniß sein nit.“ Wissent Ihr nitt, waß Ihr mich geheissen hond in dem Feld uff der Strassen? Wa ich des Gekrütz sähe, so solt ich daruff scheissen, man pflüge die Räuber damit zu hencken unnd zu erwürgen. Also da mich der Koch in den Keller nach dem Senep schickte, so hab ich darein gethon nach Euwerem Heissen.“ Da sprach der Juncker: „Du feiger Schalk, das sol dein Unglück sein, das Krut, das ich dir zeugt, das heißt Senep oder Senff. Du hast das gethon von grosser Schalkheit!“ Und nam ein Knittel und wolt ihn schlagen. Da was Ulenspiegel behend und entlieff ihm von der Burg und kam nit wider.

A posadiv se nad hrnec, nasral do něho, a kuchařovi jej přinesl. Co pak se dále stalo: Kuchař na nic zlého nepomyslí, ale rychle té hořčice na misku vlil, a k stolu postavil, páni i hosti jeho v hořčici vomáčeli, kteráž velmi nechutná byla, poslali pro kuchaře, ptajíce se jaké to hořčice nadělal? Tehdy on také hořčice koštovav, zase ji vyplil, a řekl: Ta hořčice rovně takovou chuť má, jakoby do ní nasráno bylo. A když Eylenšpigl tomu se smál, řekl mu pán jeho: Co ty se směješ? Zdaliž mníš že my necítíme co jest, nechcešli věřiti, pod' a koštuj také. Řekl mu Eylenšpigl: Já ji nejídám, zdaliž nevíte, co jste mi na cestě rozkázali: Kdežkoli tu bylinu spatřím, abych se do ní usral, protože zloděje a loupežníky na ni věší. Protož když mne kuchař do sklepu pro hořčici poslal, podle rozkazu (...)

(závěr české historie chybí)

Die 18. Histori

sagt, wie Ulenspiegel Brot kouff nach dem Sprichwort. als man sagt: „Wer Brot hat, dem gibt man Brot“.

Trüw gibt Brot. Da nun Ulenspiegel den Doctor also bedort het, kam er darnach gen Halberstat und gieng uff dem Marck umb und sahe da, daz es hart und kalt Winter waz. Da gedacht er: „Der Winter ist hart und wegt der Windt darzu saur. Du hast oft gehört, wer Brot hat dem gibt man Brot!“ Und koufft für zwen Schilling Brot und nam ein Disch unnd gienge für den Thum zu Sant Steffan zu ston und het feil. Und hielt sein Gaucklerei so lang, daz ein Hundt kam und nam ein Brot von dem Tisch und lieff damit den Thumhoff hinuff. Ulenspiegel lieff dem Hund nach. Dieweil kam ein Suw mit 10 junger Ferlin und stieß den Tisch umb. Und nam ein jetlich ein Brot in das Maul und lieff damit hinweg. Da ward Ulenspiegel lachen und sprach: „Nun sihe ich offenbar, das die Wort falsch seind, als man spricht: Wer Brot hab dem gibt man Brot. Und das ward mir genommen.“ Und sprach mer: „O Halberstat, Halberstat, der Nam von der dan. Dein Bier und Kost schmeckt wol, aber dein Pfeningseckel seind von Sűwleder gemacht.“ Unnd zoch da wider geen Brunßwick zu.

Historie 18. (strahovský zlomek)

Kterak Eylenšpigl chléb kupoval podle přísloví, kdež lidé říkají: Kdo má chléb, tomu ho více dávají.

Věrnost chléb dává. Když Eylenšpigl ouředníka tak byl podvedl, přišel potom do města Tannen, procházej se po rynku, a vida že studeno a zima byla, myslil sobě takto: Zima jest studená a tvrdá, vítr také silný věje, slýchávals častokrát, kdož chléb má že tomu chléb dávají. I koupil za dva šilinky chleba, a vypůjčiv sobě stolu, i postavil jej před thumbem u svatého Štěpána, tak dlouho kejklířství své provodil, až přišel pes a vzal mu z toho stolu chléb, a běžel s ním na thumb, když pak Eylenšpigl za psem běžel, přišla svině s desíti mladými prasátky, převrhla stůl, a pochytivše jedno každé prasátko chléb, utekli pryč. Eylenšpigl pak smál se tomu řka: Nu již zjevně to vidím, že ta slova falešná jsou, kdež v přísloví lidé říkají: Kdož chléb má, tomu chléb dávají, a mně chléb byl vzat. I řekl dále: Ó město Tannen, jméno máš od jedle, tvé pivo i potrava jest chutná, ale tvoji peněžní měšcové z svinské kůže jsou uděláni, a tak zase do Brunšvayku šel.

Die 20. Historie

sagt, wie Ulenspiegel in dem Monschein das
Mel in den Hoff bütelt.

Ulenspiegel wandert in dem Land umb und kam geen Ulsen in daz Dorff. Da waz er aber ein Bäckerknecht. Als er nun bei einem Meister waz, da richt der Meister zu, daz er wolt bachen. Und solt Ulenspiegel büteln in der Nacht, daz es uff den Morgen frü fertig wär. Ulenspiegel sprach: „Meister, Ihr sollen mir ein Liecht geben, daz ich gesehe zu büteln.“ Der Bäcker sprach zu ihm: „Ich gib dir kein Liecht. Ich hab meinen Knechten zu dieser Zeit nie kein Liecht geben. Sie müsen in dem Monschein büteln. Also muß du auch tun.“ Ulenspiegel sprach: „Hon sie dann also hingebütlet, so wil ich es auch tun.“ Der Meister gieng schlaffen und wolt ein par Stunden schlaffen. Dieweil nimpt Ulenspiegel den Bütel und rekt ihn zum Fenster uß und bütelt daz Mel in Hoff, da der Mon her schin, als dem Schein nach. Als nun der Bäcker uffstund und wolt bachen, da stund Ulenspiegel und bütlet noch. Da sahe der Bäcker, daz Ulenspiegel bütlet daz Mel in den Hoff, der waz gantz weiß von Mel. Da sprach der Meister: „Waz der Tüffel! Waz machst du hie? Hat daz Mel nit mer kostet, wann daz du dez in den Treck bütelest?“ Ulenspiegel sprach: „Hon Ihr mich es nit geheissen in dem Mon büteln sunder Liecht? Also hab ich gethon.“ Der Brotbäcker sprach: „Ich hieß dich, du soltest bei dem Monschein.“ Ulenspiegel sprach: „Wolan, Mester, seint nur zufrieden, es ist geschehen beid, in und bei dem Monschein und da ist nit vil verloren, dan ein Handvol. Ich wil das bald wider uffrappen, das schadet dem Mel nitt ein Mite.“ Der Brotbäcker sprach: „Dieweil daz du nun daz Mel uffrappest, dieweil macht man den Deick nit, so würt es den zu lang zu bachen.“ Ulenspiegel sprach: „Mein Meister, ich weiß guten Rat. Wir wollen wol so bald bachen als unser Nachbuer. Sein Deick ligt in der Mülten. Wollen Ihr daz hon, so wil ich ihn bald holen

Historia 20. (strahovský zlomek)

Kterak Eylenspigl při světle měsíce mouku na
dvůr pytloval.

Procházaje se Eylenspigl po kraji, přišel do Ulsen, kdežto byl opět pekařským pacholkem, a když k mistru pekařskému přišel, ten mistr strojil se péci, a Eylenspigl měl pytlovati moukuv noci, aby na zejtrí pohotové bylo. Řekl mu Eylenspigl: Mistře, dejte mi světlo, ať vidím, jak pytlovati. Odpověděl mu mistr: Jáť tobě žádného světla nedám, neb jsem jiným pacholkům svým tohoto času žádného světla nedával, ale musili při měsíčním světle mouku pytlovati, tak ty činiti musíš. Dí jemu Eylenspigl: Poněvadž jsou oni tak pytlovali, tedyť i já tak učiním. Mistr pak šel spat, chtěje toliko hodinku nebo dvě pospat, zatím Eylenspigl pytel vzav, ven z okna jej vystrčil a na dvůr mouku pytloval, kdežto měsíc svítil ablesk jeho se spatřoval. Když pak pekař vstal a chléb péci chtěl, Eylenspigl stál i pytloval předce. To vida pekař, že Eylenspigl pytluje mouku na dvůr, kdežto od mouky bylo až všecko bílo. Řekl mistr: Kýho čerta děláš? Zdaliž mouka dražší není, než aby ji do bláta pytloval? Odpověděl Eylenspigl: Však jste mi rozkázali při blesku měsíce bez světla pytlovati a já jsem tak učinil. Řekl mu pekař: Jáť jsem rozkázal při světle měsíčním pytlovati. Dí k němu Eylenspigl: Nu pane mistře, mějte jen pokoj, již se stalo, a není mnoho ztraceno, jediná hrst mouky, tu já hned zase sberu a mouce té nic neškodí. Řekl mu pekař: Prvé nežli ty múky sbereš a než se zadělá těsto, již bude pozdě péci. Odpověděl Eylenspigl: Můj milý mistře, já vímť tomu dobrou radu, že tak brzy napečeme, jako soused náš. Těsto jeho v díži leží, chceteli to míti, já hned je sem přinesu a naši mouku na to místo postavím.

und wil unser Mel an dieselben Stat tragen.“ Der Meister ward zornig und sprach: „Du wilt den Tüffel holen! Gang an Galgen und hol Dieb harein.“ Ja, sprach er und gieng an Galgen. Da lag ein Reff von einem Dieb, der waz herabgefallen. Den nam er uff den Halß und trug ihn heim und sprach. „Warzu wöllen Ihr das hon? Ich wißt nit, wazu es allerbest wär.“ Der Bäcker sprach: „Bringst du sunst nüt meer?“ Ulenspiegel sprach: „Es was nüt mer da.“ Der Bäcker ward zornig und sprach von Zorn: „Du hast meiner Herren Gericht gestolen und ihn ihren Galgen beraubt. Daz wil ich dem Burgermeister clagen, das sollest du sehen.“ Unnd der Bäcke gieng uß dem Hauß uff den Mackt und Ulenspiegel gieng ihm nach. Und es was dem Bäcker so not, das er sich nit umbsah und wißt auch nit, das ihm Ulenspiegel nachgieng. Also da stund der Ammeister oder Burgermeister an dem Marckt. Da gieng der Bäcker zu ihm unnd fieng ihm also da an zu clagen. Unnd Ulenspiegel was behend, sobalde sein Meister, der Bäck, fieng an zu klagen, da stund Ulenspiegel hart neben ihn und spert seine beiden Augen weit uff. Da der Bäcker Ulenspiegel ersach, da ward er so töbig, das er vergaß, was er klagen wolt, und sprach zu Ulenspiegel bößlichen: „Was wilt du?“ Ulenspiegel sprach: „Ich wil anders nicht haben, dan Ihr sprachen, ich solt sehen, das ihr mich wolten verklagen vor dem Burgermeister. Sol ich nun das sehen, so mus ich die Ougen hart darzu thun, das ich das sehen kund.“ Der Brotbäcker sprach zu ihm: „Gang mir nur uß den Ougen, du bict ein Schalk.“ Ulenspiegel sprach: „So würd ich wacklenge heissen, unnd säß ich Euch in den Ougen, so müst ich Euch uß den Naslöchern kriechen, wan Ihr die Ougen zuthäten.“ Da gieng der Burgermeister von ihm unnd hort wol, das es Torheit was, und ließ sie beid also ston. Da Ulenspiegel das sahe, da lief er hinder sich und sprach: „Meister, wann wöllen wir bachen, die Son scheint nim“, und lieff hinweg und ließ den Bäcker ston.

Rozhněval se mistr a řekl: Přineseš čerta, půjdeš na šibenici, a přineseš zloděje sem. Eylenšpigl řekl: A já půjdu, šel k šibenici, kdežto ležela žebra zlodějova, kteráž byla dolů spadla, i vzav ji na ramena, nesl domů a řekl: K čemu ji chcete míti, jáť bych nevěděl, čemuby se nejlépe hodila. Dí jemu pekař: Což nic více neneseš? Odpověděl Eylenšpigl: Nic víc tam nebylo. Tehdy mistr rozhněval se a řekl: Tys na popravě pánů mých kradl a šibenici jejich loupil, to já na tě purgmistru chci žalovati, což ty brzo uhlédati máš. S tím pekař ven z domu šel na rynek, Eylenšpigl bral se za ním a pekař tak velmi pospíchal, že se ani neohlédl, o tom také nevěděl, by Eylenšpigl za ním šel. Purgmistr pak na rynku stál, tehdy pekař k němu šel a žalovati počal: Eylenšpigl také podle něho tuze stál a obě své oči daleko otevřel. Pekař Eylenšpigle uzřev, tak byl horliv, že zapomněl na to, co žalovati chtěl. I řekl k Eylenšpiglovi: Co ty chceš zde. Dí jemu Eylenšpigl: Já nic jiného nechci, než což jste pověděli, že mám to viděti, když před purgmistrem na mne budete žalovati. Mámlit' pak to viděti, musím tedy oči tuze otevřiti, aby viděti mohl. I řekl mu pekař: Jdi mi z očí, však jsi lotr. Odpověděl mu Eylenšpigl: Kdybych vám v očích seděl, tedy bych vám skrze nos vyléztí musil, kdybyste oči zavřeli. I šel purgmistr od nich pryč, nebo dobře slyšel, že pouhé bláznovství bylo, a nechal jich tu státi. Vida to Eylenšpigl, běžel také přeč a pekaře tu nechal.

Die 26. Historie

sagt, wie Ulenspiegel einem Bauren seins Landes ein Teil abkauffet im Lünenburger Land und saß darin in einem Stürtzkarch.

Darnach kam Ulenspiegel wider und gieng bei Zel in ein Dorff und wartet daruff, wann der Hertzog wider geen Zell wolt reiten. Da gieng ein Buer zu Acker, und Ulenspiegel het ein ander Pferd uberkommen und ein Sturtzkarch und fur zu dem Buren und fragt ihn, wes der Acker wär, den er zu Acker fur. Der Buer sprach: „Er ist mein und ich hab ihn ererbet.“ Da sprach Ulenspiegel, waz er ihm geben solt für den Schüt karen vol Erden von dem Acker. Der Buer sprach: „Ein Schilling nem ich dafür.“ Ulenspiegel gab ihm ein Schilling Pfenning und warff den Karren vol Erden von dem Acker und kroch darein und fur für die Burg zu Zel für die Eller. Als nun der Hertzog kam reiten, da ward er Ulenspiegels gowar, das er uff dem Karn saß und saß in der Erden bis an die Schultern. Da sprach der Hertzog: „Ulenspiegel, ich het dir mein Land verboten, wan ich dich darin fünd, so wolt ich dich hencken lan.“ Ulenspiegel sprach: „Gnädiger Herr, ich bin nit in Euwrem Land, ich setz in meinem Land, das ich gekoufft hab für einen Schilling Pfenning, Unnd koufft das umb einen Buren, der sagt mir, es wär sein Erbteil.“ Der Hertzog sprach: „Far hin mit deinem Erdreich uß meinem Erdreich und kum nit wider, ich wil dich anders mit Pferd und mit Karn erhencken lassen!“ Also kam Ulenspiegel entlich uß dem Karch unnd sprang uff das Pferd und reit uß dem Land und ließ den Karch vor der Burg ston. Also liegt noch Ulenspiegelns Ertrich vor der Brucken.

Historie 24. (muzejní zlomek)

Kterak Eylenšpigl od jednoho sedláka díl země koupil.

Potom přišel Eylenšpigl zase do té země, i šel do jedné vsi u Celly, a čekal kdyžby kníže zase do Celly jeti chtělo. Tehdy šel sedlák na pole, a Eylenšpigl koně jiného s károu dostav, jel k tomu sedláku, a optal se, či by to pole bylo? Řekl mu sedlák: Jest mé dědičné. Dí jemu Eylenšpigl: Což mám dáti za plnou káru země z toho pole? Odpověděl sedlák: Jeden šilink za to vezmu. I dal mu Eylenšpigl šilink, to jest dvanáct peněz, a nakladl plnou káru té země, a vlezl do ní i jel tak před tvrz u Celly před Eller. Když pak kníže přijel, hned o Eylenšpiglovi zvěděl, že by na káře v zemi až pod ramena seděl. I řekl kníže: Eylenšpigle, jáť jsem tobě zemi svou zapověděl, když tě v ní najdu, že tě dám voběsiti. Odpověděl Eylenšpigl: Milostivé kníže, já nejsem v zemi vaší, ale sedím v zemi své vlastní, kterouž jsem od sedláka koupil, a ten mi pravil, že by ta byla dědičná jeho. Dí jemu kníže: Jeď předce s svou zemí z mé země, a nenavracej se sem, jinak dám tě s koněm i s károu voběsiti. I vskočiv rychle Eylenšpigl na koně, z země ven jel, káry pak té před tvrzí státi nechal. A tak Eylenšpiglova země před mostem leží.

Srovnání muzejního a strahovského zlomku na důkaz textové podobnosti přetisků:

Historie 24. (muzejní zlomek)

Kterak Eylenšpigl od jednoho sedláka díl země koupil.

Potom přišel Eylenšpigl zase do té země, i šel do jedné vsi u Celly, a čekal kdyžby kníže zase do Celly jeti chtělo. Tehdy šel sedlák na pole, a Eylenšpigl koně jiného s károu dostav, jel k tomu sedláku, a optal se, číby to pole bylo? Řekl mu sedlák: Jest mé dědičné. Dí jemu Eylenšpigl: Což mám dáti za plnou káru země z toho pole? Odpověděl sedlák: Jeden šilink za to vezmu. I dal mu Eylenšpigl šilink, to jest dvanáct peněz, a nakladl plnou káru té země, a vlezl do ní i jel tak před tvrz u Celly před Eller. Když pak kníže přijel, hned o Eylenšpiglovi zvěděl, žeby na káře v zemi až pod ramena seděl. I řekl kníže: Eylenšpigle, jáť jsem tobě zemi svou zapověděl, když tě v ní najdu, že tě dám voběsiti. Odpověděl Eylenšpigl: Milostivé kníže, já nejsem v zemi vaší, ale sedím v zemi své vlastní, kterouž jsem od sedláka koupil, a ten mi pravil, žeby ta byla dědičná jeho. Dí jemu kníže: Jeď předce s svou zemí z mé země, a nenavracej se sem, jinakč dám tě s koněm i s károu voběsiti. I vskočiv rychle Eylenšpigl na koně, z země ven jel, káry pak té před tvrzí státi nechal. A tak Eylenšpiglova země před mostem leží.

Historie 26. (strahovský zlomek)

Kterak Eylenšpigl od jednoho sedláka díl země koupil.

Potom přišel Eylenšpigl zase do té země, i šel do jedné vsi u Celly, a čekal kdyžby kníže zase do Celly jeti chtělo. Tehdy šel sedlák na pole, a Eylenšpigl koně jiného s károu dostav, jel k tomu sedláku, a ptal se ho, číby to pole bylo? Řekl mu sedlák: Jest mé dědičné. Dí jemu Eylenšpigl: Což mám dáti za plnou káru země z toho pole? Odpověděl sedlák: Jeden šilink za to vezmu. I dal mu Eylenšpigl šilink, to jest dvanáct peněz, a nakladl plnou káru té země, a vlezl do ní i jel tak před tvrz u Celly před Eller. Když pak kníže přijel, hned o Eylenšpiglovi zvěděl, žeby na káře v zemi až pod ramena seděl. I řeklo kníže: Eylenšpigle, jáť jsem tobě zemi svou zapověděl, když tě v ní najdu, že tě dám voběsiti. Odpověděl Eylenšpigl: Milostivé kníže, já nejsem v zemi vaší, ale sedím v zemi své vlastní, kterouž jsem od sedláka koupil, a ten mi pravil, žeby ta byla dědičná jeho. Dí jemu kníže: Jeď předce s svou zemí z mé země, a nenavracej se sem, jinakč dám tě s koněm i s károu voběsiti. I vskočiv rychle Eylenšpigl na kůň, z země ven jel, káry pak té před tvrzí státi nechal. A tak Eylenšpiglova země před mostem leží.

Die 55. Histori

sagt, wie Ulenspiegel zu Leipzig den
Kürßneren ein lebendige Katz nägt in ein
Hassenfel in einem Sack für einen lebendigen
Hassen verkoufft.

Schnel kun Ulenspiegel einer guten Schalkheit geraten, als er wol bewaise zu Leipsig den Kürßnern an der Fastnacht Abent, als sie ihr Gelag oder Ürtin zusammen hielten. Da begab sich, das sie gern Wiltpret hätten gehabt. Das vernam Ulenspiegel und gedacht in seinem Mut: „Der Kürßner zu Berlin hat dir nüt für dein Arbeit geben, das sollen dir dise Kürßner bezalen.“ Also gieng er in sein Herberg, da hette sein Wirt ein schone feißte Katz. Unnd dieselb nam Ulenspiegel under seinen Rock und bat den Koch umb ein Hassenfel, er wolt damit ein hübsche Büberei uffrichten. Der Koch gab ihm ein Fel. Darin nägt er die Katz und thet Burencleider an und stund für daz Rothuß und hielt sein Wiltpret under derr Juppen verborgen so lang, das der Kürßner einer daher kumt louffen. Den fragt Ulenspiegel, ob er nit ein guten Hassen kouffen wolt, und ließ ihn den under der Juppen sehen. Da kamen sie zusammen, daz er ihm 4 Silbergrossen für den Hassen gab und 6 Pfening für den alten Sack, da der Haß instack. en trug der Kürßner in ihres Zunfftmeisters Huß, da sie all beieinander waren mit grossem Geschrei und Fröhlichkeit, und sagt, wie er den schönsten lebendigen Hassen koufft heb.

(...)

Historie 48. (muzejní zlomek)

Kterak Eylenšpigl v Lipsku živou kočku do
zaječí kůže zašil, a do pytle vsadiv,
kožešníkům ji prodal.

Eylenšpigl rychle lotrovství své vymýšleti uměl. Když jsou v Lipsku o masopustě kožešníci svůj pořádek měli, přihodilo se, že by byli rád zvěřinu jedli. Srozuměv tomu Eylenšpigl, pomyslně řka: ožešník v Berlíně za mou práci mi nic nedal, tito kožešníci mně to zaplatiti mají. S tím do hospody své šel, i měl ten hospodář pěknou kočku, tu Eylenšpigl pod svůj kabát vzav, a kuchaře za kůži zaječí prosil, právě mu, že tím čisté bláznovství chce provést. Kuchař mu tu dal kůži, do níž on tu kočku zašil. A oblekše se v sedlské šaty, stál před rathauzem, zvěřinu svou pod kabát vskrytě držel tak dlouho, až kožešník jeden k němu přišel. I optal se ho Eylenšpigl, chtěli by dobrého zajíce koupiti, a ukázal mu ho. Tehdy smluvili se spolu, že mu čtyry stříbrné groše za jeho zajíce dal, a šest peněz za starý pytel, v němž zajíc ležel. I nesl ho kožešník do domu cechmistra jejich, kdežto všichni pospolu byli, veselí jsouce, tehdy kožešník ten pověděl jim, že čistého zajíce koupil.

(...)

Die 85. Histori

sagt, wie Ulenspiegel einer Wirtin in das Bett scheid und die Wirtin uberredt, das es ein Pfaff gethon hat.

Bese Schalckheit richt Ulenspiegel zu zu Franckfurd an der Adern. Da kam er hin wandern mit einem Pfaffen und zochen beid in die Herberg. Uff den Abent so thet ihn der Wirt gantz gutlich und gab ihn Fisch und Wildbrecht. Als sie nun zu Disch sitzen wolten, setzs die Wirtin den Pfaffen oben an, und waz Guts in den Schüsseln waz, legt die Wirtin dem Pfaffen für und sagt: „Her, daz essen Ihr von meinentwegen.“ Ulenspiegel saß unden an den Tisch und sahe den Wirt und Wirtin fast an, aber niemans legt ihm etwaz für oder hieß ihn essen und müst doch gleich viel gelten. Daz Mal ward volbracht, und als es nun Schlaffenszeit was, da ward Ulenspiegel und der Pfaff in ein Kamer gelegt und jetlichem ward ein schö Beth bereit, daruff sie schlieffen. Nun des Morgens zu guter Zeit stund der Pfaff uff und bet sei Zeit und bezalt darnach dem Wirt und zoch fürter. Ulenspiegel blieb liegen, biß daz es 9 wolt schlagen, und scheid in das Bet, daruff der Pfaff gelegen waz. Da fragt die Wirtin den Haußknecht, ob der Pfaff oder die andern Gäst uffgestanden wären oder ob sie auch gerecht und bezalt hätten. Der Knecht sprach: „Ja, der Pfaff stund vor einer guten Zeit uff und betet sein Zeit und bezalt und wandert fürter, aber den andern Gesellen hab ich diesen Tag nit gesehen.“ Die Fraw besorgt, er wär kranck, und gieng in die Kamer und fragt Ulenspiegeln, ob er nit uffston wolt. Er sagt: „Ja, Wirtin, ich was nit wol zu pas.“ In dem wolt die Fraw die Leilachenvon des Pfaffen Beth nemen. Da sie nun daz uffdeckt, da lag ein großer Treck mitten in dem Beth. „Je, behüt mich Got!“ sprach sie, „was leit hie?“ „Ja, liebe Wirtin, daz verwundert mich nit“, sprach Ulenspiegel, „dann nächten waz Guts uff den Tisch kam und daz allerbest ward dem Pfaffen fürgelegt. Und waz kein ander Sagen den gantzen Abent dann: Her, essen daz uff. Und mich verwundert, daz es dabei bliben ist, so vil, als der Pfaff aß, daz er die Kamer nit auch vol geschissen hat. Die Wirtin flucht dem unschuldigen Pfaffen und sagt, wann er widerkäm, er solt fürter gon, aber Ulenspiegel, den frumen Knecht, den wolt sie gern herbergen.

Historie 84. (strahovský zlomek)

Kterak Eylenšpigl jedné hospodyně do lůže nasral a namluvil jí žeby to kněz udělal.

Vandroval Eylenšpigl s nějakým knězem do Frankfurtu při Odře i přišli oba do hospody v večer, kdežto hospodář učinil jim dobrou vůli, dal jim ryb i zvířiny. Když pak k stolu sednouti měli, tehdy hospodyně posadila kněze nejvýše za stolem, a cožkoli dobrého v míse bylo, to před kněze položila, řkouci: Jezte to pro mne. Eylenšpigl na zadním místě za stolem sedě, na hospodáře a hospodyně velmi pilně hleděl, ale žádný mu nic nepředkládal, ani ho pobízel, však proto rovně tolikéž platiti musil, potom po večeři když spát měli jíti. Eylenšpigl a kněz v jedné komoře leželi a každému z nich pěkné lůže bylo ustláno, na němž spáti měli. Na zejtrí pak ráno v příhodný čas vstal kněz, a hodiny své říkal, potom zaplativ hospodářovi, šel dále. Eylenšpigl ležel předce až devět hodin bilo a vysral se v loži v němž kněz byl ležel. I ptala se hospodyně hausknechta, jižli kněz a jiní hosté vstali, aby zaplatili? Odpověděl jí hausknecht: Kněz jest dávno vstal, a modlitby své říkal, zaplativ stravu, šel dále, ale tovaryše jeho toto jitro jsem ještě neviděl. Paní obávajíc se, aby nemocen nebyl, šla do komory, a Eylenšpigle se ptala, chtěllyby vstáti? Eylenšpigl řekl: chci paní hospodyně, ještě jsem se dobře nevyspal. V tom paní prostěradla z knězova lože vzíti chtěla, a když je odkryla, tehdy veliké hovno na loži leželo, i řekla: Aj zachovej mne Bůh, což tuto leží. Ozval se Eylenšpigl, a řekl: Ó milá paní, tomu já se nedivím, nebo což dobrého včera na stůl přišlo, to jste vy knězi předkládali, a žádné jiné řeči nebylo, než jezte pane, jáť se divím že jest na tom přestáno, tak mnoho ten kněz jedl, až jest div že plné komory nenasral. I lála paní tomu nevinnému knězi, pravíc kdyby sem zase přišel, musilťby jistě dále jíti, ale Eylenšpiglovi dobrému pacholku chtěla ráda hospodu dáti.

Srovnání strahovského a muzejního zlomku pro demonstraci vlivu cenzurních změn textu:

Historie 84. (strahovský zlomek)

Kterak Eylenšpigl jedné hospodyni do lůž
nasral a namluvil jí žeby to kněz udělal.

Vandroval Eylenšpigl s nějakým knězem do Frankfurtu při Odře i přišli oba do hospody v večer, kdežto hospodář učinil jim dobrou vůli, dal jim ryb i zvěřiny. Když pak k stolu sednouti měli, tehdy hospodyně posadila kněze nejvýše za stolem, a cožkoli dobrého v míse bylo, to před kněze položila, řkouci: Jezte to pro mne. Eylenšpigl na zadním místě za stolem sedě, na hospodáře a hospodyni velmi pilně hleděl, ale žádný mu nic nepředkládal, ani ho pobízel, však proto rovně tolikéž platiti musil, potom po večeři když spát měli jíti. Eylenšpigl a kněz v jedné komoře leželi a každému z nich pěkné lůž bylo ustláno, na němž spáti měli. Na zejtrí pak ráno v příhodný čas vstal kněz, a hodiny své říkal, potom zaplativ hospodárovi, šel dále. Eylenšpigl ležel předce až devět hodin bilo a vysral se v loži, v němž kněz byl ležel. I ptala se hospodyně hausknechta, jižli kněz a jiní hosté vstali, aby zaplatili? Odpověděl jí hausknecht: Kněz jest dávno vstal, a modlitby své říkal, zaplativ stravu, šel dále, ale tovaryše jeho toto jitro jsem ještě neviděl. Paní obávajíc se, aby nemocen nebyl, šla do komory, a Eylenšpigle se ptala, chtěllyby vstáti? Eylenšpigl řekl: chci paní hospodyně, ještě jsem se dobře nevyspal. V tom paní prostěradla z knězova lože vzíti chtěla, a když je odkryla, tehdy veliké hovno na loži leželo, i řekla: Aj zachovej mne Bůh, což tuto leží. Ozval se Eylenšpigl, a řekl: Ó milá paní, tomu já se nedivím, nebo což dobrého včera na stůl přišlo, to jste vy knězi předkládali, a žádné jiné řeči nebylo, než jezte pane, jáť se divím, že jest na tom přestáno, tak mnoho ten kněz jedl, až jest div že plné komory nenasral. I lála paní tomu nevinnému knězi, pravíc, kdyby sem zase přišel, musilťby jistě dále jíti, ale Eylenšpiglovi dobrému pacholku chtěla ráda hospodu dáti.

Historie 78. (muzejní zlomek)

Kterak Eylenšpigl jedné hospodyni do lůž
nasral a namluvil jí na to, že to kupec udělal.

Vandroval Eylenšpigl s nějakým kupcem do Frankfurtu nad Oderou, i přišli oba v večer, do hospody, kdežto hospodář učinil dobrou vůli, dal jim ryb i zvěřiny. Když pak k stolu sednouti měli, tehdy hospodyně posadila kupce nejvýše za stolem, a cožkoliv dobrého v míse bylo, to před kupce položila, řkouci: Jezte to pro mne. Eylenšpigl na zadním místě za stolem seděl na hospodáře a hospodyni pořád velmi pilně hleděl, ale žádný mu nic nepředkládal, ani ho pobízeli, však proto rovně tolikéž platiti musil, potom po večeři když spát jíti měli. Eylenšpigl a kupec v jedné komoře leželi a každému z nich pěkné lože bylo ustláno, na němž spáti měli. Na zejtrí ráno v příhodný čas vstal potom zaplatil hospodárovi, šel dále. Eylenšpigl ležel předce až devět hodin bilo a vysral se v loži, na němž kupec byl ležel. I ptala se hospodyně hausknechta, jižli kupec nebo jiní hosté vstali, aby zaplatili? Odpověděl jí hausknecht: Kupec již dávno vstal, i všecko své spravil, též dal za jídlo, šel dále, ale tovaryše jeho toto jitro ještě jsem neviděl. Paní obávajíc se, aby nemocen nebyl, šla do komory, a Eylenšpigle se ptala, chtěllyby vstáti? Eylenšpigl řekl: chci paní hospodyně, ještě jsem se dobře nevyspal. V tom paní prostěradlo z kupcova lože vzíti chtěla, a když je odkryla, tehdy veliké lejno na loži leželo, a řekla: Aj zachovej mne švec, což tuto leží. Ozval se Eylenšpigl, a řekl: Ó milá paní, tomuž já se nedivím, nebo což dobrého včera na stůl přišlo, to jste vy kupci předkládali, a žádné jiné řeči nebylo, než jezte pane, jáť se divím, že jest na tom přestáno, tak mnoho ten kupec jedl až jest div, že celou komoru nepodělal. I lála paní tomu nevinnému kupci, pravíc, kdyby sem zase přišel, musilťby jistě dále jíti, ale Eylenšpiglovi dobrému pacholku chtěla ráda hospodu dáti.

PŘÍLOHA D

Ukázka z Historie o Faustovi

(závěr)

**Folget nun von Doktor Fausti greulichem
und erschrecklichem Ende, ab welchem sich
jedes Christenmensch gnugsam zu spiegeln
und dafür zu hüten hat**

Die 24 Jahr des Doktor Fausti waren erschienen, und eben in solcher Wochen erschiene ihm der Geist, uberantwort ihm seinen Brief oder Verschreibung, zeigt ihm darneben an, daß der Teufel auf die ander Nacht seinen Leib holen werde, dessen sollte er sich versehen. Doktor Faustus klagte und weinte die ganze Nacht, also daß ihm der Geist in dieser Nacht wieder erschiene, sprach ihm zu: „Mein Fauste, seie doch nicht so kleinmütig, ob du schon deinen Leib verleurest, ist doch noch lang dahin, bis dein Gericht wird (...)“

(...)

Es geschahe aber zwischen zwölf und ein Uhr in der Nacht, daß gegen dem Haus her ein großer ungestümer Wind ginge, so das Haus an allen Orten umgaabe, als ob es alles zugrunde gehen und das Haus zu Boden reißen wollte; drob die Studenten vermeinten zu verzagen, sprangen aus dem Bett und huben an, einander zu trösten, wollten aus der Kammer nicht. Der Wirt lief aus seinem in ein ander Haus. Die Studenten lagen nahend an den Stuben, da Doktor Faustus innen war. Sie hörten ein greuliches Pfeifen und Zischen, als ob das

**O hrozné smrti a pohřbu doktora Fausta,
kterýmž se každý bohabojný křesťan slušně
kátí a polepšiti může.**

Když čas doktorovi Faustovi vyměřený, jako čtyrmecítma let vyšel, tu právě dne jednoho před tím duch jeho se jemu ukázal, a zápis mu zase navrátil, s tím doložením, že druhou noc k němu přijde, a jeho s tělem i s duší vezme, tím aby jist byl. D. Faustus slyše to, dal se opěty na nové ale neplatné pokání, naříkal s pláčem celou noc, v kterouž zase duch jeho k němu přišel a jeho těšil těmito slovy: „Milý Fauste, buď dobré mysli, ačkoliv nyníčko život svůj ztratíš, však ještě dluhý odklad k soudu a orteli tvému máš (...)“

(...)

A v tom mezi dvanáctou a první hodinou, na půl orloji v noci, k domu, v němž večereli, veliký bouřlivý vítr se valiv, obehnal dům tak silně, jakoby se do gruntu rozkotati a rozmetati měl, z čehož se studentové velice ulekše, z loží vyskočili, sebe vespolek k modlení pobídli a napomenuli, z komory nevycházejíce, kromě hospodáře, kterýž z komory a z domu svého do jiného vyskočil a utekl. Studentové pak, jenž podlé světnice doktora Fausta leželi, mezi tím takovým větrem bouřením, slyšeli veliké syčení a sípění, jakoby týž dům všecken hadův a jiných všelijakých jedovatých zeměplazův plný

Haus voller Schlangen, Nattern und anderer schädlicher Würme wäre. Indem gehet Doktor Fausti Tur uf in der Stuben, der hub an, um Hülff und mordio zu schreien, aber kaum mit halber Stimm, bald hernach hört man ihn nicht mehr. Als es nun Tag ward und die Studenten die ganze Nacht nicht geschlafen hatten, sind sie in die Stuben gegangen, darinnen Doktor Faustus gewesen war. Sie sahen aber keinen Faustum mehr und nichts dann die Stuben voller Bluts gesprützet, das Hirn klebte an der Wand, weil ihn der Teufel von einer Wand zur andern geschlagen hatte. Es lagen auch seine Augen und etliche Zähne allda, ein greulich und erschrecklich Spektakel.

(...)

Also endet sich die ganze wahrhaftige Historia und Zauberei Doktor Fausti, daraus jeder Christ zu lernen, sonderlich aber die eines hoffärtigen, stolzen, fürwitzigen und trotzen Sinnes und Kopfs sind, Gott zu fürchten, Zauberei, Beschwerung und andere Teufelswerks zu fliehen, so Gott ernstlich verboten hat, und den Teufel nit zu Gast zu laden noch ihm Raum zu geben, wie Faustus getan hat. Dann uns hie ein erschrecklich Exempel seiner Beschreibung und Ends fürgebildet ist, desselben müßig zu gehen und Gott allein zu lieben und für Augen zu haben, alleine anzubeten, zu dienen und zu lieben von ganzem Herzen und ganzer Seelen und von allen Kräften und dagegen dem Teufel und allem seinem Anhang abzusagen und mit Christo endlich ewig selig zu werden. Amen, amen. Das wünsche ich einem jeden von Grunde meines Herzen. Amen.

byl, též také slyšeli, když se světnice otevřela, že ubohý Faustus za pomoc, ach, ach, ouve křičeti počal, a to půl ústy toliko, a po tý že ho více křičeti neslyšeli. Na ráno pak studentové, kteříž celou noc říkaje nespali, vstavše, šli do světnice, v nížto doktor Faustus očekávaje svého hrozného vraha na sebe, samotný zůstal, zdalíž by ještě tu nebohý byl, ale všedše do ní, žádného Fausta více nenalezli, než toliko očitě spatřili, že po stěnách i po zemi v též světnici krev Faustova stříkala, a se vylila. Nad to vejš že mozek z hlavy jeho, když tak od ďábla drancován z jednoho kouta do druhého byl, na stěnách zůstával, k tomu oči jeho, též na díle zuby, k podivení hroznému a strašlivému po světnici roztřískaní leželi a zůstávali.

(...)

A tak se skonává tato pravdivá historia o čarodějnictví doktora Fausta, z něhož každý křesťan, vzláště který vysokomyslný, pyšný, všetečný a opovážlivý jest, dobrý příklad sobě vzíti může, aby se Pána Boha bál, čarodějnictví a kouzelnictví, kteréž Pán Bůh přísně zapovídati ráčí, zanechal, ďábla k svému stolu nevnadil, nezval, a jemu místa u sebe nijakž nedával, jako tento přebídný Faustus se jest podvésti dal. Nýbrž příkladem smrti jeho přehrozného a strašlivého, toho se všelijak vzdaloval, Pána Boha samého ctil, velebil, a jemu se samému s poklonou srdečnou modlil, jemu sloužil, jeho miloval, a to z celého srdce, z celé duše a ze vši mysli své, ďábla pak a holomkův jeho všechněch ovšem se zhostil a prázden byl. A tak s Kristem Pánem spasitelem a vykupitelem svým milým živ jsouc, spasen

býti a v království věčném se všemi
vyvolenými božími na věčnost se radovati a
těšiti mohl. K čemuž nám všechněm
dopomoziž přijíti Bůh Otec, Bůh Syn, Bůh
Duch svatý, v podstatě a v Trojici jeden Bůh
na věky věkův požehnaný Amen

PŘÍLOHA E

Ukázka z Lutherova Kázání vojenského

Ukázka německého textu (začátek):

Wie wohl ich in meinem Büchlin vom Türkenkrieg fast genugsam Unterricht getan habe, mit welcherlei Gewissen und Weise (wo sichs begeben) der Krieg wider den Türken sollte vorzunehmen sein. Doch hab ich bei meinen lieben Deutschen die Gnade, dass sie mir weder glauben nicht zuhören, bis dass sie zu lange harren und der Glaube in die Hand kommt, und dann weder Buße noch Rat da ist. Gleich wie dem Volk Israel auch geschah, da sie die Propheten (als iiiii Reg., vii. steht) so lange verachten, dass zu letzt auch kein Rat noch Hilfe mehr da war. Ebenso ists uns jetzt auch gegangen. Niemand wollt glauben, was ich vom Türken schrieb, bis dass wirs nun mit so großem Jammer erfahren und so viel Tausend Menschen in so wenig Tagen erwürgt und weggeführt gesehen haben. Das wollten wir haben. Und hätte nicht Gott wunderbarlich und so unersehns uns geholfen, so sollten wir erst ein rechten Jammer in Deutschen Landen erfahren haben. Und kenne ich recht meine lieben Deutschen, die vollen Sau, so sollen sie wohl ihrer Weise nach sich wiederum niedersetzen und mit gutem Mut in aller Freiheit zechen und wohl leben. Und solcher großen Gnade erzeigt gar nicht brauchen, sondern mit aller Undankbarkeit vergessen und denken:

Ač jsem koli v své knížce o vojně turecké ovšem dostatečně správu učinil, jakým způsobem (kdyby se přihodilo) vojna proti Turku před se by vzata býti měla. Avšak takovou mám od svejch milejch Němců milost a vděčnost, že mi ani věřiti ani mě slyšeti chtějí, než dotud čekají, až víra do ruky přijde, když ani pomoci a rady nebude. Rovně jako se lidu Izraelskému taky stalo, když jsou proroky (jakž iiiii knihy Králo: v kapito: vii.) tak dlouho opomítali, až již k posledku žádné rady ani pomoci více neměli. Jakož jest se nám pak nyní rovně týž přihodilo, žádnéj nechtěl věřiti, co já o Turku píši, až jsme sami s velikým zármutkem a velikou záhubou skutečně shledali, jak mnoho tisíc lidu v tak malém počtu dní zmordováno a zajato jest. Sami jsme tomu chtěli, a kdyby byl sám milej Bůh tak předivně a mimo všecku naši naději nám nepomoh, teprv bychom byli hoře a zármutek právě v těchto zemích spatřili. Já dobře znám své milé Němce, ty svině opilé, žeby oni snadno, jakž jejich obyčej jest, se zase v pokoji usadili a v dobré mysli bezpečně pili a hodovali. A takové veliké milosti od Pána Boha sobě ukázané neužívali, ale ji se vši nevďěčností zapomněli a tak ještě myslili: Ha, Turek již s strachem utáh a utekl. Co se máme mnoho starati a bezpotřebné náklady na to činiti? Ano se snad nikdá zase nevrátí. Abychom vždy naši hodnou od Boha pokutu tím lépeji přijali. Nu, já víc nemohu, když jsem

Ha, der Türke ist nun weg und geflohen. Was wollen wir viel sorgen und unnütze Kost drauf wenden. Er kommt vielleicht nimmer mehr wieder. Auf das wir ja unser wohlverdiente Strafe von Gott redlich empfangen. Wohlan, ich kann doch nicht mehr tun, da ich anzeigt, man sollte des Türken Gewalt nicht verachten. Ej, das war ein spöttische und nichtige Rede. Da waren viel Fürsten mächtiger denn er. Ich wollte die deutschen Fürsten nicht also schrecken noch verzagt machen. Lass nun dieselbigen Geisterer hervortreten und die Fürsten trösten und des Türken Macht verachten. Ich meine unser Türke habe sie zu Lügern, und mein Wort war gemacht. Aber doch um der Gottlosen und Christus Lächerer Willen nichts angefangen, also auch um ihrer Willen nichts gelassen. Es haben König und Fürsten, Bischöfe und Pfaffen bisher das Evangelium verjagt und verfolgt, viel Blut vergossen und den Dienern Christi alle Plag und Unglück angelegt, und ist die Lästerung und Schmach auch wider die öffentliche erkannte Wahrheit, so über die Maßen schändlich groß gewest und das Volk so überaus böse und mutwillig, dass ich hab weissagen müsse, Deutschland müsse in kürz Gott eine Torheit bezahlen. Dasselbige geht jetzt daher und sehet an, Gott helfe uns und sei uns gnädig. Amen

napomínal, aby moci Turkovy málo sobě nevážili. Ej, to bylo chatrné a směšné. Tu jest bylo mnoho knížat než on mocnějších. Neměl jsem jistě knížat německých tak zarmucovati a tak hrozně strašiti. Nechyž tehdy, ať ti posměváčkové vystoupí a knížata těší a moc Turkovu ať přece opomítají, já tuším, že je z těch posměváčků Turek pravdomluvných nadělal a nás, ježto jsme napomínali, v klamu nechal. Ale pro Boha prázdné a pro ruhače Kristovy nic není začato, tak také pro též nic toho zlého není umenšeno. Nebo králové, knížata, biskupi a kněží Evangelium Svatému se protivili, je potlačovali a mnoho krve pro ně vylili a na služebníky Kristovy všecka trápení a muky skládali a takové pohanění, potupování a krve prolití proti zjevné a uznalé pravdě z míry ohyzdné a veliké bylo. K tomu lid obecný tak velmi zlej a svévolnej, že jsem musil prorokovati. Že německá země v krátkém času to bláznovství dobře Bohu zaplatiti musí. A to zlé již se nyní k nám přibližuje a začíná. Pán Bůh rač nám pomoci a milostiv býti.

PŘÍLOHA F

Transkripční pravidla

Jak jsme uvedli na začátku 4. kapitoly, používáme v této práci jako ilustrační materiál dobových způsobů překladu kopie či přepisy kritických vydání zkoumaných tisků a také přepisy jejich autentické původní podoby. Používáme-li moderní kritické edice, respektujeme transkripční pravidla jimi stanovená a plně přejímáme jejich znění. Jedná se o německou verzi Historie o Enšpíglovi (převzata z edice Reclam, Lindow 2001), o německé a české vydání Historie o Faustovi (převzaty primárně z edice Henningovy a Kolárovy). Pokud provádíme transkripci samotných starých tisků, protože kritické edice nejsou k dispozici, snažíme se dodržovat následující pravidla:

Při přepisu českých starých tisků Historie o Enšpíglovi a českého exempláře Lutherova kázání respektujeme slovosled a morfologii předlohy. O úpravy se snažíme na úrovni hláskoslovné – nahrazujeme některé archaické abecední znaky dnešními, např. dvě dlouhá „s“ pomocí „s/š“, diftong „au“ dnešním „ou“, „w“ nahrazujeme „v“, jednoduché „v“ písmenem „u“. Délku vokálů a psaní „y/i“ přizpůsobujeme konvencím dnešní ortografie a ortoepie. Pro vlastní jméno Enšpígl jsme stabilně používali formu „*Eylenšpigl*“. Toto jméno se v textech vyskytuje v různých variantách, námi zvolená varianta je nejčastější. O určitou modernizaci se snažíme i na úrovni syntakticko-gramatické. Šikmice nahrazujeme dnešními interpunkčními znaménky (tečkami a čárkami), místy interpunkci navíc doplňujeme pro zpřehlednění a lepší srozumitelnost textu. Uvozovky však nepíšeme, přestože některé jiné kritické edice je doplňují. Považujeme tento znak za příliš současný a pro účely textů z 16. století za neadekvátní. Příamá řeč je vždy naznačena dvojtečkou.

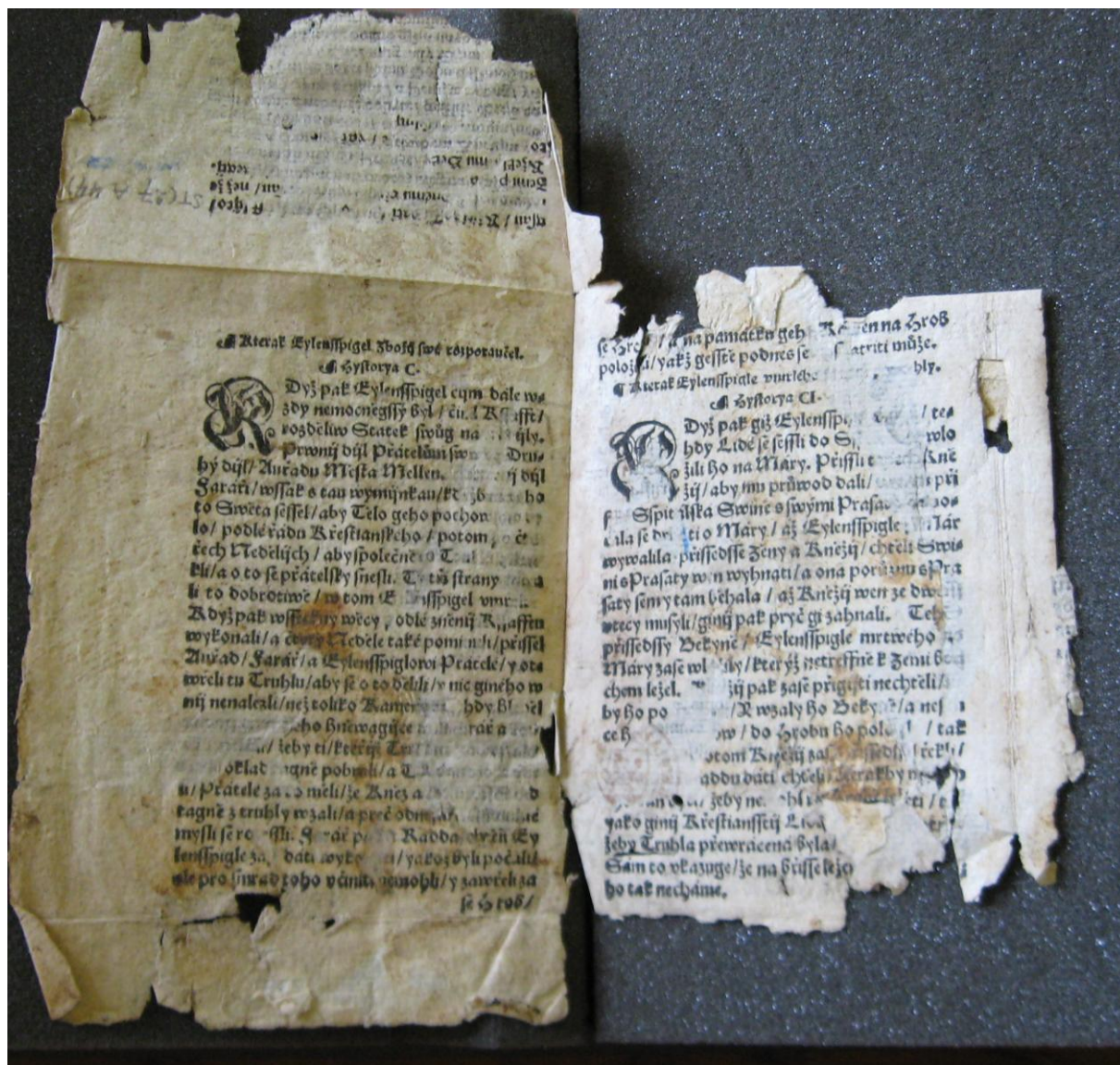
Při transkripci německého znění Lutherova kázání dodržujeme morfologii dobového jazyka, na rovině pravopisné a syntaktické se snažíme o modernizaci. Virgule nahrazujeme dnešní interpunkcí, archaické hlásky a diftongy znaky dnešními (např.: dlouhé „s“ > „s“; „hoerner“ > „Hörner“; „sol“ > „soll“; „wol“ > „wohl“; „mechtig“ > „mächtig“ etc.).

Jsme si vědomi toho, že takováto modernizace neodpovídá současnému přístupu k transkripci starších německých literárních památek (tento přístup se přiklání spíše k transliteraci). Protože však nejsme odborníky na problematiku přepisu dobových textů, stanovili jsme si pravidla, která nám umožňují přepsat daný text jednotným a pro laické čtenáře přístupným způsobem.

PŘÍLOHA G

Obrazové ukázky autentických textů

Ukázka špatné kvality starých tisků na příkladu zlomku Historie o Enšpíglovi z roku 1576, uloženého v Knihovně Národního muzea:

Ukázka z pozdějšího českého přetisku Historie o Enšpíglovi (muzejní zlomek):

